

תוכן מפורט

יג פתיחה – מבוא למושג "מלאכת מחשבת"

סוגיית מתעסק

פרק ראשון: הגדרות יסודיות

יז א. מחלוקת רש"י ותוס' בהגדרת 'מתעסק'

יט ב. מה בין מתעסק לשוגג?

כב ג. מחלוקת האחרונים בשיטת התוס' במתעסק בשני חפצים

כד ד. הראיות לשיטת התוס' מלשון המשך הסוגיה בשבת

כו ה. האם עבירה במתעסק נחשבת עבירה?

פרק שני: "אשר חטא בה" ו"מלאכת מחשבת"

כט ו. הראיות מתחילת הסוגיה בכריתות

לג ז. הסתירה בשיטת הרמב"ן וסיעתו

לו ח. מהי שיטת רש"י?

מ ט. דרכו המיוחדת של הריטב"א

מג י. האם לר' יהושע אין פטור של מתעסק?

מו יא. האם אביי ורבא חולקים על שמואל? סיכום ביניים להלכה

פרק שלישי: שיטת הרמב"ם בענין מתעסק

מח יב. שיטת הרמב"ם בדין מלאכת מחשבת

נא יג. שיטת הרמב"ם לגבי המושג 'מתעסק'

נג יד. שתי הבנות בשיטת הרמב"ם

פרק רביעי: קשיים בהמשך הסוגיה בכריתות

נד טו. "הנח לחינוקות"

נט טז. מעמדה של מילה בשבת

סב יז. "שאבד מלקט מלכו"

סד	יח. הקושיה השלישית על שמואל
סז	יט. פטור "אשר חטא בה" מאיסור לאיסור בשני מינים
סט	כ. פירוש הסיפא של המשנה
עא	כא. "ליקדם איכא בנייהו"
עד	כב. הברייטא בספרא
עו	כג. שיטת הרמב"ם לאור הברייטא בספרא
עח	כד. שיטת הראב"ד בדין מתעסק
פ	כה. סיכום להלכה

סוגיית דבר שאינו מתכוון

פרק ראשון: הגדרות יסודיות

פג	א. מחלוקת התנאים בדבר שאינו מתכוון
פה	ב. הגדרת דבר שאינו מתכוון

פרק שני: תוקף האיסור לר' יהודה ומקור הפטור לר' שמעון

פז	ג. האם איסור דשא"מ לר' יהודה הוא מן התורה?
פט	ד. סוגיית עששיות ביומא – מפתח לשיטות השונות בעניננו
צא	ה. צירוף עששיות – פסיק רישיה?
צה	ו. המחלוקת המשולשת בדבר תוקף האיסור של דשא"מ
צז	ז. מקור פטור דשא"מ – בדין מלאכת מחשבת?
קא	ח. סברות מחלוקת התוס' והריטב"א
קג	ט. שיטת הרמב"ן בסוגיית חילזון
קו	י. דין מתעסק – מקור פטור דשא"מ?
קט	יא. דעות אחרות בדבר מקור הפטור בדשא"מ
קיג	יב. אפשר ולא אפשר בדשא"מ
קיד	יג. "הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו"
קיח	יד. הבעיה בסוגיה בפסחים
קכ	טו. סוגיית "השוחט את הבכור" ותוקף איסור דשא"מ
	פרק שלישי: "ובלבד שלא יתכוון"
קכג	טז. צירוף כוונה לשם מעשה האיסור בדשא"מ

סוגיית מתעסק

פרק ראשון: הגדרות יסודיות

א. מחלוקת רש"י ותוס' בהגדרת 'מתעסק'

למדנו בגמ' (ע.ב.): "איתמר נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר פטור. לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, רבא אמר פטור, אביי אמר חייב, רבא אמר פטור דהא לא נתכוון לחתיכה דאיסורא, אביי אמר חייב דהא קמיכוין לחתיכה בעלמא".

רש"י ותוס' נחלקו בפירוש המציאות שנחלקו בה אביי ורבא. רש"י פירש את המקרה שהכל מודים בו כך: "נתכוון להגביה את התלוש – כגון דנפל סכין בערוגת הירק ונתכוון להגביהו. וחתך את המחובר פטור – דכתיב אשר חטא בה, ודרשינן בכריתות פרט למתעסק בדבר אחר ועשה דבר זה, ושוגג היכי דמי, כגון שנתכוון לכך, אבל שגג דסבר שאין היום שבת או סבר שמלאכה זו מותרת, וזה מתעסק בהגבהה היה ולא בחתיכה". ברור שהמציאות של מתכוון להגביה סכין וחתך מחובר משמעה שהאדם הושיט ידו לכיוון הסכין, אך החטיא את המטרה, ומשך אליו חפץ אחר, שהוא הצמח, שהרי אין אדם טועה לחשוב על צמח שהוא סכין. יוצא איפוא שגם מחלוקת אביי ורבא היא בצירוף כזה: אדם התכוון לחתוך צמח אחד, שהיה תלוש, ופגע בצמח אחר שהיה מחובר, וחתכו. לשון הרמב"ן בחידושו: "נתכוון להגביה וכו' – פירש רש"י ז"ל כגון סכין המוטל בערוגת ירק ונתכוון להגביהו וחתך את הירק. וכן יש עליו לפרש לחתוך תלוש זה וחתך מחובר אחר". לפי זה יוצא שאם היה מתכוון לחתוך צמח מחובר אחד, והחטיא וחתך צמח מחובר אחר – לדברי הכל חייב, שהרי נתכוון לחתיכה דאיסורא, וכמו שאומר רבא בפירוש בנמקו את דעתו: "דהא לא נתכוון לחתיכה דאיסורא".

התוס' (ד"ה נתכוון) כתבו שרבנו תם הקשה על העולה מפירוש רש"י משתי סוגיות: א. בכריתות יט: אמר שמואל שהמתעסק בשבת פטור משום שמלאכת מחשבת אסרה תורה, ומוכח שם שגם בנתכוון ללקוט תאנה זו וליקט אחרת פטור (להלן תובא הסוגיה בכריתות). ב. בשבת צו: אמר רבא¹ שאם אדם נתכוון לזרוק חפץ למרחק ארבע אמות וזרק שמונה הריהו פטור משום שהחטיא את מטרתו,

1. כך כתבו התוס' ותוס' הרא"ש כאן. והב"ח הגיה: רב אשי, ובגיליון הגיהו: רבינא, כי לפנינו בגמ' צו: הגירסה: "א"ל רבינא לרב אשי", אבל הראשונים גרסו שם: "א"ל רבינא לרבא", ע' רשב"א ועוד. ואם כן קושיית התוס' היא מרבא על רבא, ע' להלן פסקה י"א.

"היכא דבעי הא לא נח", ורק באומר בליבו "כל מקום שתרצה תנוח" חייב, ואם כן גם משם מוכח שהמתכוון לחתוך מחובר זה דוקא, וחתך מחובר אחר, פטור, משום שלא נעשית מחשבתו, ואין כאן מלאכת מחשבת.

על כן מפרש ר"ת, וכן פירשו הרמב"ן, הריטב"א, הר"ן והמיוחס לר"ן (חידושי הרשב"א חסרים לדפים אלה), שהסוגיה בשבת עב. אינה עוסקת בשני הפצים שהחטיא את האחד ועשה את מעשהו בשני, אלא הכל בחפץ אחד: החפץ שאליו נתכוון – בו עשה את הפעולה, אלא שידיעתו, האינפורמציה שלו, אודות החפץ היתה מוטעית; הוא סבר שחפץ זה תלוש, והתברר לו אחר מעשה שהיה מחובר. אם כוונתו היתה להגביה את התלוש, ונמצא שחתך את המחובר – הריהו פטור לדברי הכל. המקור לכך הוא "אשר חטא בה פרט למתעסק", שהוא דין בכל התורה כולה, הפוטר את מי שהתעסק בדבר מותר ונמצא שעשה איסור. ואם נתכוון לחתוך את התלוש ונמצא שחתך את המחובר – נחלקו אב"י ורבא, שלרבא אף הוא בכלל מתעסק, שהרי התעסק בחיתוך של היתר, ולאב"י אינו בכלל מתעסק, כי מתעסק הוא רק כשנתכוון לעשות מעשה מסוג אחר לגמרי. כל זה כאשר האדם עשה את המעשה בחפץ שכיון אליו. אך כאשר החטיא את מטרתו ועשה את הפעולה בחפץ אחר – בזה מודים אב"י ורבא שלענין שבת אפילו נתכוון לאיסור ועשה איסור, כגון שרצה ללקוט תאנה זו ולקט תאנה אחרת, או שנתכוון לזרוק ד' אמות לצד זה וזרק לצד אחר, הריהו פטור, בגלל הדין של מלאכת מחשבת.

לשיטת התוס' יוצא איפוא שהפטורים מצד מלאכת מחשבת ומצד "אשר חטא בה פרט למתעסק" – שני פטורים שונים הם, החלים על מקרים שונים: פטור מלאכת מחשבת נוהג רק במלאכות שבת (כך מבואר בתוס' עג. ד"ה אלא, ר' בפסקה הבאה), והוא פוטר את מי שהחטיא את מטרתו הפיסית ועבר מחפץ לחפץ, גם אם התכוון לאיסור ועשה אותו האיסור בחפץ אחר, שאינו פטור משום "אשר חטא בה"; ואילו פטור "אשר חטא בה" נוהג בכל המצוות שיש בהן כרת במזיד וחטאת בשוגג, והוא פוטר מחטאת את המתכוון לעשות היתר ונמצא שעשה איסור, גם אם האיסור נעשה באותו החפץ שכוון אליו, שאין בו פטור מצד מלאכת מחשבת.

נקודה אחרונה זו, שאלמלא פטור "אשר חטא בה" היינו מחייבים את מי שחתך מחובר בחשבו שהוא תלוש, ולא היינו פוטרים אותו מדין מלאכת מחשבת, מפורשת בתוס' בדף עג., וכן בתוס' שבועות יט. ד"ה פרט, וסנהדרין סב: ד"ה להגביה². ומוסבר הדבר בתוס' המובאות בשיטמ"ק לכריתות יט: (ר' להלן פסקה

2. ע"ש, וברור שאין מחלוקת בענין זה בין שני תירוצי התוס', אלא שבתירוץ הראשון עדיין הניחו ברש"י, שגם פטור מתעסק הוא במחטיא את החפץ שנתכוון לו ופוגע בחפץ אחר, וממילא יש בו גם פטור של מלאכת מחשבת, והלימוד ממלאכת מחשבת נצרך לכך שאפילו נהנה פטור.

ו'): "שהרי עשה מחשבתו, אף על פי שלא נתכוון רק להגביה, או לחתוך והוא תלוש, מכל מקום אתעבידא מחשבתו, שהרי אותו דבר עצמו שנתכוון לו לקח בידו". כלומר: דין מלאכת מחשבת אין פירושו שתהיה לו ידיעה שהוא עושה מלאכה, או כוונה לעשות מלאכה³, אלא דרוש שאת הפעולה שתכנן לעשות – עשה, אף אם אינו יודע שפעולה זו מלאכה היא, והריהו לגבי המלאכה שוגג, כמי שאינו יודע שהיום שבת או שמלאכה זו אסורה. ורק מדין "אשר חטא בה" אנו פוטרים אותו מחטאת, ואומרים שאינו נחשב אפילו כשוגג. וראינו שלפי אב"י, נתכוון לחתוך את התלוש ונמצא שהוא מחובר – שוגג הוא ותייב חטאת, ואינו פטור לא משום מתעסק ולא משום מלאכת מחשבת.

ב. מה בין מתעסק לשוגג?

רש"י לא פירש בסוגייתנו בשבת מה דעתו לגבי המתעסק של התוס', דהיינו מה הדין במי שטעה באותו החפץ עצמו. אך שיטתו בזה מפורשת במקומות אחרים. בסוגיה הנ"ל בכריתות (יט:), על "המתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה", כתב רש"י: "מתעסק בחלבים – כגון חלב ושומן לפניו, ונודע שזה חלב וזה שומן, ונתכוון לאכול שומן, והביט למקום אחר, והלכה ידו אל החלב ואכלו, אי נמי חלב וחלב לפניו, וסבור שהוא שומן, ונתכוון לאכול חתיכה זו ואכל את זו. ולא דמי לשוגג, דשוגג היינו שנתכוון לחתיכה זו עצמה אבל סבור שהוא שומן"⁴. ובשבועות יט., שם הובאה הדרשה "אשר חטא בה – פרט למתעסק", פירש רש"י: "פרט למתעסק -- בדבר היתר ובא לידו איסור, ולא נתכוון לגופה של זו, כגון נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, נתכוון לאשתו והרי אחותו עמה במיטה ונשמטה אשתו ובאה אתותו תחתיה. ואיזהו חייב, נתכוון לחתוך כסבור תלוש ונמצא מחובר, או כסבור היום חול, או כסבור מלאכה זו מותרת, ומכל מקום

ובתירוך השני העמידו את מתעסק בעושה את הפעולה בחפץ שנתכוון לו, כשיטתם בתוס' בשבת, ומלאכת מחשבת מלמד על העובר מחפץ לחפץ אף על פי ששניהם של איסור.

3. על ההבדל בין ידיעה לכוונה – ר' בסוגיית דשא"מ פסקה כ"א.

4. לגבי עריות כתב רש"י בד"ה הבא: "מתעסק בעריות – כגון נתכוון לבוא על אשתו נידה וסבור טהורה היא, אחותו ואשתו לפניו ונשמטה אשתו ולא ידע ובאה אחותו במקומה. ולא דמי לשוגג, דשוגג כגון שנתכוון לזו עצמה וסבור שהיא אשתו". וע' שיטמ"ק שהקשה על לשון זו, ונראה לו להגיה בה, וזאת משום שהבין שרש"י רוצה לדבר על שני מקרים, ע"ש. אך יש ליישב את הלשון שלפנינו בהנחה שרש"י נותן כאן רק דוגמא אחת, המקבילה לדוגמא האחרונה בד"ה הקודם, דהיינו שהיו עמו שתי נשים ששתיהן אסורות עליו, אשתו נידה ואחותו, וסבור שאשתו טהורה ומותרת לו, ובסופו של דבר נשמטה אשתו ובא על אחותו, שזהו מתעסק (כמו חלב וחלב לפניו, וסבור שהוא שומן, ונתכוון לאכול את זו ואכל את זו). ושוגג היינו כגון שנתכוון לזו עצמה וסבור שהיא אשתו טהורה, ונמצאת אחותו (והוא הדין: ונמצאת שהיא נידה).

לזו נתכוון, וכן בא על אחותו ונתכוון לגוף זה כסבור היא אשתו". הרי שפתי רש"י ברור מיללו, שהעושה את המעשה בגוף שאליו נתכוון, אף על פי שידיעתו לגביו היתה מוטעית וסבר שעושה דבר המותר, אינו נחשב למתעסק, אלא לשוגג, והמתעסק הוא רק מי שהתעסק בגוף של היתר – או שטעה בו וחשב שהוא של היתר – והחטיא את המטרה ועשה את המעשה בגוף אחר, של איסור. כלומר: כל טעות בידיעה, בין שהיא אי ידיעת הדין, כגון שחושב שמלאכה זו מותרת, בין שהיא אי הידיעה שהיום שבת (ע' במש' ובגמ' ריש כלל גדול), בין שהיא אי ידיעת מצב החפץ – הרי זו שגגה, וחייב עליה קרבן, כי היה לו לדעת, ולא להיכשל באיסור⁵. מתעסק הוא רק מי שהחטיא פיסית את מטרתו.

לעומת זאת לשיטת התוס', מי שאינו יודע שהיום שבת או שמלאכה זו אסורה – נחשב שוגג וחייב קרבן, כי זוהי ידיעה הלכתית-רוחנית המוטלת על האדם, אבל מי שלא ידע מה מצבו של חפץ מסוים – פטרה אותו התורה משום מתעסק, כי כוונתו היתה להיתר, ואין מוטל על האדם לדעת בטיב חפצים⁶. ובאמת גם התוס' מודים שעקרונית יכול להיות שוגג בידיעת מצב החפץ, שאינו בשגגת שבת או מלאכות, שהרי לפי אב"י המתכוון לחתוך תלוש ונמצא שהוא מחובר – חייב חטאת, אף על פי שהוא יודע ששבת היום ושסודר לתלוש בשבת, ושגגתו היא אי ידיעת מצב החפץ (ראה בסוף הסוגיה: "לאב"י... משכחת לה דידע (ד)איסורא [ד]שבת וידע לה איסור מלאכות וקא טעה בשיעורין"⁷). ואין לומר שזו גופה מחלוקת אב"י ורבא, שלדעת אב"י מוטל על אדם לדעת בטיב החפצים שעוסק בהם, ולדעת רבא לא, שהרי גם לפי אב"י, מי שסובר שהוא מגביה תלוש, ונמצא שחתך מחובר – פטור, ואין נתבעת ממנו ידיעת מצב החפץ. אלא מחלוקת אב"י ורבא היא בהגדרה עד לאיזו דרגה של "חיכוך" עם איסור בתודעת האדם פטרה התורה משום מתעסק: לאב"י אם נתכוון לחיתוך, הדומה למעשה תלישה, כבר היה צריך להיזהר,

5. על כרחך שמה שכתב רש"י בסוגיה בשבת (צוטט לעיל פסקה א'): "ושוגג היכי דמי כגון שנתכוון לכך אבל שגג דסבר שאין היום שבת" וכו' – הוא הדין למי שסבר שאין זה מחובר, כמו שכתב בפירוש בשבועות, ואינו ממעט אלא מי שכוון להגביה סכין וחתך צמת.

6. בשו"ת ר' עקיבא אייגר (קמא, סי' ח', בשולי המכתב) הקשה מדוע הנכנס למקדש בטומאה בהעלם מקדש חייב קרבן, הלא מתעסק הוא, שהרי לא ידע שזהו המקדש. ונראה לענ"ד לומר כי הידיעה שנמצא במקום הקדוש היא כמו הידיעה שנמצא בומן הקדוש, דהיינו שהיום שבת, שזוהי ידיעה רוחנית-הלכתית שהאדם חייב בה, ואינה כמו לדעת פרטים על חפץ מסוים, כגון שבהמה מסוימת היא בהמת קדשים, שבוה אי הידיעה נחשבת למתעסק, כדלהלן בהמשך הפסקה. ומה שהאוכל קורש בטומאה בהעלם קורש חייב – זה משום שהמתעסק בחלבים חייב שכן נהנה. על שאר דברי ועק"א בתשובה – ר' להלן פסקה ה'.

7. ומה שהמש' בריש כלל גדול אינה מזכירה שגגה כזאת, זה משום שהיא עוסקת בשאלה של מספר החטאות, ופשוט שלגבי שגגה במצבו של חפץ מסוים, כל חפץ וחפץ הוא שגגה בפני עצמה ויחייב חטאת בפני עצמה.

ולרבא כל שהתכוון לחתוך היתר – עדיין הוא מתעסק. להגדרה זו נראה שיש חשיבות בהמשך.

ראינו מהי דעת רש"י לגבי המתעסק של תוס'. ומה באשר לדעת התוס' לגבי המתעסק של רש"י, דהיינו: מה דינו של המתכוון לעשות היתר בחפץ זה ועשה איסור בחפץ אחר? לכאורה נראה שיש בו לדעת התוס' שני הפטורים: גם פטור מלאכת מחשבת בשבת, שהרי החטיא את מטרתו, וגם פטור "אשר חטא בה" של כל התורה, שהרי נתכוון להיתר ועלה בידו איסור, ובפשטות ק"ו הוא מהמתכוון להיתר ועלה בידו איסור באותו החפץ עצמו. להלן נראה שאכן כך הבינו בתוס' המהרש"א והמהר"ם, ושיש מקום גם להבנה אחרת.

בהמשך הסוגיה מביא רבא ברייתא להוכיח את דבריו: "דתניא חומר שבת משאר מצוות וחומר שאר מצוות משבת, חומר שבת משאר מצוות שהשבת עשה שתיים בהעלם אחד חייב על כל אחת ואחת, מה שאין כן בשאר מצוות, וחומר שאר מצוות משבת שבשאר מצוות שגג בלא מתכוון חייב מה שאין כן בשבת". לאחר דיון באפשרויות השונות להעמיד את הברייתא, מגיעה הגמ' (עג.) למסקנה: "אלא לאו רישא בעכו"ם וסיפא בשאר מצוות, ושגג בלא מתכוון בשאר מצוות היכי דמי, דסבור דשומן הוא ואכלו, מה שאין כן בשבת דפטור דנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר פטור" (רש"י: דאמר שמואל בכריתות בחלבים ועריות מתעסק חייב שכן נהנה אבל בשבת פטור דלא נהנה). ואביי דוחה: "דסבור רוק הוא ובלעו, מה שאין כן בשבת דפטור דנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר פטור". והקשו התוס' (ד"ה אלא) על הצורך של הגמ' להעמיד את הברייתא רישא בעכו"ם וסיפא בשאר מצוות: "תימה לר"י דלוקמא כולה בשאר מצוות, ומאי מה שאין כן בשאר מצוות כגון שחט וזרק בחוץ דאינו חייב אלא אחת... ושגג בלא מתכוון כגון שנתכוון לשחוט בהמת חולין והיה צריך לשל חולין ונמצאת [הב"ח והמהר"ם מוסיפים: אחרת, ר' לקמן] של קדשים, דכוותה בשבת נתכוון לחתוך תלוש ונמצא מחובר [הב"ח והמהר"ם מוסיפים: אחר] ולא היה צריך אלא לתלוש, דמלאכת מחשבת בעינן. וי"ל דלא מצינן לפרושי הכי, דמשמע דפטור בשבת לפי ששגג בלא מתכוון, דכי האי גוונא אפילו נתכוון למחובר זה ונמצא מחובר אחר פטור דאין זה מלאכת מחשבת. וליכא לאוקמי נמי דמיירי כשנעשה מחשבתו, כגון שהיה צריך לחתוך מה שחתך אלא שהיה סבור שהוא תלוש ונמצא שהוא מחובר, הא ליכא למימר, דכי האי גוונא אם פטור לענין שבת מאשר חטא בה פטור נמי לענין חוץ". הגהת הב"ח והמהר"ם מוכחת מתירוץ התוס', כי התוס' אומרים שכי האי גוונא אפילו במחובר ומחובר צריך להיות פטור בשבת, ואילו על גוף אחד שטעה בו אומרים התוס' שנעשתה מחשבתו ואין בו פטור מלאכת מחשבת, ואם כן ברור שבקושיה דיברו על שני גופים. והדברים מפורשים בתוס' המקביל בסנהדרין (סב: ד"ה רישא), שם כתוב בפירוש בקושיה: "כגון שהיה צריך לשחוט בהמה של חולין

ונתכוון לשחטה ונמצאת אחרת והיא של קדשים". והמהר"ם בסוגייתנו, והמהרש"א בסנהדרין, מסבירים שהתוס' הקשו ממקרה של נתכוון לבהמת חולין ושחט אחרת של קדשים, ולא ממקרה של נתכוון לשל קדשים ושחט אחרת של קדשים, כי לזה לא היתה הברייתא קוראה "שגג בלא מתכוון", שהרי התכוון לעשות איסור (וכמ"ש התוס' בתירוצם: "דמשמע דפטור בשבת לפי ששגג בלא מתכוון, דכי האי גוונא אפילו נתכוון למחובר" וכו').

ג. מחלוקת האחרונים בשיטת התוס' במתעסק בשני תפצים

המהרש"א והמהר"ם מקשים על דברי התוס': איך רצו התוס' להעמיד את דברי הברייתא ששגג בלא מתכוון בשאר מצוות חייב, במקרה שנתכוון לשחוט בהמה זו של חולין ונמצאת אחרת של קדשים, ומשום שאין בו דין מלאכת מחשבת – והלא הוא צריך להיות פטור גם משום "אשר חטא בה", שהרי נתכוון להיתר, ואינו גרוע ממי שנתכוון לבהמה זו עצמה וסבר שהיא של חולין ונמצאת של קדשים. ומתרצים המהרש"א והמהר"ם, שקושיית התוס' היא: למה הגמ' נדחת להעמיד את הברייתא רישא בעכו"ם וסיפא בשאר מצוות, נעמיד את כולה בשאר מצוות, ונאמר שאין היא סוברת את הדרשה "אשר חטא בה" פרט למתעסק, המובאת בגמ' בכריתות ובשבועות כדרשתו של ר' אליעזר. המהרש"א מדייק כך מהמשך התוס': "וליכא לאוקמי נמי דמיירי כשנעשה מחשבתו כגון שהיה צריך לחתוך מה שחתך אלא שהיה סבור שהוא תלוש... דכי האי גוונא אם פטור לענין שבת מאשר חטא בה פטור נמי לענין חוץ". מהלשון "אם פטור לענין שבת" משמע שהדרשה מ"אשר חטא בה" אינה מוסכמת.

אמנם, בהמשך נראה שההנחה שיש מי שחולק על ר' אליעזר בדרשת "אשר חטא בה" – פרט למתעסק" אינה פשוטה כלל. את קושיית המהר"ם והמהרש"א אפשר לתרץ בדרך אחרת, ולומר שכוונת התוס' היא, שעל רבא, שאמר "מנא אמינא לה" והעמיד את הברייתא רישא בעכו"ם וסיפא בשאר מצוות, יש להקשות כך: מניין לרבא שצריך להעמיד את הברייתא באופן זה, אולי כולה בשחטי חוץ, ומה שכתוב "שבשאר מצוות שגג בלא מתכוון חייב" היינו כשיטת אביי, שנתכוון לשחוט של חולין ושחט אחרת של קדשים חייב, דהא נתכוון לשחיטה בעלמא, ובשבת פטור משום מלאכת מחשבת. ואף את הלשון "דכה"ג אם פטור לענין שבת מאשר חטא בה" יש לפרש: אם סוברים כרבא שגם בנתכוון לחתוך פטור, ולא רק בנתכוון להגביה. ומצאתי שכך פירש בהגהות תפארת שמואל' על המהרש"א בסנהדרין.

זאת ועוד: המהר"ם והמהרש"א הניחו בפשטות, כאמור, שאם היו לפניו תלוש ומחובר, ונתכוון להגביה או לחתוך את התלוש, וחתך את המחובר – פטור גם

משום "אשר חטא בה פרט למתעסק", ולא רק משום מלאכת מחשבת, כי פטור מתעסק קיים בשני גופים לא פחות מאשר בגוף אחד. אך מצינו מי שמערער גם על הנחה זו. ה'ערוך לנר' (כריתות יט: ד"ה והא תינוקות) וה'אור שמח' (הל' שבת א, ח ד"ה אמנם) מעלים את האפשרות שלשיטת התוס' פטור מתעסק הוא דוקא בחפץ אחד, שנתכוון בו להיתר ונמצא שעשה איסור, אבל בשני חפצים יש רק פטור מלאכת מחשבת ולא פטור מתעסק של כל התורה. ומסביר ה'אור שמח': במקרה של חפץ אחד שחשב שהוא היתר ונמצא איסור, לא היה מודע לכך שהוא עלול לעשות איסור, ולכן פטור משום מתעסק; מה שאין כן בהיו לפניו שני חפצים, שידע שהאחד אסור והאחר מותר, ונתכוון לזה של היתר והחטיא, בזה י"ל שהתורה לא פטרתו משום מתעסק, כי מכיון שהיה מודע למציאות האיסור היה לו להיזהר⁸. לפי זה מבין ה'אור שמח' את דברי התוס' בשבת כך: קושייתם היתה מדוע לא העמידו את "שגג בלא נתכוון" בנתכוון לשחוט בחוץ בהמת חולין ושחט אחרת של קדשים, שהוא חייב, מפני שאין בזה פטור מתעסק⁹, אלא רק פטור מלאכת מחשבת בשבת. ותירצו מה שתירצו, ואחר כך שאלו מדוע לא העמידו בחפץ אחד, ותירצו שבזה לא יהיה הבדל בין שבת לשאר מצוות, כי הפטור אינו מצד מלאכת מחשבת, ואם פטור בשבת – הרי זה מדין מתעסק של כל התורה, וגם לענין שחוטי חוץ יהיה פטור. והלשון "אם פטור" אינה מורה בהכרח שיש מי שמחייב, אלא היא ביטוי המבטא תנאי הגיוני: אם במקרה א' פטור אזי גם במקרה ב' פטור.

ויש להעיר כי לכאורה קשה על שיטת ה'אור שמח' מהירושלמי, שכן למדנו שם (פי"א ה"ו): "תני אין מתעסקין לא בחלבים ולא בעריות, המתעסק בשבת פטור, בחלבים ובעריות חייב. היך עבידא, הרי אני קוצר חצי גרוגרת וקצר כגרוגרת פטור, הרי אני אוכל חצי זית ואכל כזית חייב, הרי אני מתחמם בה והערה בה חייב". הרי שהמתכוון לקרב אל הערה בלבד, ואירע לו שהערה, נחשב מתעסק, ואלמלא הדין שהמתעסק בעריות חייב שכן נהנה – היה פטור, וזאת אף על פי שמעשה האיסור היה מזומן לפניו, והיה לו להיזהר שלא יחרוג מן המעשה שרצה לעשות. בהמשך נראה כי למחלוקת אחרונים זו בהבנת שיטת התוס' בשני גופים, יש

8. לכאורה נראה שסברה זו אפשרית רק לדעת ר' יהודה, המחייב בדבר שאינו מתכוון, כי לר' שמעון הפוטר בדבר שאינו מתכוון בכל התורה כולה, הרי אפילו ידע מראש שמעשהו עלול להיגמר במעשה איסור – פטור עליו, וכל שכן בנתכוון להיתר והחטיא את מטרתו ויצא שעשה איסור, שאף הוא "אינו מתכוון". אולם, אפשר לחלק בין דבר שאינו מתכוון, שבו מעשה האיסור לא נעשה להדיא אלא נגרר אגב פעולת ההיתר, לבין נתכוון לעשות היתר בחפץ זה ועשה איסור בחפץ אחר, שבו אמנם החטיא את מטרתו אך עשה את מעשה האיסור בידיים, ע' סוגיית דשא"מ פסקה י"א. וע' להלן הערה 21.

9. לפי האמור בתחילת ההערה הקודמת – אפשר להעמיד את הברייתא כר' יהודה, כך שאין גם פטור של דשא"מ.

השלכות על כמה סוגיות בענייננו (ע' להלן פסקאות ה, טו, יט, כה, וסוגיית דבר שאינו מתכוון פסקה י').

ד. הראיות לשיטת התוס' מלשון המשך הסוגיה בשבת

נחזור לעיקר מחלוקת רש"י ותוס' במתעסק. ראינו שהגמ' מפרשת את הברייתא "חומר שאר מצוות משבת שבשאר מצוות שגג בלא מתכוון חייב מה שאין כן בשבת" – ששגג בלא מתכוון בשאר מצוות היינו המתעסק בחלבים, והוא חייב בגלל הכלל האמור בכריתות יט: "אמר רב נחמן אמר שמואל מתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה", מה שאין כן בשבת, שהמתעסק במלאכת שבת פטור. רבא מעמיד לשיטתו את הדברים כך: "דסבור דשומן הוא ואכלו, מה שאין כן בשבת דפטור דנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר", ואביי דוחה, ומעמיד: "דסבור רוק הוא ובלעו, מה שאין כן בשבת דפטור דנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר". והנה התוס' והרמב"ן מביאים מלשון זו ראיה לפירושם, שמדובר בחפץ אחד שטעה בו. אך, כאמור לעיל, רש"י בכריתות פירש את המתעסק בחלבים בצירוף כזה: "מתעסק בחלבים – כגון חלב ושומן לפניו, ונודע שזה חלב וזה שומן, ונתכוון לאכול שומן והביט למקום אחר והלכה ידו אל החלב ואכלו", וזהו "דסבור דשומן הוא ואכלו" שאמר רבא. ולפי אביי נראה שיש להבין, שאין המדובר באדם שהכניס חתיכת חלב לפיו מתוך מחשבה שהיא רוק, כי אטו בשופטני עסקינן שיכניסו רוק לפיהם, אלא שהכניס חתיכת חלב לפיו על מנת לאכלה, משום שסבר שהיא שומן, ודעתו הוסחה בשיחה וכד' ושכח שיש שומן בפיו, ובעת שבלע היה סבור שהוא בולע רוק שבפיו, ונמצא שנתכוון לחפץ זה (הרוק שנמצא תמיד בפה) ועשה מעשה בחפץ אחר (החלב שהכניס לפיו). וכך ניסח הרמב"ם הלכה זו (הל' שגגות ב, ז): "השוגג בלא כוונה בעריות או במאכלות אסורות חייב חטאת... כיצד... דימה שזה שבפיו רוק הוא ובלעו בלא כוונה לשם אכילה בעולם, והרי הוא חלב, הרי זה חייב חטאת" – הרי שהטעות התחילה כשהדבר כבר היה בפיו (על שיטת הרמב"ם בענייננו נדון אי"ה בהרחבה להלן). בסוגיה המקבילה בסנהדרין סב: מפרשת הגמ' את הברייתא: "ושגג בלא מתכוון דקסבר רוק הוא ובלעו, מה שאין כן בשבת דפטור שנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר". ומסביר הרמ"ה שם שהגמ' פירשה את הברייתא לפי שיטת אביי, משום שבמקרה שלו הכל מודים שפטור. וכתב רש"י בתחילת הסוגיה (ד"ה שבשאר): "כגון חלב המהותך לפניו וכסבור רוק הוא ובלעו דלא מתכוון לאכילה אלא מתעסק בדבר אחר בבליעת רוק, והיכי דמי שוגג גמור, כסבור שומן הוא ואכלו דנתכוון לאכילה, אבל זה לא שוגג הוא ואפילו הכי חייב כדאמרן לקמן בשמעתין שכן נהנה". ונראה שפירוש דברי רש"י הוא כנ"ל, שהיה לפניו חלב

מהותך והכניסו לפיו על מנת לבולעו, ואחר כך שכח וסבר שהוא בולע דוק. ו"שוגג גמור כסבור שומן הוא ואכלו" היינו גם כן בשני חפצים, כשיטת אביי¹⁰.

להלן מביאה הסוגיה בשבת עוד שתי דוגמאות שנחלקו בהן אביי ורבא בענין פטור מתעסק: "נתכוון לזרוק שתיים וזרק ארבע", ו"כסבור רשות היחיד ונמצאת רשות הרבים", והגמ' עושה צריכותא בין כל הדוגמאות. את "נתכוון לזרוק שתיים וזרק ארבע" התוס' יפרשו לפי שיטתם שהחפץ הגיע למקום שהתכוון אליו, אלא שלא העריך נכון את המרחק, וחשב שהן שתיים ונמצא שהן ארבע. וכך מפורש בתוס' בבא קמא כו: (ד"ה נתכוון), על מימרת רבה שם: "נתכוון לזרוק שתיים וזרק ארבע... לענין שבת מלאכת מחשבת בעינין", כלומר: ואין זו מלאכת מחשבת. התוס' אומרים שהגמ' בב"ק מדברת במקרה שהאבן הלכה למקום יותר רחוק מזה שנתכוון לו, ואילו המחלוקת בשבת היא במקרה שהיה סבור שהמקום שנתכוון לו רחוק שתי אמות, ונמצאו שם ארבע אמות, שבזה אין פטור משום מלאכת מחשבת (כנ"ל סוף פסקה א'), ונחלקו אביי ורבא אם פטור משום "אשר חטא בה" פרט למתעסק. וכך פירשו הריטב"א¹¹ והמיוחס לר"ן בשבת. אבל רש"י יפרש שבשתי הסוגיות מדובר באותו ענין, שהאבן הרחיקה יותר ממה שרצה, והרי זה כנתכוון לעשות מעשה היתר בחפץ אחד ועשה איסור בחפץ אחר, שהוא המתעסק, ופטור משום מלאכת מחשבת, אבל במקרה שהאבן הגיעה לאן שרצה, אלא שחשב שהן שתיים ונמצאו ארבע – חייב, כדין שוגג. וכן כתבו רבנו יהונתן מלוניל והמאירי בבבא קמא שם.

אך לכאורה הדוגמא הבאה בסוגיה בשבת: "כסבור רה"י ונמצאת רה"ר" מורה כפירוש התוס', שלהיכן שהתכוון אכן זרק, אלא שהתברר שהיתה זו רה"ר, ולפי שיטת רש"י הלא זהו שוגג ולא מתעסק. ומצינו בחי' הריטב"א: "ור"ת ז"ל פירש נתכוון לזרוק לרה"י ונמצאת רה"ר פי' כסבור שלא היו בו י"ו אמה ונמצאת בו י"ו אמה", ונראה איפוא שגרס בגמ': "נתכוון לזרוק לרה"י ונמצאת רה"ר", ולפי זה יש לפרש לשיטת רש"י שנתכוון לזרוק לרה"י, שזיהה אותה לנכון, והחטיא, ונמצאת הרשות שהחפץ נפל בה רה"ר. אולם, בצריכותא שהגמ' עושה כתוב בפירוש"י לפנינו: "אבל כסבור רה"י הוא". ויש לפרש קצת בדוחק גם לשון זו כן: כסבור היה שיצליח לקלוע לרה"י, ולבסוף החטיא את המטרה והאבן נפלה לרה"ר (או שהסתכל אל מקום שהוא רה"י, ורצה לזרוק לשם, ולרגע הסיר את

10. ולכאורה היה נראה להבין בדברי רש"י שלשיטת אביי אפילו בחפץ אחד נחשב מתעסק, משום שהתעסק בפעולה אחת (בליעה) ונמצא עושה פעולה אחרת (אכילה), וגרע משוגג, ושוגג – גם לרבא – היינו שסבר בחפץ זה שהוא שומן ואכלו, ונמצא שאכל חלב. אך אם כן, למה העמיד רש"י בשבת את "נתכוון להגביה את התלוש" בסכין, וחתך צמח מחובר, שמשמע ששני חפצים הם, כנ"ל פסקה א', היה לו להעמיד בנתכוון להגביה צמח תלוש ונמצא שהוא מחובר.

11. ע' בהערות מהדיר הריטב"א לשבת עג, הערה 7.

עיניו ממנו, וכשחזר וזרק – טעה וזרק למקום אחר שהוא רה"ר).
 באשר לירושלמי שהובא לעיל: "המתעסק בשבת פטור, בחלבים ובעריות חייב, היך עבדא, הרי אני קוצר חצי גרוגרת וקצר כגרוגרת פטור, הרי אני אוכל חצי זית ואכל כזית חייב, הרי אני מתחמם בה והערה בה חייב" – לשיטת רש"י יש לפרשו בהחטאה, שרצה לקצור כחצי גרוגרת והלכה ידו יותר, ורצה לבלוע כחצי זית ממה שלפניו ולקחה לשונו יותר, דומיא דסיפא שרצה רק לקרב ויצא שעשה מעשה של העראה. והתוס' יוכלו לפרש את הרישא בסבור שהוא כחצי גרוגרת או כחצי זית ונמצא שהוא כגרוגרת או כזית, אך מהסיפא משמע שגם במחטיא יש פטור מתעסק, וכהבנת המהרש"א והמהר"ם בשיטת התוס', כנ"ל בסוף הפסקה הקודמת.

ה. האם עבירה במתעסק נחשבת עבירה?

הזכרנו את מימרת רבה בבבא קמא (כו:). תחילת הדברים שם: "אמר רבה היתה אבן מונחת לו בחיקו, ולא הכיר בה ועמד ונפלה, לענין נזקין חייב, לענין ארבעה דברים פטור, לענין שבת מלאכת מחשבת אסרה תורה... הכיר בה ושכחה ועמד ונפלה, לענין נזקין חייב, לענין ארבעה דברים פטור... לענין שבת פטור [ברי"ף נוסף: מלאכת מחשבת אסרה תורה]... נתכוון לזרוק שמים וזרק ארבע, לענין נזקין חייב, לענין ארבעה דברים פטור, לענין שבת מלאכת מחשבת בעינן". והקשה ר' עקיבא אייגר בתשובותיו (קמא, סי' ח'): לשיטת התוס', מדוע הוצרך רבה בדין של לא הכיר בה, או הכיר בה ושכחה, לפטור מטעם מלאכת מחשבת, דהיינו שפעולת האבן לא נעשתה במחשבה תחילה ואין זו מלאכה שחייבים עליה בשבת, והלא יכול היה לומר שפטור משום "אשר חטא בה – פרט למתעסק", שהוא דין יותר כללי, הנוהג בכל התורה כולה.

מכח קושיה זו יוצא רעק"א לדון בדבר החדש, והוא, שפטור מתעסק של כל התורה הוא רק פטור מחטאת, אבל באמת נעשתה כאן עבירה בשוגג, ואילו פטור מלאכת מחשבת בשבת פירושו שאין זו מלאכת שבת כלל, ואין כאן עבירה אפילו בשגגה. ולפיכך אמרה הגמ' שלענין נזקין חייב, ולענין שבת פטור משום מלאכת מחשבת, דהיינו שאין כאן איסור שבת אפילו בשוגג; שאילו היה הפטור רק משום מתעסק – החובל בשבת היה פטור גם מתשלומי נזק, משום קים ליה בדרבה מיניה, הנוהג גם בחייבי מיתות שוגגין.

וכתב רעק"א שלפי דבריו יושב מה שהקשה ה'נתיבות' בספרו 'מקור חיים' על הל' פסח (ראש סי' תל"א, בביאורים), מדוע כתבו הפוסקים שמי שאינו יודע שיש חמץ בביתו בפסח עובר בבל יראה, והלא כיון שלא ידע מתעסק הוא. ולפי דברי רעק"א אין כאן קושיה, כי גם במתעסק יש עבירה, ונחשב שוגג, אלא שאילו היתה זו עבירה שיש בה חטאת היה פטור מחטאת. אך ה'מקור חיים' תירץ באופן אחר,

שהמושג מתעסק שייך רק בעבירה שיש בה קום עשה, ולא בשב ואל תעשה. ונראה שסברתו היא, משום שפעולה הנעשית במתעסק אינה מתייחסת אל הפועל, אך בשב ואל תעשה אין כאן פעולה, שנוכל לומר שאינה מתייחסת אליו, אלא גם בלא פעולה מצידו יש איסור. וכך הסביר את דבריו הר"י ענגיל בספרו 'אתוון דאורייתא' (כלל כ"ד). ובאופן אחר יש לומר, שכיון שהגדרת המצוה היא להשבית חמץ מביתו, אינו יכול לטעון לא ידעתי שיש לי חמץ, כי מוטל עליו לבדוק ולדעת אם יש לו חמץ ולבערו, והרי זה דומה למי שאינו יודע שהיום שבת, שנחשב שוגג ולא מתעסק, כי מצות שבת מטילה עליו את החובה לדעת שהיום שבת. ומכל מקום מדברי ה'מקור חיים' מוכח שלדעתו במתעסק שיש בו מעשה – אין על המתעסק שם עבירה כלל, שלא כרעק"א.

ובאשר לקושיית רעק"א מדוע הגמ' אינה מנמקת את דין נפלה מחיקו משום מתעסק – לפי שיטת ה'ערוך לנר' וה'אור שמח' הנ"ל פסקה ג' שפטור מתעסק קיים לשיטת התוס' רק בטועה במהותו של חפץ אחר, ולא במחטיא מחפץ לחפץ. י"ל שגם מי שיש לו אבן בחיקו ואינו יודע בה, והוא קם לעמוד, והאבן נופלת ונעשית על ידה מלאכה, אינו פטור משום מתעסק, אלא רק משום מלאכת מחשבת, כי עמידת האדם היא פעולה של היתר, והשלכת האבן היא פעולה אחרת של איסור. ואף על פי שבמקרה הראשון של רבה מדובר בשלא הכיר באבן כלל, ולא היה מודע לכך שיכולה לקרות פעולת איסור, ואילו בטעם החיוב במחטיא מחפץ לחפץ אמרנו לעיל פסקה ג' בשם האו"ש שהוא משום שהיה לו להיזהר בחפצים הסמוכים – מכל מקום י"ל שעצם זה שאינו יודע שאבן מונחת בחיקו ושכקומו יפילנה זוהי רשלנות של שגגה, ואינו דומה למי שטועה במהות החפץ שלפניו, שנחשב כאנוס¹².

במילים אחרות: לשיטת רעק"א המתעסק הוא שוגג הקרוב לאנוס, ולכן הוא פטור מקרבן, אבל יש עליו שם עבירה בשוגג; אך לשיטת העל"נ והאו"ש אפשר להבין שהמתעסק הוא כאנוס ממש, וכמו שאנוס פטור מכל וכל מפני שהמעשה אינו מתייחס אליו – ע' 'בית האוצר' להר"י ענגיל, מערכת א–ו כלל כ"ד, שהביא ראיות לכך – כן גם המתעסק¹³. ובספרו 'אתוון דאורייתא' (שם)

12. ולשיטת המהר"ם והמהרש"א, שהמתכוון להגביה תלוש זה וחתך מחובר אחר גם הוא בכלל מתעסק, יש ליישב בדוחק שרבה נקט בכל המקרים את הטעם של מלאכת מחשבת בגלל המקרה האחרון שהביא, נתכוון לזרוק שתים וזרק ארבע, שהתוס' העמידו אותו במקרה שהחפץ הגיע למקום שלא רצה שיגיע אליו, כנ"ל בפסקה הקודמת, וי"ל שרבה סבר כאבני שבמקרה כזה אין פטור מ"אשר חטא בה – פרט למתעסק", שהרי נתכוון לזריקה בעלמא, כמ"ש הגמ' בשבת עג., אלא רק משום מלאכת מחשבת, ולפיכך נקט רבה את הטעם השוה בכולם.

13. אמנם לגבי חקירת רעק"א בתשובתו שם: הרואה את חבירו נכנס למצב של מתעסק האם צריך להודיעו או לא – ייתכן שגם אם אנוס רחמנא פטריה והמעשה אינו מתייחס אליו, מכל מקום צריך להודיעו, ע' 'בית האוצר' שם שרוצה להוכיח שאף באנוס יש על המעשה שם מעשה

מסביר הר"י ענגיל לפי זה מדוע המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה: הוא מוכיח שבמאכלות אסורות ובביאות אסורות האיסור אינו עצם הפעולה, אלא ההנאה מן הדבר האסור היא האיסור, ולכן כל שנהנה – ההנאה גורמת התייחסות, ואי אפשר לומר שמעשה האיסור אינו מתייחס אליו, ע"ש.

והנה על המש' בדף קו: "הא למה זה דומה לנועל את ביתו לשומרו ונמצא צבי שמור בתוכו", כתב הרמב"ן בחידושו: "ומתני' נמי הכי קתני, שנתכוון לנועל את ביתו לשומרו ולא נודע לו כלל שהיה שם צבי, דבשעת צידה ודאי דומה לנתכוון להגביה את התלוש וחתך מחובר הוא ואנוס נמי הוא, וקתני פטור ומוחר לעשות כן, שהרי הוא שמור מאליו ואף על פי שנתכוון שלא לפותחה עד הערב". השאלה היא מה פירוש המילים "ואנוס נמי הוא": אם כוונת הרמב"ן שהוא יותר קל מנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר, שהלה אינו אנוס, כי היה לו להיזהר שמא מחובר הוא מגביה, ואילו זה שלא ידע כלל שצבי נכנס לביתו הוא אנוס – הרי זה כסברת רעק"א, שמתעסק סתם אינו כאנוס. אך אם אין כוונת הרמב"ן להבדיל בין המקרים, אלא פירוש לשונו הוא שהן המתכוון להגביה את התלוש והן הנועל את ביתו לשומרו הם בגדר מתעסק ואנוס נמי הוא – הרי זה כסברה החולקת.

ובחי' הרשב"א שם כתב: "דפטור ומותר קאמר, לומר שאינו צריך לפתוח, כיון שלא נתכוון לצידה ונמצא ניצוד בתוכו בלא מתכוון, ואינו מוסיף עכשיו בצידתו, למה יפתח ומאי דהוה הוה, דכיון דלא עביד איסורא דאורייתא בצידתו בתחילתו הרי הוא מותר בסופו". וברור ש"בלא מתכוון" זה היינו מתעסק, שהרי מדבר במי שלא ידע כשנעל שיש שם צבי (על השימוש בלשון "לא נתכוון" לכך ר' להלן פסקה ח'). הרי מפורש בדברי הרשב"א שלא עשה איסור דאורייתא בצידתו, וזה לכאורה שלא כרעק"א.

ראיה נוספת נגד חידושו של רעק"א יש להביא מדברי הרמב"ם בהל' איסורי ביאה (א, יא): "הבא על ערוה מן העריות כמתעסק, אף על פי שאין כוונתו לכך חייב, וכן בחייבי לאוין ובשניות". והקשה עליו הראב"ד: "זה לא ידעתי למה, קרבן אין כאן". כלומר: מה שייך "חייב" בחייבי לאוין ובשניות, והלא "המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה" פירושו חייב חטאת, כי בגלל ההנאה נחשב שוגג, ובחייבי לאוין ובשניות הלא אין קרבן בשוגג. וכן תמה ה'מגיד משנה', וכתב שהתוספת "וכן בחייבי לאוין ובשניות" היא ט"ס. אך בכל כתבי היד והדפוסים היא נמצאת, וכתב ה'כסף משנה', וכן הרדב"ז בתשובותיו (ח"ו סי' ב' קכ"ה), שהכוונה שחייב לשמים וצריך לשוב מחטאו. ולפי סברת רעק"א גם בשאר עבירות שעשאו במתעסק חייב לשמים, ולא דוקא באיסורי ביאה, ואילו מדברי הרמב"ם משמע שבשאר עבירות כמתעסק אינו חייב לשמים, ודוקא בביאות אסורות נחשב עבירה הנעשה מאליו, ואולי אף אותו צריך למנוע.

שעבר עבירה וחייב לשמים, שכן נהנה¹⁴.

פרק שני: "אשר חטא בה" ו"מלאכת מחשבת"

1. הראיות מתחילת הסוגיה בכריתות

נחזור למחלוקת רש"י ותוס' בסוגיה. ראינו (פסקה א') שהתוס' למדו את ההבחנה בין דין מתעסק לדין מלאכת מחשבת מעימות בין מימרות אביי ורבא למימרות אחרות המופיעות בכריתות ובשבת. אך לכאורה בסוגיה בכריתות עצמה, כפי שהיא לפנינו, יש מקור מפורש להבחנה זו. נציע את הגמ' בכריתות. ז"ל המשנה שם (יט.): "חלב ונותר לפניו ואכל אחד מהן ואינו יודע איזה מהן אכל, אשתו נידה ואחותו עמו בבית שגג באחת מהן ואינו יודע באיזה מהן שגג, שבת ויום הכיפורים ועשה מלאכה בין השמשות ואינו יודע באיזה מהן עשה, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר... א"ר יהודה פוטר היה ר' יהושע אף מאשם תלוי. ר' שמעון ור' שמעון שזורי אומרים לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב, על מה נחלקו על דבר שהוא משום שני שמות, שר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר". המש' עוסקת איפוא בידיעה שלאחר החטא, דהיינו שנודע לו שחטא, ואינו יודע בדיוק במה חטא, שר' יהושע פוטר מחטאת, ור' אליעזר מחייב. הגמ' מביאה ברייתא המבארת את טעם המחלוקת: "תניא א"ר אליעזר מה נפשך, אי חלב אכל חייב אי נותר אכל חייב, אי אשתו נידה בעל חייב אי אחותו בעל חייב, אי בשבת עשה מלאכה חייב אי ביום"כ עשה מלאכה חייב, אמר לו ר' יהושע הרי הוא אומר אשר חטא בה עד שיודע לו במה חטא". ואכן, בפסוק שמביא ר' יהושע, האמור בחטאת נשיא, מוזכרת בפירוש הידיעה שאחר החטא: "או הודע אליו חטאתו אשר חטא בה" (ויקרא ד, כג).

שואלת הגמ': "ור' אליעזר האי בה מאי עביד ליה", ועונה: "מיבעי ליה פרט למתעסק". ופירש רש"י: "כגון נתכוון לזו ועשה אחרת". כלומר: ר' אליעזר מייחס את המיעוט של "אשר חטא בה" לשעת החטא עצמו, ולא לידיעה שאחר החטא.

14. ע"ע בסוגיית דשא"מ פסקה כ"ב הערה 45 על דעת הר"ן בנידון. וע"ע שם פסקה י"א. ור' להלן הערה 21.

ויש להעיר כי מלשון הירוש' שהובא לעיל פסקה ג': "תני אין מתעסקין לא בחלבים ולא בעריות, המתעסק בשבת פטור, בחלבים ובעריות חייב" – אין להביא ראיה לשאלה האם המתעסק נחשב עובר עבירה, כי יש להבין את הירוש' שהואיל והמתעסק בחלבים ועריות חייב – אסור להתעסק בהיתר בקרבת איסורי חלבים ועריות, שמא יפגע בהם ויהיה חייב, מה שאין כן באיסור שבת, שמותר להתעסק בהיתר בקרבתו, כי גם אם יקרר שתיעשה מלאכה – יהיה זה כמתעסק שהוא פטור.

ולכאורה נראה שהטעם הוא משום שלדעת ר' אליעזר "אשר חטא בה" אינו ממעט אי-הבחנה בין שני חטאים, אלא אי-הבחנה בין היתר לאיסור, ולכן אין לומר שהפסוק מדבר בידיעה שאחר החטא, שהרי אם אינו יודע אם היתר עשה או איסור – זהו דין אשם תלוי המפורש בתורה אחר כך, ומה מלמדנו "אשר חטא בה"; על כרחך שהמיעוט של "אשר חטא בה" בא לענין "נתכוון לזו ועשה אחרת", ולר' אליעזר היינו נתכוון לעשות היתר ועשה איסור. אך ע' להלן פסקה י"ח.

ובאשר לדעת ר' יהושע – רש"י כתב במש' על דברי ר' שמעון ור' שמעון שזורי: "על מה נחלקו על דבר שהוא משום שני שמות – כגון ספק קצר ספק טחן, אי נמי ספק תאנים ספק ענבים, וכך בנתכוון לזו ועשה את זו, דבה דכתיב בקרא בין אידיעה בין אחטאת היא לר' יהושע, עד שיתכוון לחטוא בה, ולעת הידיעה ידע במה חטא, ולר' אליעזר כיון שנתכוון לדבר שיש בו חטא ולעת ידיעה נודע לו שחטא סגי". הרי שלדעת רש"י ר' יהושע מודה לר' אליעזר ש"אשר חטא בה" ממעט מתעסק (אך ר' להלן), וכן הוא גם בתוס' המובאים בשיטמ"ק שם (אות ו'), וזה שלא כדברי המהרש"א והמהר"ם בדעת התוס' בשבת הנ"ל פסקה ג'. אמנם, בהמשך נראה שיש בראשונים מי שסובר בפירוש שלר' יהושע אין פטור מתעסק.

ממשיכה הגמ' ומבארת: "מתעסק דמאי, אי דחלבים ועריות, חייב, שכן נהנה, ואי מתעסק בשבת, פטור¹⁵, [בשיטמ"ק נוסף: דהא אמר רב נחמן אמר שמואל מתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה בשבת פטור¹⁶] מאי טעמא מלאכת מחשבת אסרה תורה. לרבא משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, לאביי משכחת לה כגון דנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר, דאיתמר" וכו', ומובאת מחלוקת אביי ורבא שבסוגייתנו בשבת.

והנה מהגירסה "ואי מתעסק בשבת פטור" וכו' שלפנינו בגמ', יש ללמוד כשיטת התוס' הנ"ל, שפטור מלאכת מחשבת הנוהג בשבת ופטור "אשר חטא בה" פרט למתעסק – שני דינים שונים הם, והגמ' דוחה תחילה את האפשרות ש"אשר חטא בה" ממעט חלבים ועריות, ואחר כך היא דוחה את האפשרות שמדובר במתעסק בשבת, דהיינו בנתכוון לחפץ זה ועשה את המעשה בחפץ אחר, כי זה פטור משום מלאכת מחשבת ולא משום "אשר חטא בה". ומסקנת הגמ' היא ש"אשר חטא בה" בא למעט מתכוון לחפץ זה עצמו, אלא כסבור שתלוש הוא ונמצא מחובר, שאין לפטרו מטעם מלאכת מחשבת. אבל לשיטת רש"י שגם מחלוקת אביי ורבא היא

15. גירסת הרמב"ן, הרשב"א והר"ן (בחידושיהם לשבועות יט.): פשיטא, או: פשיטא דפטור, או: דפטור פשיטא. ר' להלן בפנים.

16. כך גרסו גם הראשונים הנ"ל בהערה הקודמת, וכן תוס' סנהדרין סב: ד"ה להגביה (עצם הבאת מימרת שמואל מוכחת גם מרש"י בסוף דף יט., ר' לקמן). ובש"סים שלנו פוצלה מימרת שמואל עפ"י הגהת רש"ק (ברכת הזבח), בניגוד למקורות אלו.

בנתכוון לחפץ זה ועשה את המעשה בחפץ אחר, שלכאורה אף הוא צריך להיות פטור מטעם מלאכת מחשבת – אין הגמ' מובנת.

ואכן, גירסת רש"י בגמ' שונה מאשר לפנינו, ובמקום "ו אי מתעסק בשבת" הוא גורס: "אלא מתעסק בשבת" (וכך הגירסה במיוחס לרגמ"ה), והוא מפרש: "אלא מתעסק בשבת – להכי אתא קרא למפטריה. מתעסק בשבת מפרש לקמיה". כלומר: מה שהגמ' מפרשת לקמן, "לרבא משכחת לה" וכו', הוא הפטור משום מלאכת מחשבת (רש"י: "שחשב ונתכוון למלאכה זו עצמה"), ואותו בא הפסוק "אשר חטא בה" למעט, וכמו שפירש רש"י לעיל: "כגון נתכוון לזו ועשה אחרת". השאלה המתבקשת היא, כמובן, לשם מה צריך למעט מ"אשר חטא בה" את מה שממועט ממלאכת מחשבת. על כך עונה רש"י בד"ה מבעי ליה (יט.), מיד אחרי המש'), וז"ל: "ואי קשיא, אם כן דר' אליעזר אית ליה דרב נחמן, האי בה דדריש ר' אליעזר פרט למתעסק לא צריך, דמלאכת מחשבת דמייתי רב נחמן מצי למילף. נראה לי דר' אליעזר לית ליה דרב נחמן דדריש מלאכת מחשבת אסרה תורה, דלא משמע ליה ההיא דרשה, ולא מייתי דרב נחמן אלא משום דאמר בהדיא דמתעסק בשבת פטור, אבל לר' יהושע דדריש אשר חטא בה עד שיודע לו במה חטא איהו דריש כרב נחמן מלאכת מחשבת אסרה תורה". כלומר: מחלוקת התנאים היא מהיכן לומדים את הפטור של נתכוון לעשות היתר ועשה איסור. לר' אליעזר הוא נלמד מ"אשר חטא בה", ואין הוא דורש את הכתוב מלאכת מחשבת לענין זה [נראה שאין כוונת רש"י שאינו דורשו כלל, אלא שלדעתו מלאכת מחשבת בא רק לפטור מקלקל וכיו"ב, כמפורש בתגיגה י., והיינו ש"מחשבת" היא מלשון חשיבות, שהמלאכה צריכה להיות חשובה, ולא מלשון מחשבה וכוונה, ע' בפתיחת הספר¹⁷], ואילו ר' יהושע לומד ממלאכת מחשבת את פטור נתכוון לעשות היתר ועשה איסור – וצריך לומר שהוא לומד ממלאכת מחשבת לכל התורה, ר' להלן – ומ"אשר חטא בה" הוא לומד את ענין הידיעה המסוימת שלאחר החטא. ולכאורה יש להבין שמה שכתב רש"י במש' שר' יהושע דורש את "בה" בין על הידיעה ובין על שעת

17. ובוזה מיושב מה שהקשה ה'אבני נזר' (או"ח סי' רנ"ב אות ט'), שבשבת צד: בענין נטילת צפרני אחר בידו, מוכח שר' אליעזר סובר שמלאכה כלאחר יד פטור עליה, וה'חלקת מחוקק' (אה"ע סי' קכ"ג ס"ק ה') ועוד אחרונים כתבו שפטור כלאחר יד הוא מטעם מלאכת מחשבת; כי יש להבין שפטור כלאחר יד הוא משום שאין זו מלאכת אומנות, דהיינו מלאכה חשובה, כמו במקלקל, אף על פי שעושה אותן בכוונה תחילה, ובפטור מלאכת מחשבת במובן זה מודה ר' אליעזר. וכן מיושבת קושיה גוספת של הא"ג (שם אות ח') מזכחים מזו, שם הגמ' אומרת שר' אליעזר סובר שהמצניע פחות מכשיעור ובא אחר והוציאו... אין זה מתחייב במחשבתו של זה, כי מלאכת מחשבת אסרה תורה. וי"ל שגם זה הוא ענין של חשיבות, כי פחות מכשיעור שהוא עצמו לא החשיבו – אינו חשוב (ואין צורך לדוחק הגדול שנדחק הא"ג שאין זה ר' אליעזר המפורסם אלא אחר, ע"ש, ודבריו מיוסדים על גירסה מוטעית במש' בזבחים קי., כי בכל כה"י העתיקים שם: ר' אלעזר).

החטא – זה לפני שידענו את האמור בגמ' שלפטור מתעסק יש מקור ממלאכת מחשבת, אבל אחרי שהגמ' מביאה את מימרת שמואל שוב אין צורך לומר שר' יהושע לומד מ"בה" שני דברים (מה שאין כן לשיטת התוס' המובאים בשיטמ"ק הג"ל, שכתבו אף הם שר' יהושע דורש מ"בה" את שני הדברים, אי אפשר לומר שזה רק לפני שידענו את הגמ', שהרי לשיטת התוס', בניגוד לרש"י, מ"בה" פוטרים מתעסק בחפץ אחד, שאינו פטור משום מלאכת מחשבת, ר' לקמן).

והנה, בתוס' שלנו בכריתות אין התייחסות ללשון הגמ' הג"ל, אך בשיטמ"ק (יט: אות א') מובא דיבור תוס' המבאר אותה, ובשיטמ"ק העתקת ר"ש עדני (מהד' אילן, עמ' 124) מפורש שהדברים שייכים לתוס' שלנו, שכך כתוב שם: "חסר דיבור אחד של תוס', וזהו" (ואכן, בתוס' שלנו ד"ה לשון, ניכר שיש לפנינו חסרון, כי אומר שם "לפי מה שפירשנו", ואין קודם לכן דבר המתאים לזה¹⁸, ולפי המובא בשיטמ"ק הדברים ברורים). התוס' שבשיטמ"ק גרסו בגמ' כמו רש"י: "אלא מתעסק בשבת פטור מאי טעמא מלאכת מחשבת אסרה תורה", והם מקשים: "וא"ת אם כן למה צריך בה פרט למתעסק תיפוק לי מהכא". ומתרצים כמו התוס' בשבת: "וי"ל דתרוייהו צריכי, אשר חטא בה פרט למתעסק ר"ל מתעסק דהתר, כגון שנתכוון לחתוך התלוש או להגביה ועלה בידו שהוא מחובר אותו דבר עצמו, דאם מטעם מלאכת מחשבת לא מפטרא שהרי עשה מחשבתו... (צוטט לעיל פסקה א')... ואיצטריך מלאכת מחשבת למפטר היכא דנתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר, דאי מאשר חטא בה פרט למתעסק לא ממעט רק היכא שלא נתכוון לאיסור". ובאשר לפירוש הגמ' כתבו: "והכי פירושא דסוגיין אלא מתעסק דשבת דפטור מדכתיב בה דאמר רב נחמן אמר שמואל מתעסק בשבת פטור מאי טעמא מלאכת מחשבת אסרה תורה, ולא מיבעיא נתכוון להיתר דפטור מדכתיב בה, אלא אפילו נתכוון לאיסור נמי פטור מטעם מלאכת מחשבת... והשתא מפרש היכי דמי מתעסק דהיתר דפטור מטעם בה, לאביי נתכוון להגביה התלוש ולרבא נתכוון לחתוך". וכן פירש בתוס' הרא"ש שמביא השיטמ"ק שם (ר' על כך להלן פסקה י').

גם התוס' בסנהדרין (סב: ד"ה להגביה) ובשבועות (יט. ד"ה פרט), שפירשו את מחלוקת אביי ורבא כתוס' בשבת¹⁹, הביאו את הגמ' בכריתות בגירסה "אלא",

18. גם נוסח הדיבור המתחיל לפנינו: "לשון התוספות", מוזר, ומראה על בעיה בהעתקה.

19. בסוגיה אחרת בסנהדרין (פה. ד"ה ורבי), מביאים התוס' ראיות לכך שדבר שאינו מתכוון, האסור לר' יהודה, איסורו בשבת אינו מן התורה, כי אין זו מלאכת מחשבת (ע' סוגיית דשא"מ פסקה ד'), ואחת הראיות היא: "וכן בפ' ספק אכל דמתעסק שאינו מתכוון למלאכה פטור, כל שכן היכא דאינו מתכוון אלא לגרירה". ותמה על כך ד' עקיבא אייגר בירוש' וחידוש' (סוף מערכה י'): "תמוה לי, דהא מתעסק גם בשאר איסורים פטור, כמ"ש תוס' בשבת, והרי בשאר איסורים סבירא להו לתוס' דדשא"מ אסור מדאורייתא לר' יהודה, אלא על כרחך דמתעסק עדיף, דלדעתו דהוא תלוש אין כאן מציאות איסור, אבל אינו מכין כגון גורר דידע דאפשר דיתעבד חריץ אסור, אם כן אזדא ראייתם, וצ"ע". ולענ"ד נראה ברור שכוונת התוס' למתעסק

כרש"י, וכן הוא בתוס' הרשב"א משנן לפסחים (לג. ד"ה תאמר, ר' להלן פסקה י'). ומסתבר שזו היתה גם גירסת התוס' בשבת, ומשום כך לא הוכיחו את שיטתם מגמ' ערוכה, אלא מהוכחות אחרות, כנ"ל.

ז. הסתירה בשיטת הרמב"ן וסיעתו

נוכחנו איפוא לדעת שרש"י ותוס' גרסו בגמ' בכריתות "אלא", ולא "ואי" כמו שהוא לפנינו. אמנם, גם לגירסתנו בגמ' יש מקור בראשונים, שכן הרמב"ן, הרשב"א והר"ן בחידושיהם לשבועות יט. מביאים את הגמ' בכריתות בגירסה: "אי מתעסק בשבת" וכו'. והנה לפי המובא לעיל פסקה א', ששיטת הרמב"ן והר"ן בסוגיית מתעסק היא כשיטת התוס', הם היו יכולים לפרש את הגמ' היטב לשיטתם: אי מתעסק בשבת בשני גופים – הלא בלי הדרשה של "אשר חטא בה" פטור, משום מלאכת מחשבת. אלא לרוב משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש, ולאביי להגביה את התלוש, וחתך את המחובר, כלומר: ונמצא מחובר, שפטור משום "אשר חטא בה" ולא משום מלאכת מחשבת. אולם, בחידושיהם לשבועות כתבו הרמב"ן וסיעתו דברים שלכאורה אינם עולים בקנה אחד עם דבריהם במס' שבת.

הגמ' בשבועות דנה בפסוק "או הודע אליו חטאתו אשר חטא בה" בהקשר אחר, ואומרת: "ור' אליעזר האי בה מאי עביד ליה, פרט למתעסק". את פירוש רש"י שם הבאנו לעיל ראש פסקה ב'. וכתב על כך הרמב"ן (ואחריו הרשב"א והר"ן כמעט מלה במלה): "כתב רש"י ז"ל כגון נתכוון לאשתו והרי אחותו עמה במיטה אחת, ונשמטה אשתו ובאה אחותו תחתיה. ותימה הוא למה הזכיר בכאן מתעסק בעריות, והרי המתעסק בחלבין ובעריות חייב שכבר נהנה, ואפילו כסבור רוק הוא ובולעו, כדאמרינן בפ' ארבע מיתות המתעסק בחלבים ובעריות חייב, וכל שכן זה שהוא מתכוון לביאה. ומאי דכתב נמי גבי שבת כגון נתכוון להגביה (לפנינו ברש"י: לחתוך²⁰) את התלוש וחתך את המחובר, קשיא לי, דלהאי לא אצטריך בה, דמשום מלאכת מחשבת נפקא לן, כדאמרינן התם מה שאין כן בשבת דפטור נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר, וכדשמואל דאמר המתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה. ומפורש נמי בגמ' בפ' ספק אכל חלב, ור' אליעזר האי בה מאי עביד ליה, מפיק ליה פרט למתעסק. מתעסק במאי, אי בחלבים ובעריות חייב

של שמואל, שפוטר משום מלאכת מחשבת אפילו התכוון לאיסור בחפץ זה ועשאו בחפץ אחר, כמוכח בסוגיה בכריתות, ועל כך הם אומרים שאם בזה פטור משום מלאכת מחשבת, כל שכן במי שלא נתכוון לעשות מעשה של איסור אלא מעשה של היתר, כגון גרירה, והלשון "שאינו מתכוון למלאכה" צריכה תיקון קל, כגון: שאינו מתכוון למלאכה בדבר זה, וכיו"ב.

20. אך בהוריות ה., גם שם מופיעה דרשת ר' אליעזר "אשר חטא בה" פרט למעסק, פירש רש"י: להגביה את התלוש. אמנם שם כתב שבחלבים ועריות חייב שכזו נהנה.

שכן נהנה, אי מתעסק בשבת פשיטא דפטור, דהא אמר רב נחמן אמר שמואל מתעסק בחלבין ובעריות חייב שכבר נהנה בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה, ופרקינן לרבא משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, פ"י שהוא מתכוון למלאכה, הילכך אי משום מלאכת מחשבת האי נמי חייב, ואצטריך בה לאפטוריה עד שיתכוון לה, לומר לך דלא מחייב עד שיתכוון לחתוך תלוש זה ונמצא שהוא מחובר".

גם הריטב"א כתב כדברים האלה, ונעתיק גם את לשונו: "פירש רש"י ז"ל כגון שהיו אשתו ואחותו במיטה ונתכוון לאשתו ונשמטה אשתו ובא על אחותו, ולגבי שבת כגון שנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר. והא ודאי דאישתמיטתיה למרן ז"ל בתרוייהו סוגיא דכריתות פ' ספק אכל, וכן סוגיא דפ' ארבע מיתות, דבההיא דאשתו ואחותו ודאי חייב, דקיימא לן המתעסק בחלבים ובעריות חייב לפי שכבר נהנה ואפילו לא נתכוון אלא להתחכך בכותל ובחלב כסבור רוק הוא ובלעו, ובאידך דשבת אם לא נתכוון אלא להגביה את התלוש (ד[ב]לא בה נמי פטור משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה, וזה לא נתכוון אפילו לשם מלאכה. ולא אמרו בה פרט למתעסק אלא למי שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, דכיון דנתכוון לשם חתיכה הוה אמינא דמלאכת מחשבת היא וליחייב קמ"ל בה שאינו מתחייב אלא בנתכוון לחתוך את התלוש ונמצא שהיה מחובר שנתכוון לאותו דבר עצמו. ובפ' ארבע מיתות פירשתי מילתיה דשמואל דהתם בארוכה בס"ד, ואין כאן צורך למה שהאריכו בה כאן בתוספות".

יש לציין, כי עוד לפני שמשווים את הדברים עם דבריהם של ראשונים אלו במס' שבת, צפה ועולה תמיהה רבתי על עצם קביעתם ש"בה פרט למתעסק" נאמר רק על נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, ולא על נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר (שפטור משום מלאכת מחשבת), שהרי מסקנת הגמ' בכריתות היא: "לרבא משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, לאביי משכחת לה כגון דנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר", ואם כן לאביי "בה פרט למתעסק" כן ממעט נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר, ומניין שלרבא נתכוון להגביה וכו' אינו צריך מיעוט מ"בה", והוא ממועט ממלאכת מחשבת, אולי רבא מודה לאביי, אלא שהוא מוסיף שגם נתכוון לחתוך את התלוש ממועט מ"בה", כי נתכוון לחתיכה של היתר.

ולכאורה נראה שבגירסת הראשונים הללו לא הופיעו במסקנת הגמ' בכריתות דברי אביי. ובאמת בדברי הרשב"א, הריטב"א והר"ן לא נזכרו כלל אביי או רבא, ונראה כאילו גרסו בגמ' בכריתות: "...מלאכת מחשבת אסרה תורה, משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר". והרמב"ן העתיק: "לרבא משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר", אך נראה שלא גרס את המשפט הבא: "לאביי משכחת לה כגון דנתכוון להגביה את התלוש וחתך

את המחובר", אלא רק את ההמשך: "דאיתמר" וכו'. וכוונת הגמ' שלפי רבא אפשר להעמיד את דברי ר' אליעזר, מה שאין כן לפי אביי, וה"איתמר" נאמר בעלמא, ולא על דברי ר' אליעזר, שאביי פוטר בנתכוון להגביה, משום מלאכת מחשבת, ומחייב בנתכוון לחתוך, כי אין בו פטור מלאכת מחשבת, שכן נתכוון לחתיכה בעלמא, ואביי אינו סובר כר' אליעזר הדורש את "בה" פרט למתעסק (אלא כר' יהושע, כהבנת המהרש"א והמהר"ם בדעת התוס' לעיל פסקה ג'), ורבא פוטר גם בנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, כי הוא סובר כר' אליעזר שממעט אותו מ"בה" (על השאלה מדוע רבא פוסק כר' אליעזר ר' להלן פסקה י').

אולם, עצם הסברה שהמתכוון להגביה את התלוש פטור משום מלאכת מחשבת, ואילו המתכוון לחתוך את התלוש אינו פטור מטעם מלאכת מחשבת אלא רק משום "בה" – צריכה עיון, כי מסוף דברי הרמב"ן וסיעתו "דלא מחייב עד שיתכוון לחתוך תלוש זה ונמצא שהוא מחובר", מוכח שכל מה שדובר מקודם על נתכוון להגביה או לחתוך הוא בשני גופים, ואם כן מה לי נתכוון להגביה תלוש זה וחתך מחובר אחר או נתכוון לחתוך תלוש זה וחתך מחובר אחר, הלא בשניהם לא עשה את הפעולה בחפץ שרצה, ובשניהם התכוון לעשות היתר ועשה איסור.

לא זו בלבד, אלא שהדברים סותרים בעליל למה שכתבו הרמב"ן וסיעתו בשבת עב.: לשון הרמב"ן שם: "נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר – פירש רש"י ז"ל כגון סכין המוטל בערוגת ירק ונתכוון להגביהו וחתך את הירק, וכך יש עליו לפרש לחתוך תלוש זה וחתך מחובר זה. ואין זה מחזור ונכון, וקשיא עליה הא דגרסינן בפ' הזורק נתכוון לזרוק ד' וכו' ולקמן בשמעתינן נמי שוגג בלא מתכוון כגון דסבר שומן הוא ואכלו, דהיינו נתכוון לחתיכה זו שהיא שומן ואכלה, דכוותה גבי שבת נתכוון לחתוך תלוש זה ונמצא שהוא מחובר וחתכו. ועוד, דנתכוון לזה ועשה מלאכה בזה אפילו מחיוב לחיוב מילתא אחריתא במס' כריתות דרב נחמן ושמואל פטרי ליה משום מתעסק ואפילו בחד מינא כגון נתכוון ללקוט תאנים ולקט תאנים". וכעין זה כתבו הריטב"א והר"ן שם.

ונראה שעל כרחנו עלינו לומר, שבשבועות מקשים הרמב"ן וסיעתו לטעמו ולשיטתו של רש"י. כלומר: לרש"י, שהטועה במהותו של החפץ שלפניו שוגג הוא וחייב חטאת (כמו שכתב הרמב"ן בסוף דבריו שם המצוטטים לעיל), ומתעסק היינו בשני חפצים – טוענים הרמב"ן וסיעתו שאין להעמיד את "אשר חטא בה פרט למתעסק" בנתכוון להגביה תלוש זה וחתך מחובר אחר, כי זה פטור משום מלאכת מחשבת, כמו שאומרת הגמ' בשם שמואל בסנהדרין ובכריתות, ובהכרח צריך להעמיד את "אשר חטא בה" בנתכוון לחתוך תלוש זה וחתך מחובר אחר, ולומר שאין בזה פטור של מלאכת מחשבת, הואיל ונתכוון לחתוך וחתך, ואין צורך שיתכוון לעשות איסור דוקא, כנ"ל סוף פסקה א', ובניגוד לשיטת התוס' המובאת שם גם אין צורך שיעשה את המעשה באותו החפץ. אבל הרמב"ן וסיעתו עצמם

סוברים כשיטת התוס', שבשני חפצים אין כאן מלאכת מחשבת אפילו מאיסור לאיסור, כלומר אפילו נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר, ואת "אשר חטא בה" פרט למתעסק הם מעמידים בטועה באותו החפץ עצמו. [דברי הריטב"א "ואין כאן צורך למה שהאריכו בה כאן בתוספות" מוסבים על מימרת שמואל דוקא, ולא על פירוש התוס' לענין מתעסק, שהריטב"א מקבלו, ע' להלן פסקה ט'.]

אולם, מתמיהה העובדה שלא ראו את דברי רש"י בכריתות, אשר הסביר שר' אליעזר פוטר משום "אשר חטא בה", ואינו פוטר משום מלאכת מחשבת, ואילו שמואל הפוטר משום מלאכת מחשבת סובר כר' יהושע, שלפי זה אין מקום לקושייתם. ע' בפסקה הבאה. ובאשר לגירסת רש"י "אלא" – אפשר לומר שהבינוהו כמו את גירסתם "אי", כלומר שאין זה תירוץ, אלא המשך הקושיה: מתעסק דמאי, אי דחלבים ועריות וכו', אלא מתעסק בשבת – הלא הוא פטור משום מלאכת מחשבת, ומתרצת הגמ': לרבא משכחת לה וכו'. וכך משמע שהבינו התוס' בסנהדרין סב., ר' להלן פסקה ט'.

ח. מהי שיטת רש"י?

קושיית רש"י בסוגיה בכריתות "אם כן דר' אליעזר אית ליה דרב נחמן האי בה דדריש ר' אליעזר פרט למתעסק לא צריך, דמלאכת מחשבת דמייתי רב נחמן מצי למילף" – מוכיחה שלדעתו דין מלאכת מחשבת הוא דין שיש ללמוד ממנו לכל התורה כולה, ואינו נוהג רק בשבת, שהרי אם דין מלאכת מחשבת הוא דוקא בשבת, הלא צריך את "בה" לשאר מצוות, ומה הקושיה דמלאכת מחשבת מצי למילף? ומצאנו סברה זו, שממלאכת מחשבת לומדים לכל התורה, בדברי הריטב"א, בדונו בענין דבר שאינו מתכוון. הריטב"א (בחי' ליומא לד: ובקצרה גם בשבת מא:) סובר שמקור פטור דבר שאינו מתכוון לר' שמעון הוא משום מלאכת מחשבת, וכותב שמוזה שהגמ' אינה מחלקת לדעת ר' שמעון בין שבת לשאר מצוות, מוכח ש"שבת בנין אב לכל התורה", ע' סוגיית דשא"מ פסקה ד'.

ברם, הדברים צריכים עיון לאור דברי רש"י בסוגיה נוספת המזכירה את דין מתעסק. בפסחים לב: מובאת ברייתא בענין מעילה: "דתניא וחטאה בשגגה, פרט למזיד, והלא דין הוא, ומה שאר מצוות שחייב בהן כרת פוטר בהן את המזיד, מעילה שאין בה כרת אינו דין שפטר את המזיד", והברייתא מביאה פירכא על ק"ו זה, ומצריכה את הכתוב "בשגגה". הגמ' דנה בפירושה של הפירכא, ואומרת: "מר בריה דרבנא אמר הכי קאמר, לא אם אמרת בשאר מצוות שלא עשה בהן שאין מתכוון כמתכוון, שאם נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר שפטור, תאמר במעילה שאם נתכוון להתחמם בגיזי הולין ונתחמם בגיזי עולה שמעל. רב נחמן בר יצחק אמר הכי קאמר, לא אם אמרת בשאר מצוות שכן לא מתחייב (גירסת

רש"י: חייב) בהן שאין מתעסק כמתעסק, שאם נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר שפטור, תאמר במעילה שאם הושיט ידו לכלי ליטול חפץ וסך ידו בשמן של קודש שמעל".

הלשון "נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר", "נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר", הוזה ללשון רבא ואביי במחלוקתם, מובילה להבנה כי "שאינ מתכוון כמתכוון" אינו עוסק ב"דבר שאינו מתכוון" שנחלקו בו ר' יהודה ור' שמעון, דהיינו בגורר מיטה וספסל העלול לעשות חריץ (שבת כט:), אלא הכוונה למתעסק. כך מורה גם הדוגמא "נתכוון להתחמם בגיזי חולין ונתחמם בגיזי עולה", שקשה לצייר איך היא שייכת, מצד המציאות, ל"דבר שאינו מתכוון". ואכן, רש"י ותוס' פירשו ש"אין מתכוון" כאן פירושו מתעסק. וכתב הר"ש משנץ בתוספותיו ('תוס' הרשב"א ד"ה נתכוון): "ואין לתמוה דאי קרי למתעסק נתכוון לזה ועשה זה, דהתם בפ' כלל גדול קרי למתעסק דשמואל שגג בלא מתכוון, ועוד דהכא שייך למקרייה שאין מתכוון ומתכוון לפי שיש בה יותר כוונה מההיא דרב נחמן בר יצחק שנסדרה אחר כך, אבל ההיא דמתעסק שייך בה טפי, שהרי אין מתכוון כלל למה שהוא עושה". את המילים האחרונות "אבל ההיא דמתעסק" וכו' יש להבין כך: בין שתי הדוגמאות, של מר בריה דרבנא ושל רנב"י, נקטו לשון "שאינ מתכוון" בראשונה, כי היא יותר קרובה לחיוב מהשניה, שהרי נתכוון לחתיכה בעלמא, אך באמת גם בה שייך פטור מתעסק, שהרי לא נתכוון כלל לחתוך מחובר, ואף לא ידע שעלול להיחתך, ואין זה כדבר שאינו מתכוון שידע שהתוצאה האסורה עלולה להיגרר ממעשהו.

ולפי זה כתב הר"ש בתוספותיו (ד"ה רב) בשם רבו ר"י: "אומר רבי דהני אמוראי פליגי בפלוגתא דאביי ורבא דכלל גדול דקמפלגי התם בנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, דרב נחמן בר יצחק מחייב ליה, ופטר דוקא נתכוון להגביה". וכעין זה כתב בתוס' הרא"ש.

והנה התוס' שלנו בפסחים (ד"ה נתכוון) הביאו את פירוש ר"ת שבתוס' בשבת, שמדובר בנתכוון לחתוך, או להגביה, תלוש, ונמצא שהוא מחובר, אבל בנתכוון לזה וחתך אחר – אפילו נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר פטור, משום מלאכת מחשבת. וכן במעילה, חשב שלפניו גיזי חולין, ונתחמם בהן, ונמצאו שהן גיזי הקדש. אך רש"י פירש לפי שיטתו: "תאמר במעילה וכו' – כגון היו כאן גיזי חולין וגיזי עולה ונתכוון ליטול של חולין והלכה ידו על של עולה, ומכיר הוא מי עולה ומי חולין, אלא שנסתכל במקום אחר, דהיינו שאין מתכוון למעשה זה, וחייב מעילה, דוחטאה בשגגה כל דהו כתיב, ולא כתב בה מיעוטא כדכתיב בשבת מלאכת מחשבת, וכתיב בשאר מצוות אשר חטא בה פרט למתעסק, והיינו מתעסק, שמתעסק בדבר אחר ובא זה לידו"²¹. ובפשטות כוונת רש"י לומר

21. לכאורה קשה מדוע לא יהיה פטור גם במעילה, לא משום מתעסק אלא משום דבר שאינו

שממלאכת מחשבת אפשר ללמוד את פטור מתעסק בשבת, ומ"אשר חטא בה" – בשאר מצוות, וזה סותר למה שכתב בכריתות שממלאכת מחשבת אפשר ללמוד את פטור מתעסק גם לשאר מצוות, ור' אליעזר הלומד מ"אשר חטא בה" אינו לומד ממלאכת מחשבת.

ולחומר הקושי, בצירוף התמיהה על התעלמות הרמב"ן וסיעתו מדברי רש"י בכריתות כנ"ל בפסקה הקודמת, היה נראה לשער שהלשון בכריתות "ואי קשיא וכו' נראה לי" וכו' אינה מרש"י, שאין דרכו להקשות ולתרוץ, אלא היא הערת-גיליון שנכנסה לתוך פירושו רש"י, ורש"י עצמו באמת סובר כמו שכתב בפסחים, שממלאכת מחשבת אפשר לפטור מתעסק רק בשבת, כי מלאכת מחשבת בשבת נאמרה, ומ"אשר חטא בה" לומדים לפטור מתעסק בכל המצוות, והגמ' בכריתות אמרה "אלא מתעסק בשבת" לדוגמא, וכוונתה גם לשאר מצוות חוץ מחלבים ועריות, והלימוד הוא מ"אשר חטא בה", וגם את המתעסק בשבת יש ללמוד מ"אשר חטא בה", וכך נימק רש"י בשבת עב: ובסנהדרין סב: את המתכוון

מתכוון, שהוא דין הנוהג בכל התורה כולה וגם באיסור מעילה, ע' פסחים כו. ודוחק לומר שהאמוראים מעמידים את הברייתא כר' יהודה מבלי לציין זאת. ונראה להוכיח מכאן את הסברה האמורה לעיל הערה 8, שאין זה דומה לרשא"מ, כי אף על פי שהחטיא את מטרותו, מכל מקום זהו המעשה שעשה בידים, ואינו מעשה טפל למעשה אחר. וכן גם בתירוצו של רנב"י, הושיט ידו לכלי ליטול חפץ וסך ידו בשמן של קודש, שאף על פי שלא נתכוון לסוך, מכל מקום לא לקח את החפץ שרצה לקחת, ובמקומו העלה בידו שמן, וזהו מעשה בידים. עוד יש להקשות: מדוע לא נלמד לפטור מתעסק במעילה בק"ו מחייבי חטאות שיש בהן כרת, והלא לפי דברי רש"י אין במעילה ייתור המגלה לנו שמתעסק חייב, אלא שאין בה פסוק הפוטר מתעסק. ולשיטת רעק"א הנ"ל פסקה ה', שפטור מתעסק אין פירושו שאין כאן עבירה, אלא רק שפטור מקרבן, יש לומר שאין זה ק"ו, כי אם מתעסק פטור מחטאת, אין זאת אומרת שגם מאשם יהיה פטור, כי חטאת נועדה לכפר על שגגת עבירות חמורות, ומתעסק אינו שגגה חמורה, אבל אשם נועד לשגגת עבירות יותר קלות, ואולי גם מתעסק בהן הוא עבירה קלה הזקוקה לכפרת אשם. אך לשיטת הסוברים שבמתעסק אין עבירה, לכאורה יש לפטרו מאשם בק"ו. אך ע' מהרש"א שם לג. ד"ה גמרא שהקשה כעין זה, והסביר ש"בשגגה" האמור במעילה מלמד שאין ללמוד בה ק"ו מחטאת, ע"ש. [ובס' נתיבות שלום' (סי' כ"ב אות י"א), רצה להוכיח כשיטת רעק"א מדברי רש"י בפסחים הללו, ורצה ללמוד ממה שכתב רש"י שהואיל ואין מיעוט למתעסק במעילה ממילא חייב – שבשאר איסורים מתעסק נחשב שוגג. אך לפי דברי המהרש"א י"ל שדין מיוחד הוא במעילה. וע' לעיל פסקה ה' מה שהובא מדברי ראשונים בנידון של סברת רעק"א].

עוד יש להעיר כי מפירושו רש"י ברור שאין כוונת הגמ' במשפט "תאמר במעילה שאם נתכוון להתחמם בגיזי חולין ונתחמם בגיזי עולה... וסך ידו בשמן של קודש מעל", לומר שבמעילה חייב שכן נהנה. וטעמו הוא כמובן מפני שגם בחלבים ועריות חייב משום שנהנה, ואם כן הדרה קושיית הברייתא לדוכתה: ומה חלבים ועריות שחייב בהם כרת פוטר בהן את המזיד, מעילה שאין בה כרת וכו'. וכ"כ ה'אחיעזר' (ח"ג סי' ג"ז אות א'). בדבר הטעם שאין בדוגמאות שהביאה הגמ' משום "שכן נהנה" ע' בסוגיית דשא"מ פסקה י'.

להגביה את התלוש וחתך את המחובר. ובוזה מיושב היטב מה שכתב רש"י במש' שר' יהושע לומד מ"בה" גם את פטור מתעסק בשעת החטא, ולא נצטרך לומר כמו שאמרנו לעיל פסקה ו', שרש"י פירש כן לפני שידענו את הגמ', אבל לפי הגמ' ר' יהושע לומד זאת ממלאכת מחשבת. ומה שאמר שמואל "מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה", ולא למד זאת מ"אשר חטא בה" – כוונתו לומר שבשבת פטור גם המתכוון לעשות איסור בחפץ אחד ועשאו בחפץ אחר מאותו המין, שזה אינו נלמד מ"אשר חטא בה". ולדעת רש"י בדבר זה חלוקים דברי אב"י ורבא על דברי שמואל, שהרי אב"י מחייב בשבת בנתכוון לחתוך תלוש זה וחתך מחובר אחר, ורבא פוטר בנתכוון לחתוך תלוש זה וחתך מחובר אחר, ויוצא ששניהם מחייבים בנתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר, לכל הפחות כשהוא ממינו. נפקא מינה זו בין אב"י ורבא לשמואל מפורשת ברש"י יט: ד"ה אפילו ר' יהושע, ע' להלן פסקה י"א.

ובפסחים פירש רש"י את דברי מר בריה דרבנא שאם נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר פטור: "שאפילו בשבת פטור, דמלאכת מחשבת בעינן, שיתכוון לחתיכת מחובר ומיהו שגג בשבת, שאינו יודע שהוא שבת או אינו יודע שהמלאכה זו אסורה"²². ואת דעת רב נחמן בר יצחק פירש כך: "ר"נ בר יצחק אמר – הא לא הוה ליה למיתני, דהא בשאר מצוות נמי אם היה מתעסק בחתיכה, ואפילו בשל היתר, ועלתה בידו חתיכת איסור, ואע"ג דאין מתכוון לזו, מלאכת מחשבת היא וחייב, אלא הכי קאמר... שאם נתכוון להגביה את התלוש – דהיינו אין מתעסק בחתיכה לגמרי, ואפילו בשל היתר, וחתך מחובר שפטור". [מתעסק בחתיכה" פירושו כמובן: בפעולת חיתוך, כמו בשבת עב:}. רש"י אומר איפוא שלמר בריה דרבנא, הסובר כרבא, המתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר אין זו מלאכת מחשבת ופטור, כי בעינן "שיתכוון לחתיכת מחובר", ולר"נ בר יצחק, הסובר כאב"י, אם התכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר חייב, ונתשב למלאכת מחשבת, ורק אם נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר פטור.

והנה סברה אחרונה זו היא כמו שכתבו הרמב"ן וסיעתו, כנ"ל בפסקה הקודמת, אלא שהרמב"ן סבר שלדברי הכל המתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר אין בו חסרון מצד מלאכת מחשבת, ופטורו לפי רבא הוא משום "אשר חטא בה", ואילו רש"י כותב בפירוש לפי מר בריה דרבנא, הסובר כרבא, שפטור גם משום מלאכת מחשבת. ולדעת רש"י אין קושי בכך שפטור גם משום מלאכת מחשבת וגם משום "אשר חטא בה", שהרי ממלאכת מחשבת לומדים דינים נוספים

22. נראה שהלשון "שאפילו בשבת" (אם אין זו ט"ס וצ"ל "שאילו בשבת") פירושה: אפילו בשבת החמורה, שיש בה סקילה, פטור. ובס' דבר שמואל' למס' פסחים (למיודעי ר' שמואל אליעזרוב וצ"ל) פירש: אפילו בשבת שבה יש כמה סוגי חיוב בשוגג, וגם מי שלא ידע שהיום שבת פטור.

המיוחדים לשבת. ולגירסת רש"י בכריתות, "אלא מתעסק בשבת" וכו', הגמ' שם בעצם אומרת בפירוש שהמתעסק בשבת – לרבא כדאית ליה ולאביי כדאית ליה – פטור גם משום "אשר חטא בה" וגם משום מלאכת מחשבת, ובשאר מצוות מ"אשר חטא בה" בלבד. ועדיין צ"ב איך זה שהרמב"ן וסיעתו לא התייחסו לדברי רש"י אלו בפסחים.

ואם רוצים בכל זאת לקיים את הפסקה "ואי קשיא" וכו' שבפירוש רש"י בכריתות, צריך ללכת בדרך אחרת, ולומר שמה שכתב רש"י בפסחים "דוחטאה בשגגה כל דהו כתיב ולא כתב בה מיעוטא כדכתיב בשבת מלאכת מחשבת וכתב בשאר מצוות אשר חטא בה פרט למתעסק" הוא בדרך "למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה", כלומר: לר' יהושע ולרב נחמן בשם שמואל – משום מלאכת מחשבת האמורה בשבת, שממנה לומדים לשאר מצוות שיש בהן חיוב חטאת, ולר' אליעזר – משום "אשר חטא בה" האמור בכל המצוות שיש בהן חטאת, כולל שבת. אך קשה על זה: מדוע מפרש רש"י את דברי מר בריה דרבנא ורב נחמן בר יצחק לפי הלימוד ממלאכת מחשבת, והלא דבריהם הם בשיטות רבא ואביי הלומדים כר' אליעזר מ"אשר חטא בה" כמו שפירש רש"י בשבת ובסנהדרין? לעומת זאת, אם לדברי הכל פטור מתעסק בשבת יכול להילמד הן מ"אשר חטא בה" והן ממלאכת מחשבת – דברי רש"י מובנים (ואף על פי כן, הגמ' דייקה ממה ששמואל נקט דוקא את הטעם של מלאכת מחשבת – שכוונתו לפטור בשבת אפילו נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר, כנ"ל).

אולם, ההערה "ואי קשיא" וכו', גם אם לא רש"י כתבה, מן הסתם לאו קטיל קני באגמא כתבה, ונראה שיצאה מתחת יד חכם או תלמיד בדורות הסמוכים לרש"י, ואם כן ראויה היא לדון בה כשיטה בפני עצמה. על כן, בהמשך דברינו נקרא לשיטת רש"י על פי ההנחה שאין ההערה הזאת שייכת לפירוש, אלא כפי שהוסברה לעיל – בשם שיטת רש"י בדרך א', ועל פי ההנחה שההערה היא אכן דעת רש"י, ומחלוקת התנאים היא מהיכן לומדים את פטור מתעסק – בשם שיטת רש"י בדרך ב'.

ט. דרכו המיוחדת של הריטב"א

אם לגבי דעת רש"י מתלבטים אנו – בדברי הריטב"א מצאנו במפורש שממלאכת מחשבת יש ללמוד לכל התורה כולה, כמובא בראש הפסקה הקודמת. הריטב"א טוען בכלל דבריו (ביומא לד: ובשבת מא:): כי מעצם המימרה של שמואל, המחייב מתעסק בחלבים ועריות "שכן נהנה", ופותר מתעסק בשבת משום "מלאכת מחשבת אסרה תורה", מוכח שאלמלא הטעם של נהנה, גם מתעסק בחלבים ועריות היה פטור מאותו טעם שמתעסק בשבת פטור, דהיינו משום מלאכת מחשבת (על מה

שמשמע מלשון הריטב"א שם שהפטור הוא משום "אינו מתכוון" – ע' בסוגיית דשא"מ פסקה י"א). כלומר: הריטב"א הבין שהכלל הוא "מלאכת מחשבת אסרה תורה", והיוצא מן הכלל הוא "שכן נהנה". אמנם, הדוחק בהבנה זו במימרת שמואל הוא, שהיוצא מן הכלל מופיע לפני הכלל. לשיטת התוס', לעומת זאת, המימרה של שמואל באה להצביע על שני יוצאים מן הכלל של מתעסק: בחלבים ועריות חייב שכן נהנה, ובשבת מתעסק פטור אפילו במחטיא מחיוב לחיוב, כלומר בנתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר. נולרש"י – לדרך א' מבנה המימרה הוא כמו לתוס', ולדרך ב' כמו לריטב"א.

ונהנה, לעיל הזכרנו שבהגדרת מתעסק בסוגיה בשבת עב: דעת הריטב"א כדעת התוס': הוא מביא פירוש רש"י, שמתעסק הוא במחטיא מחפץ של היתר לחפץ של איסור, ואת קושיות התוס' עליו, והוא מקבל את פירוש ר"ת ור"י²³ ש"נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המתובר" הוא בחפץ אחד, שטעה בו וסבר שהוא תלוש, ואילו פטור מלאכת מחשבת הוא בשני חפצים, ובוזז פטור אפילו נתכוון לאיסור באחד ועשה איסור באחר. את הטענה האחרונה – שפטור מלאכת מחשבת הוא גם מאיסור לאיסור – מוכיח הריטב"א בעקבות התוס' ממימרת שמואל בכריתות ומהמשך הסוגיה שם. אולם, הואיל והריטב"א הבין במימרת שמואל שמלאכת מחשבת הוא דין בכל התורה כולה (חוץ מחלבים ועריות) – יוצא ששיטתו היא שיש להשתמש לעומת שיטת רש"י ותוס': מחד סובר הריטב"א כתוס', שמ"אשר חטא בה" וממלאכת מחשבת לומדים שני דינים נפרדים, דהיינו: מ"אשר חטא בה" טעות בידיעת החפץ, וממלאכת מחשבת החטאה בין שני חפצים; אולם מאידך, בהבדל מהתוס', לדעתו שני הדינים נוהגים בכל התורה כולה. ויש לציין כי במקרה של החטאה מחפץ לחפץ, ברור שלשיטת הריטב"א יהיה פטור בכל התורה בין בנתכוון לעשות איסור ועשה איסור ובין בנתכוון לעשות היתר ועשה איסור, שהרי בשניהם אין זו מלאכת מחשבת, ואין כאן מקום למחלוקת שנחלקו המהרש"א והמהר"ם עם העל"נ והאו"ש בשיטת התוס' (לעיל פסקה ג'), כי מחלוקת זו היא בדין "אשר חטא בה", ובהנחה שאין בכל התורה פטור של מלאכת מחשבת.

על פי האמור יובנו דברי הריטב"א בשבועות: "זבפ' ארבע מיתות פירשתי מילתיה דשמואל דהתם בארוכה בס"ד, ואין כאן צורך למה שהאריכו בה כאן בתוספות". לחידושי הריטב"א לסנהדרין לא זכינו, אולם מדבריו הנ"ל ביומא ובשבת אפשר לעמוד על תורף הבנתו את מימרת שמואל, שכן התוס' בשבועות הקשו על מימרת שמואל: "ואמילתא דשמואל גופיה קשה דאי טעמא דנהנה עיקר לחייב בחלבים ועריות למה לי למיפטריה בשבת משום מלאכת מחשבת, ואי טעמא דמלאכת מחשבת עיקר למה לי למחייביה בחלבים ועריות משום דנהנה", והם

23. נראה שכצ"ל שם במקום: ורש"י.

מתרצים כנ"ל ששני חלקי מימרת שמואל באים לציין יוצאים מן הכלל: הרישא באה לחדש שאפילו מתעסק בחפץ אחד שחשב לעשות היתר ועשה איסור חייב בחלבים ועריות, והסיפא באה לחדש שאפילו מתעסק מאיסור לאיסור בשני חפצים פטור בשבת. ואילו הריטב"א סובר שאין צורך בכך, אלא הסיפא של מימרת שמואל אמורה בין בשבת בין בכל התורה כולה, והיא אומרת את הכלל, כלומר את אחד משני האפנים של עיקר דין מתעסק, ואילו הרישא אומרת שחלבים ועריות יצאו מן הכלל מתעסק שכן נהנה.

זאת באשר לתוכן מימרת שמואל עצמה. אך באשר למשמעות הבאתה בסוגיה בכריתות – הריטב"א אינו בר פלוגתא של התוס'. שכן ראינו לעיל (פסקה ו') שהתוס' בכריתות, בדיבור החסר המובא בשיטמ"ק, פירשו שבמימרת שמואל יש כאילו חלק סמוי (נוסיף אותו בסוגריים מרובעים): "המתעסק בשבת פטור [משום "אשר חטא בה", ולא רק המתכוון להיתר ועשה איסור באותו חפץ פטור, אלא גם המחטיא מאיסור לאיסור בשני חפצים פטור], מאי טעמא מלאכת מחשבת אסרה תורה", ובאופן זה מובן איך יכולה מימרת שמואל להוות הסבר לדברי ר' אליעזר. וכך כתבו התוס' בשבועות: "ובתרווייהו איירי שמואל, ומשום הכי אמר בכריתות אלא מתעסק דשבת כדשמואל, דאיירי נמי שמואל במתעסק דמיפטר משום בה לר' אליעזר, אלא שלא חשש לפרש אלא טעם דמלאכת מחשבת דלא איירי בה ר' אליעזר". ואילו התוס' בסנהדרין (סב: ד"ה להגביה) כתבו: "והא דקאמר התם אהא דמוקי אשר חטא בה פרט למתעסק, מתעסק דמאי אי דחלבים ועריות חייב שכן נהנה, אלא דשבת פטור דאמר שמואל המתעסק וכו' משמע דשמואל איירי כהאי גוונא במתעסק, לא מייתי דשמואל אלא משום חלבים ועריות דלא מיתוקם ביה קרא". ונראה שהתוס' בסנהדרין פירשו את "אלא דשבת פטור" כהמשך הקושיה, כנ"ל סוף פסקה ז', כי אחרת אין טעם שמימרת שמואל המסייעת את הקושיה תובא בתירוקן. והנה הריטב"א, הסובר כתוס' שמתעסק הנלמד מ"אשר חטא בה" ומתעסק הנלמד ממלאכת מחשבת הם שני סוגי מתעסק, יוכל להסביר את הבאת מימרת שמואל באחת משתי דרכים אלו של התוס'. לעומת זאת לפי רש"י, שהמתעסק של ר' אליעזר ואב"י ורבא הוא בשני גופים כמו המתעסק של שמואל – מימרת שמואל כולה נצרכה כדי להסביר מדוע אפשר להעמיד את המתעסק של ר' אליעזר בשבת ולא בחלבים ועריות.

ובסוגיה בסנהדרין סב: מובאת מימרת שמואל כדי להסביר את הברייתא "חומר בשאר מצוות שבשאר מצוות שגג בלא מתכוון חייב מה שאין כן בשבת", וההסבר הוא: "דקסבר רוק הוא ובולעו, מה שאין כן בשבת דפטור שנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר פטור וכדרכ נחמן אמר שמואל דאמר המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה המתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה". גם שם יוכלו התוס' והריטב"א להבין את הבאת מימרת שמואל באחת משתי הדרכים

הנ"ל, ורש"י יאמר שהמימרה כולה נצרכה להסביר את ההבדל שבין שבת לחלבים ועריות.

י. האם לר' יהושע אין פטור של מתעסק?

הסבר אחר ליחס שבין שני חלקי מימרת שמואל, השונה מהסבריהם של התוס' והריטב"א, מוצאים אנו בתוס' הרא"ש בסנהדרין, וממנו תוצאות חשובות להבנת הסוגיה כולה. הרא"ש, הסובר בענין מהות מתעסק כשיטת התוס' (כנ"ל פסקה ו'), שואל את שאלת התוס' בשבועות (הובאה בפסקה הקודמת): אם מתעסק בחלבים ועריות חייב רק משום שנהנה – למה צריך את מלאכת מחשבת כדי לפטור מתעסק בשבת, והלא אינו נהנה? ואם מתעסק בשבת פטור רק בגלל מלאכת מחשבת, שהוא דין מיוחד בשבת – למה צריך את "שכן נהנה" כדי לחייב בחלבים ועריות? הרא"ש מתרץ שמימרת שמואל נאמרה בהקשר של מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע, ופירושה כך: אף לר' אליעזר שמתעסק פטור – מתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה, ואף לר' יהושע שמתעסק חייב – כי אין הוא דורש מ"אשר חטא בה" פרט למתעסק, אלא "עד שיודע לו במה חטא" – מתעסק בשבת בשני גופים פטור, ואפילו מאיסור לאיסור, משום מלאכת מחשבת. הרא"ש מדגיש שבמתעסק של אביו ורבא, שטעה בגוף זה עצמו, שאין בו פטור של מלאכת מחשבת אלא רק פטור מתעסק של כל התורה, ר' יהושע מחייב אפילו בשבת, כי אין לר' יהושע פטור של מתעסק בכל התורה.

הרי שהרא"ש סובר כמו שכתבו המהרש"א והמהר"ם (לעיל פסקה ג'), שדין מתעסק מ"אשר חטא בה" שנוי במחלוקת התנאים. לפי זה עולה השאלה האם אביו ורבא, שפירשו את פטור מתעסק, פסקו כר' אליעזר נגד ר' יהושע. מחד, מלשון הגמ' בשבת "איתמר נתכוון להגביה את התלוש" וכו' משמע שזוהי מימרה עצמאית של אביו ורבא, וגם מלשון הגמ' בכריתות משמע כן, שהרי כשהגמ' תירצה שם את דברי ר' אליעזר "לרבא משכחת לה" וכו' הביאה את הדברים ממקום אחר: "דאיתמר נתכוון להגביה" וכו', והיינו ממס' שבת נוע' גם לעיל פסקה ז' שכך עולה מדברי הרמב"ן וסיעתו, ואף בסוגיה בפסחים לג. מוכח כן, שהרי שם לא נזכרה כלל דעת ר' אליעזר, ורנב"י ומר בריה דרבנא פירשו את הברייתא שם כדברי אביו ורבא. מאידך, צריך להבין מדוע פסקו האמוראים בניגוד לכלל הרגיל שהלכה כר' יהושע נגד ר' אליעזר (בדרך כלל, כשאמורא רוצה לחרוג מכלל פסיקה ידוע, הגמ' אומרת בפירוש: אמר רב פלוני הלכה כר' פלוני).

ובשו"ת רעק"א (סי' ח') הניח בפשטות שהלכה כר' יהושע, והקשה על המהרש"א שפירש שר' יהושע מחייב במתעסק של כסבור היתר ונמצא שהוא איסור: "אבל זהו תמוה דאם כן אביו ורבא דפליגי בנתכוון לחתוך תלוש וחתך

מחובר, וכי אזלא הכל שלא אליבא דהלכתא? וע' ברש"י כריתות פרק ספק אכל במתני' דמשמע דר' יהושע דריש תרתי, דבה קאי על החטא ועל הידיעה, ועיין". ונראה שכוונת ה"ועיין" היא שמקור דברי המהרש"א אינו מוכרח, דהיינו שאפשר לפרש את התוס' בשבת גם ללא הנחת המהרש"א שר' יהושע חולק על פטור מתעסק של כל התורה, כאמור לעיל פסקה ג'. אולם, רעק"א לא ראה את תוס' הרא"ש, שכתב בפירוש כמהרש"א.

אלא שלכאורה דברי הרא"ש הללו סותרים את מה שכתב בשמו השיטמ"ק (כ"י ר"ש עדני) בכריתות יט: "וז"ל הרא"ש ז"ל בתוספותיו: מתעסק בשבת פטור – וא"ת אשר חטא בה למה לי (וכו'), ועוד קשה אמאי איצטריך למימר טעמא דמתעסק בחלבים ועריות משום דנהנה תיפוק לי דלא בעינן בהו מלאכת מחשבת, ואי טעמא דנהנה עיקר יפטור בשבת משום דלא נהנה ומה צריך טעמא דמלאכת מחשבת. וי"ל דתרי גווני מתעסק ניהו, אחד שעשה עבירה בדבר שמתעסק בו, אלא שמתעסק בדבר היתר ועלה בידו דבר איסור, כגון שכיון לחתוך את התלוש ונמצא מחובר וחתכו, דמטעם מלאכת מחשבת לא מיפטור... ומיפטור מקרא דאשר חטא בה דמשמע דבעינן שיתכוון לחטוא... ועוד מתעסק אחר כגון נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר, דמקרא דאשר חטא בה לא מיפטור, שהרי נתכוון לחטוא, ומיפטור משום דבעינן מלאכת מחשבת. וקאמר שמואל דמתעסק בשבת פטור, ולא מיבעיא אם כיון להיתר דפטור מקרא דאשר חטא בה, אלא אפילו נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר פטור משום מלאכת מחשבת". השאלה היא אותה השאלה שכתוס' הרא"ש בסנהדרין, אך כאן הרא"ש אינו משיב שמתעסק בשבת פטור אפילו לר' יהושע, ובחלבים ועריות חייב אפילו לר' אליעזר, אלא הוא מסביר את הצורך בשני חלקי המימרה של שמואל מבלי להתייחס לדעות התנאים: גם אם פוטרים מתעסק מ"אשר חטא בה" – חוץ מחלבים ועריות שכן נהנה – צריך את הטעם של מלאכת מחשבת לפטור בשבת סוג אחר של מתעסק, דהיינו נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר.

ונראה שדברי תוס' הרא"ש בשני המקומות יוארו מתוך משא ומתן שמצינו בדבר זה בתוס' הרשב"א, הלא הוא הר"ש משנץ, לפסחים (לג. ד"ה תאמר), שכן ידוע כי המקור העיקרי של תוס' הרא"ש הן תוס' הר"ש משנץ²⁴. וז"ל תוס' הרשב"א: "והיה קשה לרבי, דברישא דמילתא דשמואל קאמר מתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה, אלמא אי לאו דנהנה פטור, ומסברא היינו מאשר חטא בה, דדרשינן התם פרט למתעסק, ובסיפא קאמר מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה, משמע הא שאר מתעסק אע"ג דלא נהנה חייב. והיה רוצה רבי לפרש כן, הכל מודים המתעסק בחלבים ובעריות חייב, אפילו למאן דדריש אשר חטא בה פרט למתעסק הכא חייב שכן נהנה, מתעסק בשבת פטור אפילו למאן דלא דריש".²⁴ ר' הקדמת רח"ב רביץ לתוס' הרא"ש לראש השנה, עמ' ה'; זכרון תרועה, עמ' 568 הערה 2.

בה פרט למתעסק הכא מודו (נראה שצ"ל: מודה) דמלאכת מחשבת אסרה תורה. אבל בפ' ספק אכל לא משמע הכי, דמסיק התם עלה (מ)[ד]ההיא אשר חטא בה פרט למתעסק, מתעסק דמאי, אילימא דחלבים ועריות [חייב] שכן נהנה, אלא דשבת דאמר²⁵ רב נחמן אמר שמואל מתעסק בחלבים כו', אלמא דדריש מאשר חטא למתעסק [ו]מוקי²⁶ ליה אשבת, ואם כן אליביה מאי איריא שכן נהנה תיפוק ליה דכל מתעסק חייב לבד משבת. ועוד דמשמע [שם דהא] דאמר רב נחמן אמר שמואל²⁷ דאליביה דההוא תנא מסיק שמואל למילתיה, וזה תימא למה הוצרכו שני מיעוטים. גי" (לא ברור למה מתייחסת המלה 'גי' [=גיליון?]), אך אין זה כל כך משנה לענייננו). והנה דברי תוס' הרא"ש בסנהדרין הם ממש מה ש"היה רוצה רבי לפרש" בתוס' הר"ש משנץ. על פירוש זה ישנן בתוס' הר"ש שתי קושיות: א. בגמ' בכריתות משמע שמי שדורש "אשר חטא בה" – פרט למתעסק" מעמיד זאת בשבת, ומטעם מלאכת מחשבת השייך רק בשבת, ואם כן משמע שבכל התורה מתעסק חייב, גם בלא נהנה. ב. אם דברי שמואל מפרשים את דברי ר' אליעזר, לשם מה צריך גם את "אשר חטא בה" וגם את מלאכת מחשבת. דברי תוס' הרא"ש בכריתות מיישבים את שתי הקושיות הללו: א. "אשר חטא בה" נאמר על כל התורה, ולא רק על שבת, והוא עוסק במציאות של טעות מהיתר לאיסור בחפץ אחד, וכזה חלבים ועריות הם יוצא מן הכלל, שכן נהנה. ב. דברי שמואל "מלאכת מחשבת אסרה תורה" אינם מפרשים את הדרשה של ר' אליעזר, אלא מוסיפים עליה רבותא, ועיקר התירוץ הוא שמתעסק בשבת פטור במציאות של חפץ אחד, כמ"ש אביי ורבא.

ואפשר לומר שאין סתירה עקרונית בין דברי תוס' הרא"ש בכריתות לדבריו בסנהדרין, וגם בכריתות הוא סובר שדרשת "אשר חטא בה פרט למתעסק" היא רק לר' אליעזר ולא לר' יהושע, אלא שבכריתות הוא מסביר את כל מימרת שמואל אליבא דר' אליעזר. ומכל מקום לעיל פסקה ו' ראינו שהשיטמ"ק בכריתות מביא תוס' שכתבו בפירוש כדברי רש"י במש' שם, שר' יהושע דורש אף הוא את "בה" לפטור מתעסק כר' אליעזר. ולהלן פסקה י"ט נראה שהשיטמ"ק מביא עוד דיבור מתוס' הרא"ש לכריתות, שממנו משמע בבירור שגם הרא"ש סובר כן. נמצא שבבית מדרשם של בעלי התוס' התלבטו בשאלה זו, והתלבטות זו מוצאת את ביטויה בתוס' הרא"ש.

25. הגהת המהדיר 'האמר' – שגויה לענ"ד, כי כך הגירסה גם בתוס' סנהדרין סב: ד"ה להגביה, "דאמר שמואל", והתוס' הרי גרסו "אלא", ויש להבין בדברי הר"ש שזהו התירוץ, כמו שביארו התוס' בכריתות, כנ"ל פסקה ו'; או שחסר לפני 'דאמר' – 'פטור', ואז אפשר להבין שזהו המשך הקושיה, כפי שכנראה הבינו התוס' בסנהדרין, כנ"ל פסקה ט'.
26. אפשר שבמקום להוסיף כאן ו' יש להוסיף לעיל אחרי 'אלמא': מאן.
27. אולי חסרות כאן כמה מילים.

ובאשר לתמיהת רעק"א וכי דברי אביי ורבא אינם אליבא דהלכתא – לכאורה י"ל שאביי ורבא פסקו כר' אליעזר נגד ר' יהושע משום שר' יהודה סובר כר' אליעזר, שכן בסוף המש' בכריתות שנינו: "א"ר יהודה אפילו נתכוון ללקוט תאנים וליקט ענבים, ענבים וליקט תאנים, שחורות וליקט לבנות, לבנות וליקט שחורות, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר, תמיהני אם פטר בה ר' יהושע, אם כן למה נאמר אשר חטא בה, פרט למתעסק". וכתב הראב"ד בפירושו לספרא שיובא בהמשך (ע' פסקה כ"א): "דר' יהודה כר' אליעזר סבירא ליה". אך להלן נראה כי דבר זה אינו מוסכם ופשוט.

יא. האם אביי ורבא חולקים על שמואל? סיכום ביניים להלכה

בראשית הסוגיה (פסקה א') ראינו שקושייתם היסודית של התוס' על שיטת רש"י, שבגללה פירשו שאביי ורבא מדברים במציאות של חפץ אחד שטעה בו, ולא בשני חפצים כרש"י, היא זו: מדברי אביי ורבא מוכח שהמתעסק פטור רק מפני שנתכוון לתלוש, כלומר להיתר, ועשה איסור, ואילו בסוגיה בכריתות מוכח שמימרת שמואל שהמתעסק בשבת פטור פירושה שבשני חפצים אפילו מאיסור לאיסור פטור, דהיינו אפילו נתכוון ללקט תאנה זו וליקט תאנה אחרת. על כרחך, אומרים התוס' שדברי אביי ורבא מתייחסים למציאות אחרת, כלומר לחפץ אחד שטעה בו.

נראה עתה שרש"י מודה לתוס' שאכן דעת שמואל היא שאפילו נתכוון ללקט תאנה זו וליקט תאנה אחרת פטור. אחרי הסוגיה בכריתות שהובאה לעיל, מביאה הגמ' שוב, על הסיפא של המש', את מימרת רב נחמן אמר שמואל, והיא מקשה עליה כמה קושיות. אחת הקושיות היא: "איתיביה רב יהודה לשמואל ר' יהודה אומר אפילו מתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים, ענבים וליקט תאנים, שחורות וליקט לבנות, לבנות וליקט שחורות, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר, והא הכא מתעסק הוא, ור' יהושע נמי לא קא פטר אלא מן מינא למינא, אבל בחד מינא אפילו ר' יהושע מחייב". ופירש רש"י: "ואת אמרת מתעסק בשבת פטור דמשמע בסתם ואפילו בחד מינא... אף על גב דאביי ורבא לא פטרי במתעסק אלא במתכוון להיתר, כגון לחתוך את התלוש, אבל (שיטמ"ק מחק מלת 'אבל') שמואל אפילו במתעסק באיסור פטור, מדנקט הש"ס למילתיה מלאכת מחשבת אסרה תורה משמע שיתכוון בו (שיטמ"ק: לזו)".

השאלה המתבקשת היא האם לדעת רש"י אביי ורבא חולקים על שמואל. הריטב"א בשבת כותב בהתקיפו את שיטת רש"י: "וליצא למימר דפליג (ר"ל: שמואל) אדאביי ורבא, דלא מדכר לה תלמודא הכא והתם, ולא עוד אלא דהתם איכא ברייתא דמסייעא לשמואל". הברייתא שמתכוון אליה הריטב"א מופיעה בהמשך הסוגיה בכריתות (כ.), שם מקשה הגמ' קושיה נוספת על שמואל, ור ב א

מתרץ אותה באופן מסוים, ר' להלן פסקה כ"א, וכסיוע לתירוצו מובאת ברייתא, המתחילה כך: "היו לפניו שתי נרות דולקות (ארוכות) [שיטמ"ק²⁸, וכ"ה בריטב"א: או כבות], ונתכוון לכבות את זו וכיבה את זו, להדליק את זו והדליק את זו, פטור" וכו'. ופירש רש"י: "דהיינו מתעסק, לא נתכוון אלא לאחת, ולא עשאה, ועשה את חברתה". מפורש איפוא בברייתא שהמתעסק בשבת אפילו מאיסור לאיסור באותו המין פטור, והגמ' מסייעת מברייתא זו את תירוצו של רבא. על כרחנו איפוא שאביי ורבא מודים שלשיטת ר' יהושע גם מאיסור לאיסור נחשב מתעסק, והברייתא של נרות היא כר' יהושע, ואילו הם דיברו לשיטת ר' אליעזר, הפוטר מתעסק בשעת החטא רק במתכוון להיתר ועשה איסור, כמו שכתב רש"י במש': "פרט למתעסק בהיתרא, כגון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, אבל זה המתעסק באיסור חייב", וכמו בידיעה שלאחר החטא, שלדעת ר' אליעזר רק אי ידיעה אם חטא או לא חטא פוטר מתטאת. ולפי מה שאמרנו שנראה כי דברי אביי ורבא הם מימרא עצמאית, יוצא שפסקו כר' אליעזר ולא כר' יהושע בענין מתעסק.

אולם, כזכור מראשית הסוגיה, התוס' בשבת הוכיחו את שיטתם ממקור נוסף, והוא: "נתכוון לזרוק ארבע זורק שמונה", שרבא פוטר בו בדף צו:, למרות שמדובר מאיסור לאיסור. ולכאורה בכל זאת צריך לומר לפי רש"י, שדברי אביי ורבא נאמרו כפירוש לדעת ר' אליעזר, אבל הם מודים שהלכה כר' יהושע, דהיינו שגם נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר פטור. אולם, ייתכן שהמתכוון לזרוק ארבע זורק שמונה אינו דומה לנתכוון לתאנה ללקט זו וליקט תאנה אחרת, אלא לנתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים, ע' בפסקה הבאה שיש ללמוד כן מדברי הרמב"ם, ולהלן (פסקה י"ט) נראה שאפשר שלמסקנת הגמ' לפי רבא ר' אליעזר פוטר בשני מינים אפילו נתכוון לאיסור, ולפי זה י"ל שאביי ורבא אמרו מימרא עצמאית ופסקו כר' אליעזר (אביי בוודאי מחייב בנתכוון לזרוק ארבע זורק שמונה, שהרי מפורש בגמ' עג. שהוא מחייב אפילו בנתכוון לזרוק שתיים זורק ארבע, שכן נתכוון לזריקה בעלמא, ע' להלן פסקה כ').

נסכם את העולה בידינו להלכה לפי שלוש השיטות של רש"י, תוס' והריטב"א. א. נתכוון להגביה או לחתוך תלוש ונמצא שהוא מחובר – לשיטת רש"י הרי זה שוגג וחייב חטאת, ואילו לשיטת התוס' והריטב"א הרי זה מתעסק ופטור (וגם לדעה שר' יהושע מחייב בזה – הלכה כר' אליעזר).

ב. נתכוון להגביה או לחתוך תלוש זה וחתך מחובר אחר – לשיטת רש"י זה הוא מתעסק של כל התורה כולה, ופטור. לשיטת התוס' נחלקו האחרונים: למהרש"א ומהר"ם אף הוא בכלל מתעסק ופטור בכל התורה, ואילו לשיטת העל"ג והאו"ש בכל התורה חייב, ורק בשבת פטור משום מלאכת מחשבת. לשיטת הריטב"א פטור בכל התורה כולה, כי ממלאכת מחשבת לומדים לכל התורה.

ג. נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר ממינו – לשיטת רש"י לפי דרך א', לשמואל חייב בכל התורה ופטור בשבת, ולפי דרך ב', לשמואל פטור בכל התורה כולה, כי ממלאכת מחשבת לומדים לכל התורה. ומסתבר שאביי ורבא מודים לשמואל, אך ישנה גם אפשרות שהם חולקים ומחייבים אפילו בשבת, וצ"ע מהי ההלכה. לשיטת התוס' בכל התורה חייב ובשבת פטור. לשיטת הריטב"א פטור בכל התורה כולה.

פרק שלישי: שיטת הרמב"ם בענין מתעסק

יב. שיטת הרמב"ם בדין מלאכת מחשבת

הרמב"ם פוסק את ההלכות הקשורות לסוגייתנו בפרק הראשון מהל' שבת, שבו הוא מציג את היסודות הכלליים של הלכות שבת. אחרי שהוא מביא את דיני דבר שאינו מתכוון ומלאכה שאינה צריכה לגופה, הוא כותב (א, ח): "כל המתכוון לעשות מלאכה ונעשית לו מלאכה אחרת שלא נתכוון לה, פטור עליה, לפי שלא נעשית מחשבתו. כיצד, זרק אבן או חץ בחבירו או בבהמה כדי להרגן, והלך ועקר אילן בהליכתו, ולא הרג, הרי זה פטור. קל וחומר אם נתכוון לאיסור קל ונעשה איסור חמור, כגון שנתכוון לזרוק בכרמלית, ועברה האבן לרשות הרבים, שהוא פטור. וכן כל כיוצא בזה. נתכוון לעשות דבר המותר, ונעשית מלאכה, כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, אינו חייב כלום. וכן כל כיוצא בזה".

ונראה שהטעם של "לא נעשית מחשבתו" (=מלאכת מחשבת) מוסב על כל שלש הדוגמאות, שהרי הדוגמא של "נתכוון לאיסור קל ונעשה איסור חמור" הנלמדת בק"ו מהראשונה – מדאורייתא היא בעצם נתכוון לדבר המותר ונעשית מלאכה, כמו הדוגמא השלישית, שהרי כרמלית היא מקום פטור מדין תורה. והסיבה שבדוגמא הראשונה והשניה נקט הרמב"ם 'פטור' ואילו בשלישית 'אינו חייב כלום', מבוארת עפ"י מה שכתב לעיל בהל' ג-ד: "וכל מקום שנאמר שהעושה דבר זה פטור – הרי זה פטור מן הכרת ומן הסקילה ומן הקרבן, אבל אסור לעשות אותו דבר בשבת, ואיסורו מדברי סופרים הרחקה מן המלאכה, והעושה אותו דבר בזדון מכין אותו מכת מרדות... וכל מקום שנאמר מותר לעשות כך וכך – הרי זה מותר לכתחילה, וכן כל מקום שנאמר אינו חייב כלום או פטור מכלום – אין מכין אותו כלל". ולפיכך, בנתכוון לעשות מלאכה או לזרוק לכרמלית, נקט הרמב"ם 'פטור', שהרי רצה לעבור לפחות על איסור דרבנן, וחייב מכת מרדות, ואילו בנתכוון לעשות דבר המותר נקט 'אינו חייב כלום', כי לא נתכוון לאיסור כלל²⁹.

29. ע' 'לחם משנה' בהלכה זו ד"ה נתכוון, ורבדיו תמוהים לכאורה: מה שיך לומר "אסור" במי

ולפי זה נראה שאף בדוגמא השלישית, כמו בשתי הראשונות, מדובר על החטאה מדבר אחד לדבר אחר, וכך היא המשמעות הפשוטה של הלשון: "כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר", ולא: ונמצא מחובר (בשתי הדוגמאות הראשונות הדבר חד-משמעי: "בחבירו או בבהמה... והלך ועקר אילן", "בכרמלית ועברה האבן לרה"ר").

אך ה'מגיד משנה', אחרי שכתב על הדוגמא השלישית שהיא כדעת רבא, הוסיף: "ויש שפירשו נתכוון לחתוך תלוש זה וחתך מחובר זה, ועיקר הפירוש הוא נתכוון לחתוך איזה דבר, כסבור שהוא תלוש ונמצא שהוא מחובר, ואפילו הכי פטור, ולזה הסכים הרמב"ן". וצ"ע האם כוונת ה'מגיד משנה' שגם דברי הרמב"ם מתפרשים כרמב"ן. ולפי האמור לעיל הרמב"ם מדבר במחטיא, ובאשר לדעתו בנמצא מחובר – ר' להלן.

בשלוש ההלכות הבאות (א, ט-יא) מוסיף הרמב"ם לדבר על פטור מלאכת מחשבת, ובהן מבואר שהרמב"ם חולק על רש"י ותוס', וסובר שהמתכוון לעשות מלאכה בחפץ אחד ועשאה בחפץ אחר הדומה לו – חייב. וז"ל בהל' ט-יא: "נתכוון ללקוט תאנים שחורות וליקט לבנות, או שנתכוון ללקוט ענבים ואחר כך תאנים ונהפך הדבר וליקט תאנים בתחילה ואחר כך ענבים³⁰ – פטור, אף על פי שליקט כל שחשב, הואיל ולא ליקט כסדר שחשב, פטור, שלא אסרה תורה אלא מלאכת מחשבת. היו לפניו שני גרות דולקות או כבות, ונתכוון לכבות זו וכיבה את זו, או להדליק זו והדליק זו, חייב, שהרי עשה מין המלאכה שחשב לעשותה. הא למה זה דומה, למי שנתכוון ללקוט תאנה זו וליקט תאנה אחרת, או למי שנתכוון להרוג את זה והרג את זה, שהרי נעשית מלאכה שחשב לעשותה. אבל אם נתכוון להדליק ראשונה ולכבות שניה אחריה, ונהפך הדבר וכיבה ראשונה ואחר כך הדליק שניה אחריה, פטור. כיבה זו והדליק זו בנשימה אחת, חייב".

שחשב שהוא עושה היתר גמור, כחתיכת תלוש או הגבתת תלוש, והחטיא את המטרה ועשה איסור? ואם כוונתו שמי שרוצה לחתוך תלוש ויודע שיש בקרבחו מחובר אסור יהיה לו לחתוך את התלוש שמא יחטיא את מטרתו – ע' לעיל הערה 14 שכירוש' (פי"א ה"ו) מצינו בפירוש: "תני אין מתעסקין לא בחלבים ולא בעריות, המתעסק בשבת פטור, בחלבים ובעריות חייב", דהיינו שרק בחלבים ועריות, שהמתעסק בהם חייב, יש איסור להתעסק בהיתר בקרבתם, ולא בשבת.

30. ברור שגם במקרה של התהפכות הסדר הדין קיים גם לגבי תאנים שחורות ולבנות, ולא רק לגבי תאנים וענבים, שכן את דברי ר' יהודה במש' בכריתות "אפילו נתכוון ללקוט תאנים וליקט ענבים... שחורות וליקט לבנות" מעמידה הגמ' (כ.) בהתהפכות הסדר, ר' להלן פסקה י"ט. ודברי ס' 'נתיבות שלום' (סי' י"ט אות טו-טז) שהרמב"ם סובר שרק בתאנים וענבים פטור בהתהפכות הסדר, ולא בשחורות ולבנות, ור"ל שהרמב"ם לא גרס כלל במש' שחורות ולבנות – אינם נכונים, שכן בפיהמ"ש בכתב ידו של הרמב"ם (ר' מהד' קאפח) כתוב בפירוש שחורות ולבנות.

מקור שיטתו של הרמב"ם כזה הוא בגירסה אחרת שהיתה לו בברייתא בכריתות כ. המובאת בפסקה הקודמת, גירסה הידועה לנו מדברי ראשונים נוספים, והיא: "דתניא היו לפניו שתי גרות דולקות או כבות ונתכוון לכבות את זו וכיבה את זו להדליק את זו והדליק את זו חייב". כך היא הגירסה במיוחס לרגמ"ה, ובהשגות הראב"ד להל' שבת שם ה"י, וכן הוא לפנינו בתוספתא (שבת יב, ג). אמנם רש"י, והתוס' בכריתות (יט: ד"ה לשון), וכן התוס' בפסחים (לג. ד"ה נתכוון) והר"ן שם, גרסו "פטור". והריטב"א בשבת עב:, ותוס' הרא"ש המובא בשיטמ"ק בכריתות³¹, הביאו את שתי הגירסאות. והראב"ד, וכן המיוחס לרגמ"ה והרא"ש והריטב"א, פירשו את הגירסה "חייב" – שדעתו היתה לכבות את שתיהן, אלא שכיבה אותן בסדר הפוך ממה שחשב ("נתכוון לכבות את זו" תחילה, "וכיבה את זו" תחילה), ודוקא בזה חייב, אבל ברצה לכבות רק אחת וכיבה את חברתה פטור. אולם הרמב"ם פירש את לשון הברייתא כפשוטה, שרצה לכבות אחת וכיבה את חברתה, וחייב, כי במלאכה אחת באותו המין אין זה נחשב שלא נעשתה מחשבתו. ורק בסיפא של הברייתא (תובא להלן) מדובר ברצה "להדליק ולכבות, וכיבה והדליק", כלומר בשינוי הסדר, וכמו שפסק בהל' י"א.

להלן (יג, כא) פסק הרמב"ם, על פי הגמ' בשבת צז:, שהמתכוון לזרוק ארבע אמות ברה"ר וזרק שמונה פטור, "לפי שנח במקום שלא חשב שתעבור בו וכל שכן שתנוח". וכתב ה'לחם משנה' (א, י) שאין זה דומה לרצה ללקט תאנה זו וליקט תאנה אחרת, כי פעולת הלקיטה אחת היא בשתיהן, "אלא שהיא בנושאים (בלשון הדקדוק: במושאים) מחולקים", אבל זריקת שמונה היא פעולה שונה מזריקת ארבע. וה'אבני נזר' (או"ח סי' רנ"ד אות ה') הוסיף נופך בביאור ההבדל, ע"ש. וברור שגם בנתכוון לזרוק שתיים והלכה האבן יותר, וזרק ארבע, פוטר הרמב"ם, וקל וחומר הוא מארבע ושמונה.

בסוף הל' י"א, אחרי שסיים את הדוגמאות של הברייתא, מוסיף הרמב"ם: "וכל העושה מלאכה כמתעסק ולא נתכוון לה פטור". ה'מגיד משנה' ציין למימרת שמואל בכריתות יט: ("מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה"), אך לא הסביר מה מוסיף בזה הרמב"ם על מה שכבר פירש עד כאן לגבי פטור לא נעשית מחשבתו. ולכאורה, לפי מה שכתבנו לעיל בפירוש הל' ח', אפשר להבין ש'מתעסק' זה הוא מי שחשב שהוא עושה היתר ועשה איסור באותו החפץ, שאינו בכלל מי שלא נעשתה מחשבתו, ופטורו הוא רק משום מתעסק. ולפי זה היה אפשר לומר ששיטת הרמב"ם היא כתוס', שבכל מקרה של החטאה מחפץ לחפץ, גם מאיסור לאיסור, הפטור הוא משום מלאכת מחשבת (חוץ ממקרה של אותו המין שהרמב"ם מחייב בו, בניגוד לתוס'); ואילו "אשר חטא בה" פוטר את המתכוון להיתר ונמצא שהוא איסור באותו החפץ עצמו.

31. כ"י ר"ש עדני (מהד' אילוז עמ' 132).

אך מקורות נוספים בדברי הרמב"ם מלמדים שאין הדבר כן.

יג. שיטת הרמב"ם לגבי המושג מתעסק

בהל' שגגות (ב, ז) כתב הרמב"ם: "השוגג בלא כוונה בעריות או במאכלות אסורות חייב חטאת, ובשבת פטור מחטאת. כיצד, היה מתעסק עם אשה, ובעלה בלא כוונה לבעילה, והרי היא ערוה עליו, דימה שזה שבפיו רוק הוא, ובלעו בלא כוונה לשם אכילה בעולם, והרי הוא חלב, הרי זה חייב חטאת. נתכוון להגביה את התלוש, וחתך את המחובר בלא כוונה לחתיכתו, פטור, מלאכת מחשבת אסרה תורה, כמו שביארנו במקומו". ולהלן (ז, יא): "המתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, אף על פי שנתכוון לחתיכה, הואיל ולא עשה מחשבתו פטור מן החטאת, שזה כמתעסק, ולא אסרה תורה אלא מלאכת מחשבת, כמו שביארנו כמה פעמים".

הרי מפורש שגם המתעסק פטור משום מלאכת מחשבת, שלא כתוס'. ובאשר לסתירה שיש לכאורה בין פ"ב לפ"ז האם דוקא נתכוון להגביה את התלוש פטור או אפילו נתכוון לחתוך את התלוש פטור – כתב ה'כסף משנה' (ב, ז) שלהגביה לאו דוקא, שהרי הלכה כרבא, וכמו שכתב בפ"ז, אלא שבפ"ב נקט הציור היותר פשוט. ויש להוסיף שנקט את הציור המקביל למי שלא נתכוון לבעילה או לאכילה, ורצה להשמיע רבותא בחלבים ועריות שאף בכגון זה חייב.

לפני שנמשיך בבירור שיטת הרמב"ם, נציין כי הקביעה שדין מלאכת מחשבת הוא המקור לפטור של מתעסק בהיתר ועשה איסור – מצויה בדברי רבנו ניסים (גאון), שכתב בספר 'המפתח' בשבת עה., בסוגיית חילזון (ע' סוגיית דשא"מ פסקה י'): "מתעסק הוא אצל נטילת נשמה – קיימא לן שהמתעסק לענין שבת פטור, ומשכחת עיקר דילה במס' כריתות בפ' ספק אכל חלב אמר רב נחמן אמר שמואל [המתעסק] בחלבים ובעריות (בחלבים פטור ובעריות) חייב שכבר נהנה מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה, ומשכחת לה בסנהדרין בפ' ד' מיתות. ובגמ' דהזורק דבני מערבא גרסי (הזורק) [המתעסק] בשבת פטור היאך עבידא אמר הריני קוצר חצי גרוגרת וקצר כגרוגרת פטור, ובגמ' דכל שעה בפסחים גרסי לה אם אמרת בשאר מצוות שכן לא חייב בהן שאין מתעסק כמתעסק שאם נתכוון להגביה את התלוש וחתך המחובר פטור, וכגון זה כל מלאכה שהיא באה חילוף מה שנתכוון העושה אותה – מתעסק מיקרי, שהרי לא נעשית מחשבתו". הרי שמייחס את פטור נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר, ונתכוון לקצור חצי גרוגרת וקצר כגרוגרת, לטעם של "לא נעשית מחשבתו", כמו שכתב הרמב"ם. נחזור לדברי הרמב"ם. בפירוש המשנה בכריתות (ד, ג), מסביר הרמב"ם את מחלוקת ר' יהושע ור' אליעזר במי שעבר עבירה שחייבים עליה חטאת ואינו יודע איזו היא, והוא כותב כך (בתרגום הרב קאפח, עם הערותינו): "ר' אליעזר אומר

חייב ממה נפשך, לפי שאיזה שעשה משתי הפעולות חייב הוא עליו, ור' יהושע אומר אשר חטא בה, עד שיודע לו במה חטא ואז יתחייב קרבן חטאת. ור' אליעזר אומר בה פרט למתעסק. וענין מתעסק 'משתגל' (תרגום לערבית), כלומר אם לא היתה מטרתו וכוונתו לאותה הפעולה דוקא, אלא היתה כוונתו להתעסק ולשחק, ואין הכדל בעיניו אם יהיה אותו דבר עצמו שהוא מתעסק בו או זולתו (מילולית [מ'אם]: אם יהיה זה הפועל הוא אשר יתעסק בו או זולתו [כלומר: כוונתו היתה להתעסק במשהו, ולא איכפת לו אם בפעולה זו או באחרת]), הרי זה פטור בשבת בלבד (עדיף: דוקא), לפי שהכלל הנכון המתעסק בחלבים ועריות חייב, בשבת פטור, מלאכת מחשבת אסרה תורה, ופירוש דבר זה שאם אכל אדם אחד הדברים האסורים או בעל אחת האסורות דרך שחוק והתעסקות הרי זה חייב, ואם עשה מלאכה בשבת דרך שחוק הרי זה פטור, כמו שביארנו בשבת". ובהל' מאכלות אסורות (יד, יב) כתב: "האוכל מאכל ממאכלות האסורות דרך שחוק או כמתעסק, אף על פי שלא נתכוון לגוף האכילה, הואיל ונהנה, חייב, כמי שנתכוון לעצמה של אכילה"³².

ונראה שהבנת הרמב"ם את המושג 'מתעסק' אינה כהבנת התוס': לפי התוס' 'מתעסק' הוא מי שהתכוון לעשות פעולה מסוימת, של היתר, והתברר לו שעשה פעולה אחרת, של איסור, ואילו לפי הרמב"ם 'מתעסק' הוא מי שלא היתה לו כוונה לפעולה מסוימת דוקא, אלא עסק במשהו שבסביבות האיסור מבלי להתכוון דוקא לעשות פעולה זו ולא אחרת, ועשה את פעולת האיסור מבלי משים, כתינוק המשחק ומטפח בחפצים שעל ידו בלי כוונה מסוימת, וכלשון הכתוב (משלי כו, יח-יט): "כמתלהלה היורה זיקים חיצים ומות... ואמר הלא משחק אני" (פי': ולא בכוונה יריתי). השווה הל' שבת יא, ז: "המתך מן העור... חייב, והוא שיתכוון למידת ארכו ומידת רחבו ויחתוך בכוונה... אבל אם חתך דרך הפסד, או בלא כוונה למידתו, אלא כמתעסק או כמשחק, הרי זה פטור". ובהל' שחיטה ב, יא: "אפילו שחט כמתעסק או דרך שחוק, או שזרק סכין לנעצה בכותל ושחטה בהליכתה... כשרה". הרי ש"כמתעסק" אינו המתכוון לפעולה אחרת, כי זהו "זרק סכין לנעצה בכותל ושחטה", אלא שלא נתכוון לשום פעולה מסוימת. וזהו שהוצרך הרמב"ם בהל' שבת הנ"ל להוסיף את המשפט "וכל העושה מלאכה כמתעסק ולא נתכוון לה פטור", מפני שבהלכות הקודמות דיבר על מי שחשב לעשות משהו מסוים ויצא שעשה דבר אחר, ועכשיו הוא מוסיף שגם אם לא ניתקה הפעולה ממה שחשב לדבר אחר, אלא שלא חשב על פעולה מסוימת דוקא – אף הוא פטור, כי גם זו אינה מלאכת מחשבת, דהיינו אין זו מלאכה שחשב עליה ונתכוון לה.

וכן בסוף פיהמ"ש הנ"ל בכריתות (מש' ד'), הרמב"ם מבאר את דברי ר' שמעון אודות דעת ר' יהושע (הדברים יובאו במלואם להלן): "אשר חטא בה לא נאמר

32. ור' לעיל סוף פסקה ה' לשון הרמב"ם אודות מתעסק בהל' איסורי ביאה.

אלא פרט למתעסק, וכגון שלא נתכוון ללקט כלל אלא נתעסק, או נתכוון ללקט תאנים בלבד וליקט ענבים". ולפני כן שם: "וכבר ביארנו כמה פעמים כי מלאכת מחשבת אסרה תורה, וכל זמן שנתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים פטור בין לר' יהושע בין לר' אליעזר" וכו'.

מכל זה עולה שלדעת הרמב"ם, גם מתעסק שלא נתכוון לפעולה מסוימת, וגם נתכוון לפעולת היתר, או ללקט תאנים וליקט ענבים, פטורים הן משום "אשר חטא בה" והן משום מלאכת מחשבת, והשאלה היא כמובן לשם מה צריך את שני הלימודים. ואי אפשר לומר כרש"י לפי דרך ב', שלימוד אחד הוא לר' אליעזר ולימוד אחד לר' יהושע, כי דברי הרמב"ם בפיהמ"ש אודות "אשר חטא בה" אמורים במפורש לדעת ר' יהושע, כלומר שלר' יהושע "אשר חטא בה" מתייחס הן לכוונה שבשעת החטא והן לידיעה שאחר החטא, כמו שכתב רש"י במש', וכן את דין מלאכת מחשבת מביא הרמב"ם כנימוק גם לדעת ר' אליעזר. נלעזמת זאת לפי רש"י המשפט "תמיהני אם פטר בה ר' יהושע, אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק", נאמר כולו על ידי ר' יהודה (ע' רש"י כ. ד"ה אלא לאו, שלא כרמב"ם בפיהמ"ש, ע' להלן פסקה י"ח), ומשמעו יכול להיות שר' יהודה מקבל לגמרי את דעת ר' אליעזר.

יד. שתי הבנות בשיטת הרמב"ם

ולכאורה צריך לומר שהרמב"ם סובר כשיטת רש"י לפי דרך א', דהיינו ש"אשר חטא בה" נצרך לשאר מצוות, ובשבת פטור גם משום "אשר חטא בה" וגם משום מלאכת מחשבת (אלא שמלאכת מחשבת נצרכה לעניינים נוספים). ומה שכתב בפיהמ"ש "הרי זה פטור בשבת דוקא", זה נאמר ביחס לשאר הדוגמאות שבמשנה, שכל הדוגמאות שם הן של חלבים ועריות או של שבת, ומתוך אלה – דוקא בשבת הדין הוא שפטור; אבל באמת המתעסק גם בשאר מצוות פטור, שהרי בהל' מאכלות אסורות הנ"ל כתב שהמתעסק בחלבים ועריות חייב הואיל ונהנה, ומשמע שבשאר עבירות, שאין בהן הנאת הגוף, פטור.

אמנם, הקושי בדרך זו הוא, שבכל המקומות במשנה תורה שהרמב"ם מזכיר את פטור מתעסק, הוא מנמקו בצורך במלאכת מחשבת, ולא מצא לנכון להזכיר בשום מקום שיש גם לימוד נוסף לפטור מתעסק בשאר המצוות. ועל כן אולי יש ללכת בדרך אחרת, ולומר שלדעת הרמב"ם, כמו לדעת הריטב"א, ממלאכת מחשבת לומדים לכל התורה כולה, וזהו שבכל מקום מזכיר הרמב"ם טעם זה, כי הוא מהווה מקור לפטור מתעסק גם בשאר המצוות. וטעם כפילות הדרשות הוא, שממלאכת מחשבת גרידא לא היינו יודעים את דין 'מתעסק' לפי הגדרת הרמב"ם, דהיינו את דינו של מי שלא נתכוון למעשה מסוים כלשהו, אלא היינו פוטרים רק

את מי שנתכוון לעשות מעשה מסוים והחטיא ועשה מעשה אחר, שלא נעשית מחשבתו, אבל את מי שלא התכוון בדוקא למעשה מסוים היינו מחייבים. לפיכך בא "אשר חטא בה" ומלמדנו שגם מתעסק במובן הזה פטור. אך בהבדל מהריטב"א והתוס', הסוברים שבמקרה שעליו מדבר "אשר חטא בה" (שלשיטתם היינו המקרה של נתכוון לחתוך תלוש ונמצא מחובר) באמת אין פטור של מלאכת מחשבת, סובר הרמב"ם ש"אשר חטא בה" מלמדנו להרחיב את דין מלאכת מחשבת ולהחילו גם על המתעסק בלא כוונת מעשה מסוים, שגם הוא לא עשה את מעשהו מתוך מחשבה. ולכן מביא הרמב"ם בכל מקום את הטעם של מלאכת מחשבת.

ובאשר למתעסק של התוס' והריטב"א, דהיינו נתכוון להגביה או לחתוך תלוש ונמצא שהוא מחובר – ראינו כי ה'מגיד משנה' אולי סובר שהרמב"ם מודה בו, ולפי זה צריך לומר כי לרמב"ם, בניגוד לתוס' הנ"ל סוף פסקה א', כסבור שהוא תלוש ונמצא שהוא מחובר אפילו באותו החפץ אינו מלאכת מחשבת, כי לא חשב לעשות מלאכה, שהרי מדברי הרמב"ם נראה שאין לך מתעסק שאינו פטור משום מלאכת מחשבת. אך לפי הבנתנו הנ"ל שהרמב"ם לא הזכיר כלל את המקרה של כסבור תלוש ונמצא שהוא מחובר, מסתבר שלדעתו אין הוא נחשב מתעסק, ואין בו חסרון מלאכת מחשבת, כהסבר התוס' שבסוף פסקה א', אלא הריהו שוגג כמו לשיטת רש"י. וכך הכין ה'אבני נזר' (סי' רנ"ד אות ד') את דעת הרמב"ם.

וכן נראה מדברי המאירי, שבשבת עג. כתב כשיטת הרמב"ם שפטור המתכוון להגביה או לחתוך את התלוש וחתך את המחובר שדיברו בו אביי ורבא, הוא משום מלאכת מחשבת, ופסק כמו הרמב"ם בענין היו לפניו שתי נרות ובענין חשב להקדים ואיחר, ובבבא קמא כו: כתב שהמתכוון לזרוק שתיים ונמצא או ארבע שוגג גמור הוא וחייב חטאת, כנ"ל פסקה ד'.

אמנם, בדברי המאירי יש לנו בעיה, שכן בהמשך הדברים בשבת עג. כתב, שבפ' הזורק פטור גם בנתכוון לזרוק ארבע זורק שמונה, וכתב שיש שואלים מה הרבותא שהמתכוון לזרוק שתיים זורק ארבע פטור, ותירצו שבשתיים וארבע מדובר שהגיע החפץ לאן שרצה אלא שטעה בשיעור, ובהזורק מדובר שהלך מעבר למה שרצה "והיה ראוי לפוטרה יותר מזו". וכך כתב בדף צז: "אם נתכוון לזרוק ד' ולא נח עד סוף ח' פטור, שהרי לא היתה מחשבתו כלל על אותו מקום שנח בו, ואף לדברי האומר בפ' כלל גדול נתכוון לזרוק שתיים זורק ארבע חייב (=אביי), פירושו שהיה סבור שלא יהו שם אלא שתיים, אבל מכל מקום הוא נתכוון לזרוק שם, ואף בזו פטור (=להלכה, כדעת רבא) כמו שכתבנו שם". כלומר: מחלוקת אביי ורבא היא בנתכוון לשתיים ונמצאו ארבע, והלכה כרבא שפטור, ואילו בנתכוון לשתיים והלך ארבע, וכן לארבע והלך שמונה, פטור לדברי הכל. וזה בניגוד למה שכתב בבבא קמא. ונראה שבבבא קמא נמשך אחר שיטת ר' יהונתן מלוניל שם (ע' לעיל פסקה ד'), ואילו בשבת נמשך אחר שיטת בעל ה'השלמה' שכתב כדברים שהביא המאירי

שם, שהם לפי דרך התוס'. וברור שלפי הבנתנו בשיטת הרמב"ם, שגם בשבת עג. מדובר על מחטיא את מטרתו, הגמ' בדף צז: היא כדעת רבא דוקא³³, שהרי לאביי אפילו נתכוון לשתיים וזרק ארבע חייב, וכל שכן נתכוון לארבע וזרק שמונה. ויש לציין כי לשיטת הרמב"ם, לפי הבנתנו אותה, מתפרשת הסוגיה בכריתות כפשוטה: "ור' אליעזר האי בה מאי עביד ליה, מיבעי ליה פרט למתעסק, מתעסק דמאי אי דחלבים ועריות חייב... אלא (כגירסת רש"י ותוס') מתעסק בשבת דאמר רב נחמן אמר שמואל... מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה, לרבא משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר... דאיתמר" וכו'. דברי אביי ורבא מפרשים את דברי שמואל, ואין ביניהם מחלוקת. הטעם העיקרי של פטור מתעסק הוא מלאכת מחשבת, והלימוד מ"אשר חטא בה" משתלב עם הטעם הזה, ומכליל בתוכו את המתעסק שלא נתכוון למעשה מסוים. נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר ממינו – לדברי הכל חייב, כמו שעולה מדיוק דברי אביי ורבא, וכמו שמפורש בבביתא של נרות.

עוד יש לציין כי לפי הבנתנו בשיטת הרמב"ם עיקר שם 'מתעסק' מוסב על מי שאינו מכוון לפעולה מסוימת, כמו שכתב בפיהמ"ש ובשאר המקורות המובאים לעיל, ובהרחבת המובן משתמשת הגמ' במונח 'מתעסק' למי שהתכוון לפעולה זו ועשה אחרת, כמו: "אלא מתעסק בשבת... כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר", וכן כתב הרמב"ם בהל' שגגות: "המתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, אף על פי שנתכוון לחתיכה, הואיל ולא עשה מחשבתו פטור מן החטאת, שזה כמתעסק". ומצינו ש'מתעסק' מושאל גם למובן עוד יותר רחב, דהיינו למי שעשה מעשה מצוה ככוונה תחילה, אך לא התכוון בו לשם מצוה: "דלמא תוקע לשיר נמי מתעסק קרי ליה" (ראש השנה לג:; ע"ש), וע' בדברי הרמב"ם הל' שופר ב, ד³⁴. וכן דרכו של הרמב"ם להשתמש לפעמים באותו המונח

33. והראשונים אכן גרסו שם 'רבא', כנ"ל פסקה א' הערה 1.

34. לשון הרמב"ם שם: "המתעסק בתקיעת שופר להתלמד לא יצא ידי חובתו, וכן השומע מן המתעסק לא יצא. נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציא, או שנתכוון התוקע להוציא ולא נתכוון השומע לצאת, לא יצא ידי חובתו עד שיתכוון שומע ומשמיע". ונראה שנקט לשון 'מתעסק' בהתאם לתירוץ הגמ' שתוקע לשיר – דהיינו ללא כוונה לשם מצוה – מתעסק קרי ליה כאן, והתירוץ שהרמב"ם משמיע הוא שאע"פ שעשה כן כדי להתלמד, כלומר כדי להתכוון לקראת התקיעות שיתקע אחר כך לשם מצוה, לא יצא. ובהמשך הוא מוסיף שגם אם התוקע או השומע נתכוון לצאת י"ח וחבירו לא נתכוון, לא יצא השומע עד שיתכונו שניהם. וזהו ששינה הרמב"ם מלשון המש': "אין מעכבין את התינוקות מלתקוע אבל מתעסקין עמהן עד שילמדו, והמתעסק לא יצא" וכו' (לב:), וכתב "המתעסק ... להתלמד" (היינו לעצמו), כי את המתעסק עם התינוקות אפשר להבין שאינו מתכוון להשמיע קול מלא כדינו, אלא רק להראות לתינוק איך מחזיקים את השופר ומוציאים ממנו קול, והקול המלא יצא לו מבלי משים, וכך הבינה הגמ' בקושיה: מתעסק הוא דלא יצא הא תוקע לשיר יצא, ע'

במשמעויות שונות זו רחבה מזו, ע' איגרות הרמב"ם (מהדורתנו), עמ' ל"ח ועמ' תנ"ב, בהערות המשלימות.

פרק רביעי: קשיים בהמשך הסוגיה בכריתות

טו. "הנח לתינוקות"

נעקוב עתה אחר המשך הסוגיה בכריתות, אחר שהביאה שנית את מימרת רב נחמן בשם שמואל "המתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה".

הקושיה הראשונה על שמואל היא: "אמר ליה רבא לרב נחמן והא תינוקות דכי מתעסק דמי, וחנן מי שהיו לו שני תינוקות אחד למול בשבת ואחד למול אחר השבת, ושכח ומל את של אחר השבת בשבת, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר³⁵, עד כאן לא פטר ר' יהושע אלא משום דקסבר טעה בדבר מצוה ולא עשה מצוה פטור, אבל מתעסק בדבר דלאו מצוה אפילו ר' יהושע מחייב. אמר לו הנח לתינוקות, הואיל ומקלקל בחבורה חייב מתעסק בחבורה חייב".

כזכור, רש"י ותוס' נחלקו במי שלא ידע את תכונת החפץ שלפניו, ונתכוון לעשות בו היתר ונמצא שעשה איסור: לרש"י, וכנראה גם לרמב"ם, הריהו שוגג וחייב חטאת; ולתוס', וכן לרמב"ן וסיעתו, מתעסק הוא ופטור. והנה רש"י פירש את ענין תינוקות לפי שיטתו כך: "תינוקות היינו מתעסק – שנתכוון למול את זה ומל את זה, ושוגג כגון שהיה מתכוון לזה עצמו אבל סבור שנולד בשבת". כלומר: המעשה היה ששני התינוקות היו לפניו, וזיהה את זה שזמנו היום והתכוון למול אותו, ושוב הסיח דעתו והביט למקום אחר, וכשהחזיר פניו – מל בטעות את השני, וזה פירוש לשון המש' "ושכח ומל" וכו', דהיינו שנעלם ממנו מה שידע לפני רגע, וזהו מתעסק. אבל היה לפניו תינוק אחד, ונתכוון אליו כי סבר שזמנו היום – בזה באמת פטור רק משום שטעה בדבר מצוה, כי שוגג הוא. והתוס', לשיטתם שמתעסק היינו טועה במציאות הדבר שעושה בו את הפעולה, לכאורה יעמידו את המשנה במקרה הפשוט יותר, שהיה לפניו רק תינוק אחד מהשנים, וסבר שהוא של שבת, ונמצא שהוא של אחר השבת, וזהו "ושכח ומל" וכו', ששכח את זהותו של התינוק

רש"י לג: ד"ה מתעסק הוא דלא (על הלשון "מנבח נבוחי" ע' רש"י כח: ד"ה דקא מנבח), והגמ' דוחה דילמא תוקע לשיר נמי מתעסק קרי ליה, ולפי זה אפשר להבין שגם המתעסק עם התינוקות מתכוון להשמיע להם קולות מלאים כדי ללמדם לתקוע כדין, ולא יצא בגלל חסרון כוונה לצאת י"ח, והרמב"ם מדגיש זאת על ידי שהוא משנה את הדוגמא למתלמד בעצמו. 35. כמש' שבגמ' שבת קלז. הנוסח אחר, והנוסח כאן מתאים לשיטת רב יהודה בגמ' שם על פי הברייתא השניה (ע' רש"י שם ד"ה ורב יהודה), וכ"ה נוסח המשנה בכי"י עתיקים של המשנה, ובתוכם בפיהמ"ש לרמב"ם.

וחשב שהוא זה שצריך למולו היום³⁶.

רב נחמן מתרץ את הקושיה מתינוקות באמרו שמלאכת חובל שונה משאר מלאכות, כי היות שמקלקל בחבורה חייב – כך לומדת הגמ' בשבת קו. מפסוקים לדעת ר' שמעון – גם מתעסק בחבורה חייב. לשיטות רש"י והרמב"ם הדבר מוכן, שהרי רב נחמן בשם שמואל לומד את פטור מתעסק ממלאכת מחשבת, ואם מקלקל בחבורה חייב, הרי שדין מלאכת מחשבת אינו נוהג בחבורה (כי פטור מקלקל נלמד ממלאכת מחשבת, חגיגה י:), וגם מתעסק צריך להיות חייב³⁷.

אבל לשיטות התוס' והריטב"א יש כאן קושי גדול, שהרי לדבריהם הפטור של המתעסק בהיתר ונמצא שהוא איסור, שהוא דין בכל התורה כולה, נלמד מ"אשר

36. בסוגיה בשבת קלז. למדנו: "תני ר' חייא אומר היה ר' מאיר לא נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע על מי שהיו לו שני תינוקות אחד למול בערב שבת ואחד למול בשבת, ושכח ומל את של ערב שבת בשבת, שהוא חייב, על מה נחלקו על מי שהיו לו שני תינוקות אחד למול אחר השבת ואחד למול בשבת, ושכח ומל של אחר השבת בשבת, שר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר. השתא ר' יהושע סיפא דלא קא עביד מצוה פוטר, רישא דקא עביד מצוה מחייב, אמרי דבי ר' ינאי רישא כגון שקדם ומל של שבת בערב שבת, ולא ניתנה שבת לידחות, סיפא ניתנה שבת לידחות". לפירוש רש"י הלשון "רישא כגון שקדם ומל של שבת בערב שבת" משמעה שעד עתה הנחנו שבמקרה של טעות בשבת – שני התינוקות לפניו, ורצה למול את זה ומל את זה (ע' רש"י פסחים עב. ד"ה את של ערב שבת וד"ה הכא במאי), ודבי ר' ינאי מדגישים שברישא מדובר שיש לפניו בשבת רק תינוק אחד, ולדברי הכל חייב, ואף ר' יהושע אינו פוטר בו משום טועה בדבר מצוה, כי לא ניתנה שבת לידחות. ולפי התוס' פירוש הדברים הוא, שלעומת המקרה של אחד למול בשבת ואחד למול אחר השבת, שכאשר הוא ניגש למול בשבת עדיין לא נימול אף אחד מהם, וניתנה שבת לידחות, אלא שנתחלפו לו – ומנח לפניו עכשיו רק אותו של אחר השבת, כמ"ש בפנים – ברישא מדובר שכבר מל אתמול את אחד מהם, כך שיש לו למול רק אחד, והואיל ונתחלפו לא ניתנה שבת לידחות, וחייב לדברי הכל.

37. הרמב"ם בהל' שגגות (ב, ח) הביא את הדין של שני תינוקות כך: "מי שהיו לו שני תינוקות, אחד למול בשבת ואחד למול בערב שבת או אחר השבת, ושכח ומל שניהם בשבת, פטור מחטאת, שהרי יש לזה רשות למול אחד מהן בשבת ושבת דחוייה היא אצלו ומצוה עשה... אבל אם לא היה אחד מהן ראוי למול בשבת, ושכח ומל בשבת מי שאינו ראוי למולו בשבת, חייב חטאת". פסק כדבי ר' ינאי הנ"ל בהערה הקודמת. והקשה הי"כספ' משנה' מדוע לא כתב שגם במקרה שמל רק אחד יכול להיות פטור, והיינו בנתחלף לו של אחר השבת בשל שבת, ומל רק את של אחר השבת, שהרי ניתנה שבת לידחות. ותירץ שבאמת הרמב"ם פוטר גם כזה, ע"ש. אבל ה'לחם משנה' סובר שהרמב"ם מחייב במקרה זה, ע"ש. ולכאורה קשה על הבנת ה'לח"מ: הלא התירוץ "הנח לתינוקות" וכו' הוא רק למ"ד מקלקל בחבורה חייב, ואילו הרמב"ם פוסק כמ"ד שמקלקל בחבורה פטור, ע' סוגיית כל המקלקלין פסקה ז', ואם כן איך הוא יכול לחייב במל את של אחר השבת בשבת, והלא מתעסק הוא? ונראה להוכיח מכאן, לפי הבנת ה'לח"מ, שלרמב"ם ביש לפניו תינוק אחד וטעה בו – אינו נחשב מתעסק, כי אין בזה פטור מלאכת מחשבת, כנ"ל בפסקה הקודמת, והריהו שוגג וחייב, ואת קושיית הגמ' "והא תינוקות" וכו' יפרש הרמב"ם כרש"י, שמדובר דוקא בשהיו שניהם לפניו.

חטא בה", ואינו קשור כלל לפטור מקלקל הנלמד ממלאכת מחשבת, ואיך תולה הגמ' את זה בזה? וגם אם התוס' והריטב"א יפרשו כרש"י, שמדובר בשהיו שני התינוקות לפניו והחטיא את מטרתו, הלא ראינו לעיל פסקה ג' שלדעת המהרש"א והמהר"ם יש גם בזה פטור מתעסק של כל התורה, שהרי נתכוון להיתר ועשה איסור, ואף שיש בו גם פטור מלאכת מחשבת שאינו נוהג בחבורה – מכל מקום מניין שלא יחול על מלאכת חובל פטור מתעסק של כל התורה כולה? קושיה זו הקשה בתוספות רעק"א למשניות, במשנת תינוקות (שבת יט, ד).

וה'ערוך לנר' וה'אור שמח' (ע' לעיל פסקה ג'), שהעלו את הסברה שפטור מתעסק של כל התורה נוהג לפי התוס' רק בחפץ אחד, אבל המתכוון להיתר בחפץ זה ועשה איסור בחפץ אחר אין בו פטור מתעסק של כל התורה, ובשבת הוא פטור משום מלאכת מחשבת – מיישבים לפי זה את שיטת התוס', דהיינו שהתוס' יפרשו כרש"י ששני התינוקות היו לפניו, ונתכוון למול את זה ומל את זה, ויש בזה רק פטור מלאכת מחשבת ולא פטור "אשר חטא בה", ובחבורה אין נוהג פטור מלאכת מחשבת³⁸.

ורעק"א מנסה לתרץ באופן אחר, וז"ל: "ודוחק להלק דדוקא כסבור תלוש דליכא כלל מלאכת שבת, אבל הכא דגם בתינוק שזמנו היום מכל מקום הוי מלאכה, אלא דהתורה התירה, זהו לא הוי מתעסק³⁹. וצ"ע". כלומר: אפשר להתייחס למקרה של תינוקות לא כמקרה של מתעסק בהיתר ועשה איסור, אלא כמתכוון לעשות איסור בזה ועשה באחר, שהרי סוף סוף התכוון לעשות מלאכת חובל, אלא שהתורה התירתה, והמל ידע בגשתו למול שהוא "מתחכך" באיסור חובל, גם אם הוא מל בהיתר, ועל כן היה עליו להיזהר לעשותו באופן שהתורה התירתו⁴⁰. ולכאורה נראה שרעק"א מתכוון לומר שהתוס' יפרשו כרש"י, שהיו

38. אמנם, לפי האמור לעיל הערה 8, שסברה זו שהמתכוון להיתר בחפץ זה ועשה איסור בחפץ אחר חייב אפשרית רק לשיטת ר' יהודה בדשא"מ, ולא לשיטת ר' שמעון, קצת דחוק לומר שהתירוץ של רב נחמן הוא שנעמיד את כל המש' כר' יהודה, שהרי הוא בא לתרץ את מימרת שמואל, ושמואל סבר כר' שמעון בדשא"מ (שבת מב.). אך ע' בהערה הנ"ל שיש אפשרות ליישב סברה זו גם עם שיטת ר' שמעון.

ולשיטת הריטב"א לכאורה תירוץ של העל"ג והאו"ש מרווח, כי המתכוון לחפץ זה ועשה באחר אין בו כלל פטור מצד "אשר חטא בה", וכל פטורו הוא רק משום מלאכת מחשבת, ואף אם לר' שמעון אינו חמור מדשא"מ, וצריך להיות פטור משום אינו מתכוון – מכל מקום גם פטור דשא"מ הוא משום מלאכת מחשבת, ובחבורה אין הוא נוהג. אך צ"ע על הריטב"א מהסוגיה בכתובות ה': שמוכח ממנה שדשא"מ פטור גם בחבורה, ע' סוגיית דשא"מ פסקה ז'.

39. וקדמו בסברה זו ה'מגיני שלמה' (שבת עב: ד"ה ולע"ד).

40. בהסבר זה מיושבת טענת ה'אבני נזר' (סי' רנ"ה אות ה') כנגד סברת ה'מגיני שלמה' (ר' בהערה הקודמת), שהרי מילה בשבת הותרה היא ולא דחוייה, ומדוע תיהשב למלאכת איסור; כי אין זה תלוי במרחב ההיתר אלא בעצם העובדה שהתורה התירה כאן מלאכה, שכדברים אחרים היא אסורה.

לפניו שני התינוקות, ופטור משום מלאכת מחשבת, ולכן הנח לתינוקות, הואיל ומקלקל חייב, מתעסק כזה גם כן חייב; אבל אילו היה מדובר במונח לפניו תינוק אחד, וסבור שהוא של היום ונמצא של מחר – הרי אין כאן כלל פטור של מלאכת מחשבת, שהרי עשה את מה שהתכוון לעשות, וק"ו הוא ממה שכתבו התוס' לגבי כסבור תלוש ונמצא מחובר, כנ"ל סוף פסקה א', ואם כן מה היתה קושייתו של רבא? וכך כתב ה'אור שמח' (הל' שבת א, ח ד"ה והנה). אך אולי יש מקום לומר שאין צורך שיהיו שני התינוקות לפניו ויחטיא את המטרה, אלא שכל שיודע שיש לו שני תינוקות למול, אחד של שבת ואחד של אחר השבת, ואחד מהם נמצא כרגע לפניו, וסבור שהוא של שבת – אין זו מלאכת מחשבת, כי לא נתכוון לתינוק הזה אלא לאחר, ואינו דומה למי שיש לפניו חפץ אחד, ואין בכלל בתודעתו חפץ אחר, והוא טועה בהכרת תכונות החפץ הזה. [ואולי זוהי גם כוונת רש"י לפי שיטתו, ואין הוא מצריך שיהיו שני התינוקות לפניו, ומה שכתב "ושוגג כגון שהיה מתכוון לזה עצמו אבל סבור שנולד בשבת", היינו שהיה לו רק תינוק אחד למול, וסבור שנולד בשבת, ובאמת נולד אחר השבת].

וע' תוס' פסחים עג. ד"ה לדברי, שכתבו על השוחט בערב פסח שחל בשבת קרבן אחר לשם פסח: "דהיינו מתעסק, ששוחט זבח זה וסבור שהוא אחר", וכתבו שהוא חייב למ"ד מקלקל בחבורה חייב משום "הנח לתינוקות" וכו'. ויש להבינם באחד מהאפנים הנ"ל, וע"ע סוגיית כל המקלקלין פסקה י'.

טז. מעמדה של מילה בשבת

והנה בימי רעק"א עדיין לא נדפסה ה'שיטה מקובצת' לסדר קדשים, אך עתה מצויה לפנינו בשיטמ"ק לכריתות (יט: אות ט') בשם תוס' – ובכ"י ר"ש עדני נראה שזהו דיבור שנחסר מהתוס' שלנו⁴¹ – הסברה שחידש רעק"א ואמר עליה שהיא דחוקה. התוס' שמביא השיטמ"ק אינם מקשים את קושיית רעק"א, אלא קושיה אחרת (שה'ערוך לנר' התקשה בה), והיא: רבא מקשה ממשנת תינוקות על שמואל, אך הלא בלא דברי שמואל יש סתירה בדברי ר' אליעזר עצמו, שמצד אחד הוא פוטר מתעסק מ"אשר חטא בה", ומצד אחר במשנת תינוקות הוא מחייב חטאת את הסבור שהוא מל את של היום ונמצא שהוא של מחר. ועוד שואלים התוס': מה שיך להקשות על שמואל שפטר בשני גופים משום מלאכת מחשבת, מענין תינוקות שהוא בגוף אחד שטעה בו, הלא בגוף אחד אין סיבה לפטור משום מלאכת מחשבת. ומתרצים (תיקונים עפ"י כ"י ר"ש עדני): "וי"ל דמתני' לא מצי פריך,

41. שכן בסוף הדיבור הבא כתוב שם: "כל זה חסר מן התוספות", ונראה שמוסב גם על הדיבור הקודם (שבו נזכר "כרפרישית לעיל" כשהכוונה ככל הנראה לדיבור החסר המצוטט לעיל פסקה ר', ע"ש).

שהרי האי נמי מקרי נתכוון לאיסור, כיון דהחובל בשבת חייב אלא שהותרה גבי מילה, ואם כן לא שייך האי טעמא בה פרט למתעסק, אבל לשמואל פריך שפיר מטעם מלאכת מחשבת דנתכוון [לאיסור, ו]אע"ג דהכא גבי תינוקות חד גופא הוא וגבי מלאכת מחשבת תרי גופין, מכל מקום פריך שפיר, והכי פריך, כי היכי דמדמי שמואל לפטור נתכוון לאיסור מטעם מלאכת מחשבת (ד) [ל]נתכוון להיתר דפטור [מטעם] בה פרט למתעסק, הכי נמי מדמי גבי מתעסק לפטור מטעם מתעסק מתכוון לאיסור ועלה בידו שהוא איסור למתכוון להיתר ועלה בידו שהוא איסור דפטור מטעם מתעסק דהתם כתיב קרא, דמאתר דחזינן דשמואל לא מפליג בין איסור להיתר גבי מלאכת מחשבת בתרי גופין, הכי נמי לא מפליג גבי מתעסק בין איסור להיתר בחד גופא, ואם כן לשמואל הכא גבי תינוקות יהיה פטור דמתעסק הוא ופטור מאשר חטא בה פרט למתעסק".

דברי התוס' הללו קשים להולמם. את הסתירה מר' אליעזר על ר' אליעזר הם מתרצים בסברת רעק"א הנ"ל, שבמתכוון למול אין פטור של מתעסק, כי המל נחשב למתכוון למלאכה, ור' אליעזר פוטר משום "אשר חטא בה" רק את מי שנתכוון לפעולת היתר ועלתה בידו מלאכה. אך באשר לשאלה מה הקושיה על שמואל, הלא שמואל דיבר על שני גופים ואילו כאן מדובר בגוף אחד – לכאורה צריך להבין בכוונת תירוצם, ששמואל, הפוטר גם במחטיא מאיסור לאיסור, היה צריך לפטור משום מלאכת מחשבת גם בתינוקות, כי אף על פי שגם מילת התינוק של היום נחשבת לאיסור, מכל מקום הרי לא רצה לעשות את המלאכה בתינוק זה, אלא באחר, וגם זו אינה מלאכת מחשבת, כמו שכתבנו לעיל. אך הבעיה היא שהתוס' כותבים בפירוש בסוף הדיבור ששמואל יפטור בזה משום "אשר חטא בה", והקושי המתעורר הוא כפול:

א. אם שמואל פוטר נתכוון לעשות איסור בגוף זה ועשאו בגוף אחר מטעם מלאכת מחשבת, שהרי לא עשה את המלאכה בדבר שחשב לעשות, איך נובע מזה שיפטור גם בגוף אחד משום "אשר חטא בה", כאשר נתכוון למלאכת איסור (מילה בזמנה) ועשה איסור (מילה שלא בזמנה); אולי הוא מודה לר' אליעזר ש"אשר חטא בה" – שהוא דין שונה מדין מלאכת מחשבת, כמו שמדגישים התוס' בכל מקום – פוטר רק את המתכוון להיתר ונמצא שעשה איסור?

ב. קושיית רעק"א: אם הפטור בתינוקות הוא משום "אשר חטא בה", מה פירוש התירוץ "הנח לתינוקות הואיל ומקלקל בחבורה חייב מתעסק בחבורה חייב", והלא מקלקל בחבורה שייך לנושא של מלאכת מחשבת, ואילו הפטור בתינוקות הוא מדין "אשר חטא בה" הנוהג בכל התורה כולה? קושייה זו מתעצמת לאור הדיבור הבא בשיטמ"ק בשם התוס' (אות י'), שם מקשים התוס' מהגמ' בכתובות ה:., שמוכח ממנה שלמ"ד מקלקל בחבורה חייב אינו מתכוון בחבורה פטור, ומתרצים שדשא"מ הוא פטור בכל התורה כולה, ואין ללומדו ממקלקל שהוא מיוחד לשבת.

אבל מתעסק הריהו מיוחד לשבת כמו מקלקל, ולכן הם לומדים זה מזה, ומשמע איפוא בפירוש שמתעסק של תינוקות פטור משום מלאכת מחשבת. וצ"ע. אם נתעלם מהקושי הנ"ל בלשון התוס' שבשיטמ"ק – עצם קושייתם מדוע לא הקשו מר' אליעזר על ר' אליעזר, מתורצת על פי סברתם שמילה נחשבת לאיסור ואיסור, ולכן משום מתעסק של כל התורה לא היה לו להיפטר, אבל משום מלאכת מחשבת כן, כי רצה למול תינוק אחר, ולא נעשתה מחשבתו, כנ"ל. ולפי דעת העל"נ והאו"ש שבשני גופים אין פטור של "אשר חטא בה", אפשר לתרץ גם באופן אחר: יש להעמיד את משנת תינוקות בששניהם נמצאים לפניו, ובזה אין כלל פטור מתעסק של כל התורה, ולכן אין קושיה על ר' אליעזר, אלא רק על שמואל⁴².

ולשיטת רש"י, שפטור "אשר חטא בה" עוסק אף הוא בשני גופים, ברור שאי אפשר לתרץ את קושיית התוס' בדרך העל"נ והאו"ש, אלא אפשר ללכת בדרך הראשונה: הגמ' הקשתה ממשנת תינוקות על שמואל, ולא מר' אליעזר במש' בכריתות על ר' אליעזר במשנת תינוקות, מפני שר' אליעזר פוטר מתעסק רק במתכוון להיתר, כמו שכתב רש"י במש' (ד"ה פרט), ומילה נחשבת למתכוון למלאכת איסור; ואילו שמואל פוטר גם מאיסור לאיסור, כמו שכתב רש"י בגמ' (יט: ד"ה אפילו ר' יהושע). וכן מיושבת קושיית רעק"א, כי את הפטור מאיסור לאיסור ודאי יש ללמוד דוקא ממלאכת מחשבת, בין לדרך א' ברש"י ובין לדרך ב', ע' לעיל פסקה ח'.

לעומת זאת לשיטת הרמב"ם, נראה שאין אפשרות ליתן טעם מדוע קשה לשמואל ולא קשה לר' אליעזר, שהרי לפי מה שהוסבר בפסקה י"ד אין בין המתעסק של ר' אליעזר למתעסק של שמואל ולא כלום. ונראה שהרמב"ם יאמר שהגמ' הקשתה ממשנת תינוקות על שמואל, משום שר' אליעזר לא אמר בפירוש שמתעסק פטור ("פרט למתעסק" שבמש' נאמר על ידי התנאים האחרונים ולא על ידי ר' אליעזר, ר' להלן), אלא הגמ' היא שהגיעה למסקנה שכך היא דעת ר' אליעזר, ופירשה אותה בעזרת מימרת שמואל "מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה", ולפיכך העדיפה הגמ' להקשות על שמואל, והקושיה עליו אינה רק מדברי ר' אליעזר אלא גם מדברי ר' יהושע, שכן שמואל אמר את מימרתו לדברי הכל. ובאשר לקושיית רעק"א: לפי הדרך הראשונה בהבנת שיטת הרמב"ם שבראש פסקה י"ד, ש"אשר חטא בה" ומלאכת מחשבת הם שני מקורות מקבילים לפטור מתעסק, אלא שמלאכת מחשבת מלמד דינים נוספים לגבי שבת – צ"ע האם

42. וע' תוס' פסחים סה. ד"ה המכבד שכתבו שר' אליעזר סובר כר' יהודה בענין דשא"מ, כך שהדברים יתיישבו גם לפי מה שרצינו לומר לעיל הערה 8, ע"ש.

ואין להזכיר נגד סברת העל"נ והאו"ש מזה שהתוס' שבשיטמ"ק בכריתות לא תירצו כן, כי י"ל שהיה נראה להם יותר להעמיד את המש' בשיש רק תינוק אחד לפניו.

מזה שאין דין מלאכת מחשבת בחבורה יש ללמוד שממילא אין בה גם דין "אשר חטא בה", או שמכיון ש"אשר חטא בה" נוהג בכל התורה, נאמר שאף אם מקלקל ושאר הדינים המיוחדים לשבת אינם נוהגים בחבורה, מתעסק נוהג בה מדין "אשר חטא בה". אך לפי הדרך השניה שם, שהעדפנו אותה מסיבה אחרת, מלאכת מחשבת היא עיקר המקור של פטור מתעסק, ו"אשר חטא בה" רק מוסיף בה עוד גוון, ולכן אם אין נוהג בחבורה דין מלאכת מחשבת – ודאי שאין נוהג בה גם פטור מתעסק.

יז. "שאבד מלקט מלבו"

הקושיה השניה שהקשתה הגמ' בכריתות על מימרת שמואל "מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה", היא מהמש' שם: "איתיביה רב יהודה לשמואל ר' יהודה אומר אפילו מתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים, ענבים וליקט תאנים, שחורות וליקט לבנות, לבנות וליקט שחורות, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר, והא הכא מתעסק הוא, ור' יהושע נמי לא קא פטר אלא מן מינא למינא, אבל בחד מינא אפילו ר' יהושע מחייב". רש"י מפרש, כזכור, שהקושיה היא דוקא על מימרת שמואל, כי מזה ששמואל אמר שמתעסק פטור משום מלאכת מחשבת, יש ללמוד שפטור אף מאיסור לאיסור, דהיינו נתכוון לעשות מלאכה בזה ועשה בזה; מה שאין כן אם הלימוד הוא מ"אשר חטא בה", שאז י"ל שהפטור הוא רק בנתכוון להיתר ועשה איסור, וכמו שפירש רש"י במש'.

אך לשיטת הרמב"ם קושיית הגמ' מר' יהושע לכאורה אינה מובנת כלל, כי לשיטתו במחטיא מחפץ לחפץ במין אחד לדברי הכל אין פטור של מלאכת מחשבת, כמו שמפורש בברייתא של ב' נרות לפי גירסתו ופירושו. והראב"ד (הל' שבת א, י) אמנם מקשה כן על הרמב"ם, ולומד מקושיית הגמ' על שמואל שהמתכוון ללקוט תאנה אחת וליקט אחרת פטור משום מלאכת מחשבת, והוא מפרש את הברייתא של ב' נרות בלהקדים, כנ"ל שם. ואין לומר לפי הרמב"ם שעד שלא הובאה הברייתא של נרות סברה הגמ' ששמואל פוטר גם בנתכוון ללקט תאנה זו וליקט תאנה אחרת, שהרי לדעת הרמב"ם מימרת שמואל הובאה כפירוש לדעת ר' אליעזר שהמתעסק פטור, ועל כך אמרה הגמ' "לרבא משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר" וכו', ומשמע שלחתוך את המחובר וחתך מחובר אחר – לכל הפחות ממינו (שהרי אפשר להעמיד את דברי אביי ורבא דוקא בתלוש ומחובר ממין אחד, ר' להלן פסקה י"ט) – לדברי הכל חייב, ואין כאן פטור מלאכת מחשבת. ועוד, שלא נזכר בגמ' כלל שבעקבות הברייתא של נרות השתנתה תפיסת הפטור של מלאכת מחשבת.

וה'לחם משנה' (הל' שבת שם) וה'אבני נזר' (או"ח סי' רנ"ד אות ד') תירצו

שלדעת הרמב"ם אביי ורבא נחלקו על שמואל: לשמואל גם נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר פטור, ואילו לאביי ורבא חייב, והרמב"ם פסק כאביי ורבא⁴³. והלח"מ הוסיף שצריך לומר לפי הרמב"ם ששמואל ואביי ורבא נחלקו בפירוש הברייתא של שתי גרות (לפי גירסת הרמב"ם "חייב"), ושמואל פירש אותה בלהקדים, כפירוש הראב"ד הנ"ל, ואביי ורבא פירשוה בנתכוון לזו ועשה בזו, וכמותם פסק הרמב"ם⁴⁴. אך זהו דוחק גדול, כי הגמ' לא הזכירה דבר מזה. ולעיל פסקה י"א הבאנו את דברי הריטב"א (בשבת עב: ד"ה איתמר) שאין לומר ששמואל חולק על אביי ורבא, "דלא מדכר לה תלמודא הכא והתם". וכמיוחד קשה: אם הרמב"ם פסק אביי ורבא, והוא מנמק את דין מתעסק בטעם של מלאכת מחשבת, הרי שהבין שאביי ורבא פוטרים משום מלאכת מחשבת, ואף על פי כן הם סוברים שנתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר חייב, ואם כן מניין לגמ' לומר ששמואל חולק על כך?

ולכאורה עדיף לומר שהרמב"ם לא גרס בקושיה זו את המשפט "ור' יהושע נמי לא קא פטר אלא מן מינא למינא, אבל בחד מינא אפילו ר' יהושע מחייב", אלא הקושיה היא מדוע ר' אליעזר מחייב, והלא דברי שמואל שהמתעסק בשבת פטור משום מלאכת מחשבת הוכאו כהסבר לשיטת ר' אליעזר, ומי שהתכוון למין אחד ועלה בידו מין אחר – לא נעשתה מחשבתו, והריהו כמתעסק, וצריך להיות פטור. וצ"ב.

שמואל מתרץ את קושיית רב יהודה: "שינא שבוק מתניתין ותא בתראי, הכא במאי עסקינן כגון שאבד מלקט מלבו (רש"י: מחשבה ראשונה של לקיטה אבדה מלבו), נתכוון ללקט ענבים, ושכח וסבור תאנים בעינא, והלכה ידו על הענבים, דר' אליעזר סבר הרי נעשתה כוונתו, ור' יהושע סבר הרי לא נעשתה כוונתו ומחשבתו". כלומר: ר' יהושע פוטר משום שלא עשה את מה שחשב עכשיו לעשות, אף על פי ש"יצא" שנעשתה כוונתו המקורית, ור' אליעזר מחייב משום שנעשתה כוונתו המקורית.

ויש כאן נקודות הצריכות עיון:

א. בין לשיטת רש"י ובין לשיטת תוס' קשה, מדוע לא יפטור ר' יהושע באבד מלקט מלבו גם במין אחד, כיון שגם במין אחד יש לשיטתם פטור של מלאכת מחשבת. ר' על כך לקמן.

43. ה'אבני נזר' (שם אות ז-ח) כתב שעל פי הנחתו זאת מתורצים דברי הרמב"ם יג, כא, ע"ש. אך דברי הרמב"ם מיושכים היטב בלא"ה על פי דברי רב האי גאון המובאים בס' 'העיתים', ע' אוצה"ג, תה"פ, סי' רט"ו.

44. וה'מגיני שלמה' (שבת עב: ד"ה אבל) כתב ששמואל יעמיד את הברייתא כמ"ד המקלקל בחבורה ובהבערה חייב, ולפיכך אף המתעסק חייב. ודבריו תמוהים, כי מקלקל בהבערה שמענו, בכיבוי לא שמענו, והברייתא הלא מדברת גם בנתכוון לכבות את זו וכיבה את זו.

ב. לשיטת רש"י לפי דרך ב' קשה: אם ר' יהושע פוטר משום שלדעתו באבד מלקט מלבו אין זו מלאכת מחשבת – מדוע צריך לומר "דר' אליעזר סבר הרי נעשתה כוונתו", והלא לר' אליעזר אין כלל פטור מצד מלאכת מחשבת, אלא הפטור הוא משום "אשר חטא בה", דהיינו משום שנתכוון להיתר, וזה הרי לאיסור נתכוון, ומדוע צריך לנמק את החיוב בכך שנעשתה כוונתו הראשונה? וי"ל קצת בדוחק ש"הרי נעשתה כוונתו" יכול להתפרש: כוונתו לעשות איסור, שהיא מספיקה לר' אליעזר, ועיקר התירוץ הוא לפי ר' יהושע. אך להלן נראה שייתכן שלפי מסקנת הסוגיה רש"י מודה שר' אליעזר פוטר מ"אשר חטא בה" גם את המתכוון למין זה ועשה את האיסור במין אחר, ולא רק את המתכוון להיתר ועשה איסור.

ולשיטת רש"י לפי דרך א', וכן לשיטת התוס', ניחא בלאו הכי, כי גם לר' אליעזר מתעסק באיסור פטור בשבת משום מלאכת מחשבת, והתירוץ הוא שנחלקו באבד מלקט מלבו האם יש בו פטור של מלאכת מחשבת או לא. וכן מצינו בשיטמ"ק (אות כ"ז) בשם גליון תוס', שכתבו על התירוץ של אבד מלקט מלבו: "אבל מתעסק אחר, כגון דנתכוון [ל]מחובר זה וליקט את זה, אפילו בצד זה, פטור לדברי הכל, אפילו לר' אליעזר, שהרי לא נעשית בקשתו, שמעולם לא נתכוון לאותו מחובר שליפט". וכעין זה בתוס' שלנו (ד"ה הכא⁴⁵).

יח. הקושיה השלישית על שמואל

הגמ' ממשיכה להקשות על מימרת שמואל: "מתיב רב אושעיא ר' שמעון שזורי ור' שמעון אומרים לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב, אלא [על מה נחלקו] על דבר שהוא משום שני שמות, שר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר. ור' יהודה מאי קאמר, דפליגי בנתכוון ללקט ענבים וליקט תאנים שחורות וליקט לבנות, ענבים ותאנים שחורות ולבנות מאי ניהו, שני שמות, היינו ר' שמעון ור' שמעון שזורי, ר' יהודה מאי אחא לאשמועינן, אלא לאו מתעסק איכא ביניהו, דר' יהודה סבר מתעסק חייב [ור' שמעון] ור' שמעון שזורי סברי מתעסק פטור". פירש רש"י: "אלא לאו מתעסק איכא ביניהו – דשמעיה ר' יהודה לר' שמעון שזורי דאוקי פלוגתא באבד מלקט מלבו, אבל במתעסק דברי הכל פטור, ואתא איהו למימר אפילו נתכוון ללקט כו' הוי (נשצ"ל: דהוי) מתעסק, הואיל ובאיסור נתעסק, פליגי, ומחייב ר' אליעזר, ואפילו ר' יהושע לא פטר אלא בשני שמות אבל בשם אחד חייב, ותמה אני כו' אם כן למה נאמר בה, פרט למתעסק בהיתר, או במתעסק באב מלאכה ועשה אב מלאכה אחרת". ויש להבין בכוונת רש"י, שרב אושעיא מקשה על שמואל גם מר' יהודה וגם מר' שמעון ור"ש שזורי, כלומר:

45. מהשוואת לשון התוס' לשיטמ"ק נראה שהמלה 'אלא' שהוגהה בסוף הדיבור אינה הכרחית, והכוונה במלה 'הראשון' לאותה תאנה שבמקרה של אבד מלקט מלבו חשב עליה בראשונה.

מתוך דברי ר' יהודה, המעמיד את מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע בנתכוון ללקט ענבים וליקט תאנים בלא אבד מלקט מלבו, ודוקא בשני מינים פוטר ר' יהושע, יש ללמוד שר' שמעון ור"ש שזורי, שהעמידו את המחלוקת באבד מלקט מלבו, אבל בלא אבד לדברי הכל פטור, אף הם סוברים שדוקא בשני מינים פטור, ומדברי כולם קשה על שמואל הפוטר אפילו במין אחד. ולשון הגמ' "דר' יהודה סבר מתעסק חייב ור' שמעון ור"ש שזורי סברי מתעסק פטור" פירושה: דר' יהודה סבר מתעסק בשני מינים – בלא אבד מלקט מלבו – חייב לדעת ר' אליעזר, ור' יהודה סובר סובר כמותו (שהרי הוא אומר: "ותמה אני אם פטר בה ר' יהושע, אם כן" וכו'). ור' שמעון ור"ש שזורי סברי מתעסק בשני מינים בלא אבד מלקט מלבו פטור לדברי הכל. והטעם לפרש כך הוא, משום שאם ר' יהודה ור' שמעון נחלקו כמתעסק במין אחד – אין זו תיובתא על שמואל, שהרי הוא יכול לומר: אנא כר' שמעון סבירא לי.

אבל התוס' (ד"ה אלא) פירשו שקושיית רב אושעיא היא מר' יהודה: ר' שמעון ור"ש שזורי אמרו שר' אליעזר ור' יהושע נחלקו באבד מלקט מלבו בשני מינים, אבל במין אחד חייב, וזאת רק באבד מלקט מלבו, אבל בלא אבד אפילו במין אחד פטור; ואילו ר' יהודה מעמיד את מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע בלא אבד מלקט מלבו, ודוקא בשני מינים, אבל במין אחד גם לר' יהושע חייב. אך לפירושם צ"ע איך דייק ר' יהודה מתוך דברי ר' שמעון ור"ש שזורי שלדעתם המתעסק במין אחד בלא אבד מלקט מלבו לדברי הכל פטור, והלא אפשר להבין שרק בשני מינים יש פטור של מתעסק, והשאלה היא האם דוקא בלא אבד מלקט מלבו או גם באבד, אבל במין אחד אין בכלל דין מתעסק.

מכל מקום, מדברי רש"י "אם כן למה נאמר בה, פרט למתעסק בהיתר, או כמתעסק באב מלאכה ועשה אב מלאכה אתרת", לכאורה שומעים אנו שאין רש"י מצמצם את דינו של ר' אליעזר "אשר חטא בה – פרט למתעסק" למתעסק בהיתר דוקא. אמנם, ייתכן שדעת ר' יהודה אינה זהה לדעת ר' אליעזר, אלא היא מעין הכרעה בין מה שר' יהודה מסר בשם ר' יהושע לבין דעת ר' אליעזר: לר' אליעזר רק המתכוון להיתר ועשה איסור פטור, ואילו לר' יהודה גם המתכוון למלאכה זו ועשה מלאכה אתרת פטור, אבל המתכוון לתאנים וליקט ענבים חייב.

ולפי דרך ב' בהבנת שיטת רש"י, שר' אליעזר אינו דורש את מלאכת מחשבת לענין מתעסק, ודאי שמה שאמרה הגמ' שר' שמעון ור"ש שזורי פוטרם מתעסק בשני מינים לדברי הכל – אף זה משום "אשר חטא בה". ולפי זה לא יהיה נכון מה שרצינו להסביר לעיל פסקה ו', שר' אליעזר נד מלהעמיד את "אשר חטא בה" בשעת הידיעה מפני שהבין ש"אשר חטא בה" ממעט דוקא אי-הבחנה בין היתר לאיסור, ובשעת הידיעה זהו דין אשם תלוי. אלא צריך לומר שמסברה לא נראה לר' אליעזר שהתורה מתכוונת לשעת הידיעה. כי אם הוא בטוח שעבר עבירה

שחייבים עליה חטאת – אין טעם לפוטרו, אלא כוונת התורה ב"אשר חטא בה" לשעת החטא. וע' עוד בפסקה הבאה.

הגמ' דוחה את קושיית רב אושעיא כך: "לא, מתעסק דברי הכל פטור, והכא בהא קא מיפלגי דר' שמעון שזורי סבר שכת (הגהת הב"ח: אבד) מלקט מלבו בשם אחד דברי הכל חייב, כי פליגי בשני שמות, ר' (הגהת הב"ח: ור') יהודה סבר לא שנא בשם אחד ולא שנא בשני שמות פליגי". ופירש רש"י: "אבד מלקט מלבו בשם אחד – שנתכוון לתאנה זו ושכת כסבור תאנה אחרת הסמוכה לה בעינא והלכה ידו על הראשונה דברי הכל חייב, הואיל ולכך נתכוון תחילה, ועוד כששכת מחשבתו לא חשב אלא באותו מין עצמו... ור' יהודה סבר אפילו בשם אחד פליגי – וסבירא ליה דשחורות ולבנות שם אחד הואיל והן מין אחד". נראה שכוונת רש"י היא, שזה שנקט ר' יהודה שחורות ולבנות – לאו דוקא נקט, והוא הדין לשתיהן שחורות או שתיהן לבנות, וגם בזה לר' יהושע צריך שתיעשה כוונתו ומחשבתו, דהיינו שאף על פי שלכסוף יצא שליטת את התאנה שרצה מתחילה, מכל מקום הואיל ועכשיו חשב על אחרת ולא נעשתה מחשבתו – מתעסק הוא. וכבר אמרנו לעיל שמצד הסברה מובנת דעה זו לשיטת רש"י ותוס', כי אם אין הולכים רק אחר כוונתו הראשונה, אלא גם אחר מחשבתו, ובלא אבד מלקט מלבו אפילו החטאה מתאנה לתאנה אחרת שמה החטאה (כמפורש בברייתא של ב' נרות לשיטת רש"י ותוס') – מדוע לא יהיה כך גם באבד מלקט מלבו? ולר' שמעון צריך לומר בדוחק שמצרפים את המשקל של נעשתה כוונתו הראשונה, אבל רק כאשר ההחטאה אינה גדולה. אך על פירוש זה קשה מאד: מדוע נקט ר' יהודה שחורות ולבנות, והלא יש בזה כדי להטעות שבשוות אין הדין כן? [ואין לומר שכוונת רש"י היא שר' יהודה באמת פוטר דוקא בשחורות ולבנות ולא בשתיהן שחורות, ויש כאן רק ירידה בדרגת השוני לעומת דעת ר' שמעון (ומה שכתב בד"ה אבד "כסבור תאנה אחרת הסמוכה לה בעינא" היינו עץ תאנה אחר שפירותיו שונים), כי אם כן מהו זה שכתב "וסבירא ליה – לר' יהודה – דשחורות ולבנות שם אחד", אדרבה, ר' יהודה משהו שחורות ולבנות לתאנים וענבים ומחשיב אותן לשני שמות]. ובשיטמ"ק (אות ג') כתב בשם פירוש אשכנזי, שכאמת שחורות ולבנות הן כשני מינים לכל דבר, ומלשון ר' יהודה "אפילו נתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים וכו' שחורות וליקט לבנות וכו' ר' אליעזר מחייב" וכו' – יש ללמוד שגם בשם אחד נחלקו, בניגוד לר' שמעון ולר' ששזורי האומרים שרק בשני שמות נחלקו, ופירוש דברי ר' יהודה הוא: אפילו בשני שמות נחלקו, וכל שכן בשם אחד. ועל כרחך כוונת הלשון "אפילו" להשמיע רבותא לר' אליעזר. וכך פירש הראב"ד בפירושו לספרא, ע' להלן פסקה כ"ב.

ולשיטת הרמב"ם הגמ' מתפרשת יותר ברורות, כי יש להבין שהתירוץ הוא, שבלא אבד מלקט מלבו, המתכוון ללקט שחורות וליקט לבנות לדברי הכל פטור, כי גם

שחורות ולבנות שהן ממין אחד נחשבות לענין מתעסק כשני מינים, אבל באבד מלקט מלבו נחלקו: לר' שמעון רק בשני מינים ממש ר' יהושע פוטר, אבל בשחורות ולבנות המשקל של נעשתה כוונתו הראשונה גובר, כיון שההחטאה אינה גדולה, ולר' יהודה גם בשחורות ולבנות ואבד מלקט מלבו ר' יהושע פוטר (ו"לא שנא בשם אחד" היינו בשחורות ולבנות משם אחד), והרבותא ב"אפילו" היא לר' יהושע.

יט. פטור "אשר חטא בה" מאיסור לאיסור בשני מינים

לאור תירוץ הגמ' לקושיית רב אושעיא, צריכה עיון הסיפא של המשנה: "א"ר יהודה אפילו נתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים, ענבים וליקט תאנים, שחורות וליקט לבנות, לבנות וליקט שחורות, ר' אליעזר מחייב חטאת זר' יהושע פוטר, תמיהני אם פטר בה ר' יהושע, אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק". רש"י גרס במש' "ותמיה אני" בו' החיבור (וכ"ה במיוחס לרגמ"ה), ופירש שכל הסיפא היא מדברי ר' יהודה. וכ"ה גם בדברי רש"י בגמ' כ. ד"ה אלא לאו. גם התוס' בגמ' (כ. ד"ה אלא) מייחסים את הדברים לר' יהודה, ע"ש. על מקור התוספת אמר ר"ש המצויה לפנינו במש' בסוגריים – ר' להלן.

ויש להקשות לשיטת התוס': בתחילת דברינו ראינו שהתוס' מבדילים בין פטור "אשר חטא בה", הנוהג בכל התורה כולה, ועוסק במי שהיה סבור שלפניו חפץ שהמעשה שהוא עושה בו מותר, והתברר שהחפץ היה כזה שהמעשה שנעשה בו אסור, לבין פטור מלאכת מחשבת, הנוהג רק בשבת, ועוסק במי שהחטיא את מטרתו ועשה את המעשה שרצה לעשות בחפץ פלוני, בחפץ אחר, שאז אפילו היו שניהם של אותו שם איסור – פטור, כי לא נעשתה מחשבתו. והנה, המחלוקת באבד מלקט מלבו, האם מספיק שתיעשה כוונתו הראשונה, או שצריך שתיעשה גם כוונתו הראשונה וגם מחשבתו הנוכחית, היא לכאורה מחלוקת בהיקף הפטור של מלאכת מחשבת בשבת. וכך משמע בפשטות מלשון הגמ': "דר' אליעזר סבר הרי נעשתה כוונתו, ור' יהושע סבר הרי לא נעשתה כוונתו ומחשבתו". ואם כן קשה, מה שייכות מחלוקת זו למשנתנו, העוסקת בדין "אשר חטא בה" – פרט למתעסק". ואף אם נרצה לומר שאגב דיני "אשר חטא בה" הובאו במש' גם דיני מלאכת מחשבת, משום שיש ביניהם דמיון מסוים, מכל מקום מה פירוש דברי ר' יהודה "תמה אני אם פטר בה ר' יהושע, אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק", וכי בפטור מתעסק מ"אשר חטא בה" עסקינן, והלא מחלוקת ר' אליעזר זר' יהושע באבד מלקט מלבו היא בדין מלאכת מחשבת?

ולכאורה צריך לומר לפי התוס' שהמשפט "אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק" אינו שייך לדברי ר' יהודה, אלא הוא מוסב על דברי ר' אליעזר

שברישא, המחייב באינו יודע במה חטא, שטעם ר' יהושע לפטורו הוא משום "אשר חטא בה", ור' אליעזר אומר ש"אשר חטא בה" לא נאמר לענין שעת הידיעה אלא לענין שעת החטא, ובא לפטור מתעסק. אך קשה: אם כך הוא פירוש המש' – תמוהה שאלת הגמ' והתשובה (בסוף יט.): "ור' אליעזר האי בה מאי עביד ליה, מיבעי ליה פרט למתעסק", שהרי הדבר מפורש במשנה.

וה'אבני נזר' (סי' רנ"ה אות ו') כתב שבאבד מלקט מלבו הפטור לר' יהושע אינו משום מלאכת מחשבת, כי אם נעשתה כוונתו הראשונה מלאכת מחשבת היא לדברי הכל, אלא שר' יהושע פוטר באבד מלקט מלבו, דהיינו שהיה בדעתו עכשיו ללקט ענבים וליקט תאנים, משום "אשר חטא בה" (וצ"ל שהלשון "לא נעשתה כוונתו ומחשבתו" אינה רומזת ל"מלאכת מחשבת" דוקא). ולפי זה, כל שכן בלא אבד מלקט מלבו, אלא נתכוון לעשות איסור במין אחד ועשאו במין אחר, ר' יהושע פוטר משום "אשר חטא בה" – פרט למתעסק, כלומר שהפטור הוא בכל התורה ולא רק בשבת. ונראה שפירוש דברי ר' יהודה הוא: ותמהני אם פטר ר' יהושע באבד מלקט מלבו, אפילו בשני מינים⁴⁶, ולמה נאמר "אשר חטא בה" – פרט למתעסק, שלא אבד מלקט מלבו, אלא החטיא ממין למין אחר. ולכאורה אף ר' אליעזר מודה בזה, ולא משום שר' יהודה בהכרח סובר כר' אליעזר – ע' בפסקה הקודמת – אלא משום שאם התנאים המאוחרים מעמידים את מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע באבד מלקט מלבו, משמע שבלא אבד מלקט מלבו ר' אליעזר מודה שהוא פטור, וכמו שכתב רש"י (בד"ה אלא לאו) בהסבר קושיית הגמ'.

ויש לסייע את האמור, ממה שכתב השיטמ"ק (אות ו') בשם תוס' הרא"ש ותוס' כת"י, על התירוץ הבא של הגמ', "רבא אמר ליקדם איכא ביניהו", המחליף את המקרה של אבד מלקט בלבו במקרה שבו עשה כל מה שרצה לעשות אלא בסדר הפוך, כמו שיבואר בפסקה הבאה. וז"ל התוס' שמביא השיטמ"ק: "והכי קאמר ר' שמעון שזורי... נתכוון ללקט תאנים תחילה ואחר כך ענבים והקדים וליקט ענבים תחילה ואחר כך תאנים חייב לכולי עלמא... וקרינן ביה אשר חטא בה, ואתא ר' יהודה למימר דכי היכי דפליגי" וכו' (וצריך לומר גם שם, שביטוי הגמ' "לא איתעבד מחשבתיה" אינו רומז ל"מלאכת מחשבת" דוקא). הרי שגם לשיטת התוס', הפטור לר' יהושע במקרה שבו מועמדת המחלוקת שיש בינו לבין ר' אליעזר לגבי שעת החטא – הוא משום "אשר חטא בה".

ונראה שאין הכרח לומר כ'אבני נזר' שממלאכת מחשבת אין לפטור אבד מלקט

46. בפסקה המצורפת לרש"י לפנינו בסוף ד"ה ורבי יהודה בשם 'תוספות', כתוב שתמיהת ר' יהודה מתייחסת לאבד מלקט מלבו במין אחד. אך קשה על זה: אם כן, "למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק" משמעו שגם מאיסור לאיסור במין אחד פטר ר' יהושע משום "אשר חטא בה", וזה בניגוד לשיטת התוס' שמאיסור לאיסור במין אחד ניתן לפטור רק משום מלאכת מחשבת. ובשיטמ"ק אות י"ח נראה שמחק את התוספות האלה.

מלבו, אלא י"ל שהפטר אבד מלקט מלבו פוטרו גם משום שאין זו מלאכת מחשבת, והמש' מדברת על "אשר חטא בה" מפני שהפטר בשני מינים – בין במתעסק רגיל בין באבד מלקט מלבו – הוא פטור בכל התורה כולה (אבד מלקט מלבו בכל התורה הוא מי שרצה לעשות איסור תורה, כגון שוחט בחוץ, במין אחד, ושכח וחשב שרצה לעשותו במין אחר, ולבסוף החטיא ועשה במין שחשב עליו בתחילה), ובוזה עוסקת המש'. ובשבת יש דין נוסף של מלאכת מחשבת, שבגללו גם המתעסק במין אחד, כלומר מתאנה לתאנה, פטור, ולר' יהודה אליבא דר' יהושע גם אבד מלקט מלבו במין אחד פטור משום מלאכת מחשבת.

אמנם, ההנחה שבשני גופים משני מינים יש פטור מצד "אשר חטא בה" – אינה מתיישבת כלל עם סברת ה'ערוך לנר' וה'אור שמח' הג"ל פסקה ג', לפיה לשיטת התוס', בשני גופים אין אף פעם פטור מצד "אשר חטא בה", אפילו מהיתר לאיסור, וכל שכן מאיסור לאיסור, כי בשני גופים היה לו להיזהר והוא אחראי גם להחטאה ופגיעה בגוף האחר. אלא שהעל"נ והאו"ש יוכלו לסבור כשיטת תוס' הרא"ש בסנהדרין המובאת לעיל פסקה י' (וכך הכינו המהרש"א והמהר"ם את התוס' בשבת, כנ"ל שם), לפיה ר' יהושע אינו דורש כלל את "אשר חטא בה" לשעת החטא, ועל כרחך שלפי שיטה זו אין המחלוקת באבד מלקט מלבו קשורה לדין "אשר חטא בה", אלא לדין מלאכת מחשבת, ומה שאמר ר' יהודה "תמיהני וכו' אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק" צריך לפרשו בדוחק כך: תמיהני אם פטר ר' יהושע אבד מלקט מלבו משום מלאכת מחשבת, שהרי עשה את מה שחשב מתחילה לעשות, ואם תמצי לומר שיש לפוטרו משום "אשר חטא בה" – גם זה אינו, כי "אשר חטא בה" בא לפטור מתעסק, דהיינו לטועה באותו החפץ עצמו, כסבור תלוש הוא ונמצא מחובר, אבל במחטיא מחפץ לחפץ אין פטור משום "אשר חטא בה", אפילו מהיתר לאיסור וכל שכן מאיסור לאיסור. ור' יהודה סובר בענין "אשר חטא בה" כר' אליעזר. ומה שהוצרכה הגמ' לשאול "ור' אליעזר האי בה מאי עביד ליה", הוא משום שבמש' לא ר' אליעזר אמר את הדבר, אלא ר' יהודה, והגמ' עונה שהיא היא דעת ר' אליעזר.

כ. פירוש הסיפא של המשנה

גם לשיטת רש"י, לפיה מתעסק בכל התורה כולה הוא מי שהתכוון לחפץ אחד ועשה את המעשה בחפץ אחר, יש להבין כמו שהבנו לפי התוס', שמתעסק מאיסור לאיסור בשני מינים כלול בפטור "אשר חטא בה", ודוקא למין אחד יש צורך בלימוד ממלאכת מחשבת, הנוהג רק בשבת (לדרך א' ברש"י⁴⁷). ומה שכתב רש"י

47. לדרך ב' בשיטת רש"י, שר' יהושע פטר מתעסק משום מלאכת מחשבת ור' אליעזר משום "אשר חטא בה". יש להקשות: ר' יהודה הלא סובר כר' אליעזר שמתעסק ממועט מ"אשר חטא

בד"ה אלא לאו שר' יהודה פוטר מ"אשר חטא בה" רק מתעסק בהיתר או במלאכה אחרת – זה לפי ההוה אמינא של המקשן, שנחלקו במתעסק, אבל לתירוץ הגמ' שנחלקו באבד מלקט מלבו ממין אחד, נראה שפירוש דברי ר' יהודה הוא: "ותמיהני אם פטר בה ר' יהושע" – באבד מלקט מלבו, "אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק" – כלומר: פרט לנתכוון לעשות איסור במין אחד ועשאו במין אחר, בלא אבד מלקט מלבו. וזוהי גם דעת ר' אליעזר, כנ"ל. ולפי זה, מה שאמר רבא שהמתעסק פטור משום שלא נתכוון לחתיכה דאיסורא – היינו במין אחד דוקא, אבל בשני מינים גם בנתכוון לחתיכה דאיסורא פטור. אמנם, הדברים אמורים רק לדעת רבא, כי לאביי, המחייב בנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר משום שנתכוון לחתיכה בעלמא, מסתבר שגם מאיסור לאיסור בשני מינים חייב, שהרי נתכוון לחתיכה בעלמא. וכן מוכח מהדוגמא שנתן רש"י למקרה הפטור לפי אביי, שנתכוון להגביה סכין וחתך ירק, שהרי הם שני מינים, ורק משום שלא נתכוון לחתיכה פטור. ואביי יצטרך לומר שר' אליעזר ור' יהודה פוטרים רק בנתכוון להיתר ועשה איסור.

ולשיטת הרמב"ם (לפי הדרך השניה לעיל פסקה י"ד) אין בכלל קושי בכך שהסיפא של המש' מזכירה את דרשת "אשר חטא בה" למרות שהשאלה הנדונה היא אבד מלקט מלבו, שכן כל הדיון ב"מתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה" נסמך על "אשר חטא בה", ואין כאן שני ענינים אלא ענין אחד, וממילא השאלה האם אבד מלקט מלבו הוא בגדר מלאכת מחשבת או לא, היא השאלה האם "אשר חטא בה" ממעט גם מי ש"לא נעשתה כוונתו ומחשבתו" או רק מי ש"לא נעשתה כוונתו".

ובפירוש המיוחס לרגמ"ה מצינו: "וקאמר ר' יהודה אעפ"כ דאמינא דפליג בתרווייהו תמיה אני אם יפטור בה ר' יהושע בשכח מלקט מלבו בשני מינים, וכל שכן בשם אחד דפטור דתמיה אני. אמר לו ר' שמעון אל תתמה, דהיינו טעמא דפטור ר' יהושע משום דכתיב אשר חטא בה פרט למתעסק, והאי הוי כמתעסק⁴⁸ דשכח

בה", כמו שהוא אומר בפירוש במש', ואם לומדים מ"אשר חטא בה" ולא ממלאכת מחשבת – מאיסור לאיסור במין אחד צריך להיות חייב, כמו שכתב רש"י יט: ד"ה אפילו. אבל בשבת צב: שנינו: "המתכוון להוציא לפניו ובא לו לאחריו פטור, לאחריו ובא לו לפניו חייב. באמת אמרו האשה החוגרת בסינר בין מלפניה ובין מלאחריה חייבת שכן ראוי להיות חוזר, ר' יהודה אומר אף מקבלי פתקין", הרי שלר' יהודה דבר שאין דרכו להיות חוזר ובא לו לאחריו פטור משום שלא נעשתה מחשבתו, אף על פי שזה באנתו החפץ. וכן בדף צז: אמרו שלר' יהודה הזורק חפץ למקום אחד והלך למקום יותר רחוק פטור – אם לא באומר כל מקום שתמצא תנוח – משום שלא נעשית מחשבתו. ויש ליישב שחפץ המגיע למקום שלא תכנן שיגיע, כגון לאחוריו במקום לפניו, שהיא שמירה פחותה, וכן למקום יותר רחוק, כשמעונין בקרוב, נחשבים כשני מינים, כנ"ל פסקה י"א, ואף ר' יהודה ור' אליעזר פוטרים בזה.

48. כ"ה בשיטמ"ק כ"י ר"ש עדני, במקום 'במתעסק' שלפנינו.

מלקט מלבו בשני מינין דלא נעשית בקשתו ומחשבתו, אבל מתעסק בשבת בעלמא דברי הכל פטור". ואפשר שרגמ"ה סבר כתוס' ותוס' הרא"ש, שהמתעסק מאיסור לאיסור בשני מינים ממועט מ"אשר חטא בה", אך אפשר שסבר כרמב"ם, ש"אשר חטא בה" ומלאכת מחשבת הם שני מקורות מקבילים לפטור מתעסק.

בנקודה אחרת יש בה דמיון בין פירוש רגמ"ה והרמב"ם: לדברי שניהם לא כל הסיפא של המש' היא מדברי ר' יהודה, אלא יש בה דו-שיח בין ר' יהודה לר' שמעון. אמנם, אין הם מסכימים בפירוש הדברים. הרמב"ם מפרש שר' יהודה אמר רק: "אפילו נתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים וכו' שתורות וליקט לבנות וכו' ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר", ור' שמעון הגיב על כך: "תמיה אני אם יפטור בה ר' יהושע", כלומר: במה שאתה, ר' יהודה, אומר שר' יהושע פוטר, תמה אני אם יפטור [זהו מקור ההוספה במש' לפנינו: "אמר ר' שמעון", אך הרמב"ם עצמו לא גרס כן במש']. ור' יהודה השיב לו: "אם כן למה נאמר אשר חטא בה", כלומר: האם לא משמע מכתוב זה שפטור גם במקרה שאמרתי? ור' שמעון עונה: "פרט למתעסק", כלומר, הכתוב ממעט רק מקרים יותר מובהקים של מתעסק (ההעמדה המסוימת של הדברים בפיהמ"ש היא לפי התירוץ האחרון של הגמ' שיתברר בפסקה הבאה). ואילו לפי רגמ"ה ר' יהודה הוא הממשיך ואומר: "ותמיה אני אם יפטור בה ר' יהושע", ור' שמעון עונה לו: "אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק", כלומר: גם המקרה הזה שר' יהושע פוטר בו הוא בכלל "אשר חטא בה" – פרט למתעסק".

יוצא איפוא שלפירוש רגמ"ה ר' שמעון נוטה לפטור בעניני כוונה במלאכות שבת יותר מאשר ר' יהודה, וזה מתאים למה שידוע לנו ממחלוקות אחרות של ר' יהודה ור' שמעון, בענין דשא"מ ובענין משאצל"ג. גם לפירוש רש"י ותוס', שר' יהודה אמר את כל הסיפא "ותמיה אני אם פטר בה ר' יהושע" וכו', יוצא שר' יהודה מחמיר יותר מר' שמעון, כמו לפי רגמ"ה. אך לפי הרמב"ם ר' יהודה פוטר כאן כדינים הקשורים למלאכת מחשבת יותר מר' שמעון, ע' על כך בחתימת הספר.

כא. "ליקדם איכא בינייהו"

התירוץ האחרון בסוגיה הוא תירוצו של רבא, המפרש את מחלוקת ר' שמעון ור' יהודה באופן אחר: "רבא אמר ליקדם איכא בינייהו, והתניא היו לפניו שתי נרות דולקות (ארוכות) [שיטמ"ק: או כבות, ע' לעיל פסקה י"א] ונתכוון לכבות את זו וכיבה את זו, להדליק את זו והדליק את זו, פטור, להדליק ולכבות, וכיבה והדליק, בנשימה אחת חייב [שיטמ"ק: בשתי נשימות פטור. בנשימה אחת חייב] פשיטא, מהו דתימא לא אתעבר מחשבתיה דהא להדליק מעיקרא בעי ולבסוף לכבות, וכי עבד מעשה כיבה ולבסוף הדליק הוא ואימא פטור, קא משמע לן נהי דאקדומי לא

מקדים אחורי נמי לא מאחר".

פירש רש"י: "ליקדם איכא בנייהו – שנתכוון ללקט זו תחילה ואחר כך זו, והלכה ידו על האחרונה, ר' שמעון ור"ש שזורי סברי אם משם אחד דברי הכל חייב, הואיל ושם אחד הן וסוף סוף תרוייהו עבד, ולא איכפת לן במקדים המאוחר, כי פליגי בשני שמות, ר' אליעזר מחייב חטאת, הואיל ולשניהן נתכוון ושניהם עשה, ולא איכפת לן במקדים המאוחר, ור' יהושע פוטר, הואיל ובשעת לקיטת כל אחת ואחת לא לזה הוא מכוין הוה ליה כמתעסק ופטור, ור' יהודה סבר אפילו בשם אחד פליגי, אבל תמהני למה פטר הואיל וסוף סוף לשניהן נתכוון. אבל במתעסק בעלמא, שלא נתכוון אלא לאחת ולא עשאה ועשה את חברתה, דכולי עלמא פטור". ובברייתא פירש רש"י: "והדליק זו פטור – דהיינו מתעסק, לא נתכוון אלא לאחת ולא עשאה ועשה את חברתה. להדליק ולכבות – כשהיה נר דולק ונר כבוי, ונתכוון להדליק זה תחילה ואחר כך לכבות זה, וכיבה זה ואחר כך הדליק זה". רש"י מפרש איפוא את תירוצו של רבא כתירוץ מקביל לתירוץ הקודם של הגמ', המחליף אותו ואת התירוץ שלפניו כאחד: במקום לומר שבאבד מלקט מלכו בשני שמות מודים ר' שמעון ור' יהודה, ובאבד מלקט מלכו בשם אחד נחלקו, אומר רבא שבהקדים את המאוחר בשני שמות מודים ר' שמעון ור' יהודה, ובהקדים את המאוחר בשם אחד נחלקו. ובשיטמ"ק (אות ו-ז) הביא מתוס' הרא"ש בשם ר"י שפירש את דברי ר"ש שזורי ור' שמעון כך: לא נחלקו בשם אחד, כלומר במלאכה אחת, שהקדמת זה לזה אינה מעכבת, אפילו בתאנים וענבים, במה נחלקו, בשני שמות, כלומר בשתי מלאכות, כגון הדלקה וכיבוי, שבזה אם הקדים את המאוחר ר' יהושע פוטר. ור' יהודה מוסיף שגם בתאנים וענבים, או שחורות ולבנות, הקדמה מעכבת, אבל בתאנים ותאנים לדברי הכל חייב. ובוה מיושבת הברייתא של ב' נרות הן לר' יהודה והן לר' שמעון, ע"ש.

לעומת פירושי רש"י ור"י, כתב הרמב"ם בפיהמ"ש: "וכבר ביארנו כמה פעמים כי מלאכת מחשבת אסרה תורה, וכל זמן שנתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים פטור בין לר' יהושע בין לר' אליעזר. ומה שאמר ר' יהודה שהם חלוקים בכך, הוא כמו שאבאר, והוא, שר' יהודה אומר שאם נתכוון ללקט תאנים ואחר כך ענבים, ונעשה לו הדבר בהפך וליקט ענבים תחילה ואחר כך תאנים, ר' אליעזר מחייב חטאת הואיל וליקט כל שחשב עליו ללקט, ור' יהושע פוטר הואיל ולא לקט כמו שחשב. וחלק עליו בכך ר' שמעון ואמר לו תמה אני אם יפטור כזה ר' יהושע, והתפלא ר' יהודה על תמיהתו בכך ואמר מדוע הוא תמה על כך שר' יהושע פוטר והרי אמר ה' אשר חטא בה, אם כן למה נאמר אשר חטא בה, והשיבו ר' שמעון כי אשר חטא בה לא נאמר אלא פרט למתעסק, וכגון שלא נתכוון ללקט כלל אלא נתעסק, או נתכוון ללקט תאנים בלבד וליקט ענבים. והלכה כר' יהושע וכמו שביאר ר' יהודה".

הרי שלפי הרמב"ם, לדעת ר' יהודה ר' אליעזר ור' יהושע נחלקו בליקדם בשני שמות, ואילו לדעת ר' שמעון ליקדם אינו מהווה סיבה לפטור, אפילו בשני שמות, ורק מתעסק רגיל בשני שמות – נתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים – פטור. וזהו פירוש דברי רבא "ליקדם איכא בינייהו". אך השאלה היא במה נחלקו ר' יהושע ור' אליעזר לפי ר' שמעון ("על מה נחלקו, על דבר שהוא משום שני שמות"); כי אין לומר שנחלקו במתעסק רגיל בשני שמות, שהרי דברי שמואל נאמרו כהסבר לדעת ר' אליעזר, הסובר "אשר חטא בה – פרט למתעסק", ועל כך בא כל הדיון בגמ'. וגם אין לומר כר"י שנחלקו בליקדם בשתי מלאכות, שכן הרמב"ם כותב בדעת ר' שמעון "כי אשר חטא בה לא נאמר אלא פרט למתעסק, וכגון שלא נתכוון ללקט כלל אלא נתעסק, או נתכוון ללקט תאנים בלבד וליקט ענבים", ואינו מזכיר כלל את פטור ליקדם.

ולכאורה היה נראה לומר שלגבי ר' שמעון נשאר מה שנאמר עד תירוצו של רבא, דהיינו שמהלוקת ר' יהושע ור' אליעזר היא באבד מלקט מלבו בשני שמות, והתירוץ של רבא מחליף רק את חידושו של ר' יהודה לעומת ר' שמעון, דהיינו שלא רק באבד מלקט מלבו פטור לר' יהושע, אלא גם בליקדם, והכל בשני שמות. אבל, מלבד מה שאין הרמב"ם מזכיר את אבד מלקט מלבו בפיהמ"ש, גם מהל' שבת נראה שאין הוא פוסק דין זה, שהרי כתב סתם: "נתכוון ללקט תאנים שחורות וליקט לבנות, או שנתכוון ללקט תאנים ואחר כך ענבים ונהפך הדבר וכו' פטור", ומשמע שהכל תלוי במה שנתכוון מתחילה, ואבד מלקט מלבו אינו סיבה לפטור, כי אם – היה לרמב"ם להזכירו בפירוש, שהרי נדון בגמ' ויש בו חידוש⁴⁹.

ולכאורה היה אפשר לומר שלפי תירוצו של רבא ר' יהודה ר' שמעון שוללים זה את דברי זה: ר' שמעון סבר שר' אליעזר ור' יהושע נחלקו באבד מלקט מלבו, וליקדם אינו סיבה לפטור, ואילו ר' יהודה סבר שבליקדם נחלקו, ואבד מלקט מלבו אינה סיבה לפטור. אך לשון רבא: "ליקדם איכא בינייהו" אינה מורה כן, שהרי לפי זה לא רק ליקדם איכא בינייהו אלא גם אבד מלקט מלבו איכא בינייהו, וההנחה שר' יהודה חולק על אבד מלקט מלבו חידוש היא לעומת מה שנאמר עד כה, והיה לרבא לומר זאת בפירוש.

אמנם, מתחילת דברי הרמב"ם בפיהמ"ש, עולה כיוון אחר. וז"ל שם בפירוש דברי ר' שמעון: "משם אחד – כגון שתי נשיו נידות עמו בכית או שתי אחיותיו, ושגג באחת מהן ואין ידוע באי זו מהן שגג". הרי שהרמב"ם מפרש שדברי ר' שמעון ור"ש שזורי (גירסת הרמב"ם במש': ר' ישמעאל שזורי) עוסקים בידיעה שלאחר החטא, שבזה נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע ברישא, ור' שמעון מוסיף שנחלקו רק בשני שמות, אבל ר' יהושע מודה בשם אחד שהוא חייב. אולם, דבר

49. האבני נזר' (סי' רנ"ו) הולך בדרך אחרת כהסבר השמטת הרמב"ם את דין "אבד מלקט מלבו", והיא לשיטתו הנ"ל בענין מקור הפטור. ע"ש שנדחק.

זה לכאורה אינו מתאים לסוגיית הגמ', שהקשתה על דברי ר' יהודה: "היינו ר' שמעון ור"ש שזורי, ר' יהודה מאי אתא לאשמועינן", כי אם ר' שמעון דיבר על ידיעה שאחר החטא, ור' יהודה דיבר על "נתכוון ללקט" וכו' – הרי ר' יהודה משמיע ענין חדש. לשון התוס' על הקושיה "היינו ר' שמעון": "דלא מצינו למימר לר' שמעון ור"ש שזורי על מה נחלקו על דבר משום שני שמות כגון שלקט תאנים או ענבים ואינו יודע מה לקט, דמאי קמ"ל [שיטמ"ק: היינו דר' יוסי]". ור' עוד להלן.

לביורר מחלוקת ר' שמעון ור' יהודה יש לנו מקור נוסף, הלא הוא הספרא.

כב. הברייתא בספרא

בספרא מובא כל ענינה של המש' בכריתות בסגנון שיש ללמוד ממנו הרבה. וז"ל הברייתא שבספרא (דיבורא דחובה, פרשה ה', פרק ז, אות ו-; עפ"י מהדורת הצילום של כ"י רומי⁵⁰, הנחשב לכ"י משובח) מחולקת לפסקאות לפי ההקבלה למקורות שבבבלי:

"אשר חטא, מה תלמוד לומר בה, מניין אתה אומר אשתו נדה ואחותו עמו בבית, שגג באחת מהן ואין ידוע באיזה מהן שגג, חלב ונותר לפניו, אכל את אחד מהם ואין ידוע את איזה מהן אכל, שבת ויוה"כ ועשה מלאכה בין השמשות ואין ידוע באיזה מהן עשה, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר" (עד כאן מקביל לרישא של המש').

"אמר ר' אליעזר מה נפשך, אשתו נדה בעל חייב אחותו בעל חייב, חלב אכל חייב נותר אכל חייב, שבת חילל חייב יוה"כ חילל חייב. אמר לו ר' יהושע אם כן למה נאמר אשר חטא בה, מלמד שאינו חייב עד שתידוע לו חטאתו" (עד כאן מקביל לברייתא שבגמ').

"אמר ר' יוסה לא נחלקו על העושה מלאכה בין השמשות שהוא פטור שני (= שאני) אומר מקצת מלאכה עשה מהיום ומקצתה למחר, ועל מה נחלקו על העושה בתוך היום ואין ידוע אם בשבת עשה ואם ביוה"כ עשה, או על העושה ואין ידוע מעין איזו מלאכה עשה, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר. אמר ר' יהודה פוטרו היה ר' יהושע אף מאשם תלוי" (עד כאן מקביל למציעתא של המש').

"ר' ישמעאל שזורי (כגירסת הרמב"ם במש'!) ור' שמעון אומרים לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב, ועל מה נחלקו על דבר שהוא משם שני שמות שר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר. אמר ר' יהודה אף דבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פוטר, הא כאיזד (= כיצד), אשתו נדה ואחותו (גירסת שאר

כתבי-היד⁵¹ [מ'אשתו]: שתי נשיו נדות ושתי אחיותיו) עמו בבית, נתכוון לבוא על זו ובא על זו, תאנים וענבים לפניו, נתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים, ענבים וליקט תאנים, שחורות וליקט לבנות, לבנות וליקט שחורות, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר, תמיה אני אם יפטר בה ר' יהושע, אם כן למה נאמר אשר חטא בה, פרט למתעסק" (עד כאן מקביל לסיפא של המש').

השוני הבולט בין לשון הספרא ללשון המש' הוא המשפט הנוסף בדברי ר' יהודה: "אמר ר' יהודה אף דבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פוטר". משפט זה מהווה מחלוקת מפורשת בין ר' ישמעאל שזורי ור' שמעון לבין ר' יהודה, שכן ר' ישמעאל ור' שמעון אמרו: "לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב", ואילו ר' יהודה אומר: "אף דבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פוטר". וברור שגירסת כ"י רומי במקום זה, "אשתו נדה ואחותו", היא ט"ס, ואשגרה מראשית הברייתא, שהרי אין לך "שני שמות" יותר מאלו, ואילו ר' יהודה רוצה להדגים "שם אחד"⁵², והנכון כגירסת שאר כה"י, וכן גרסו הראשונים מפרשי הספרא שיובאו לקמן: "שתי נשיו נדות ושתי אחיותיו", והכוונה כמובן: או שתי אחיותיו, וזהו "שם אחד" ממש.

והנה לכאורה מוכח מהספרא שר' ישמעאל שזורי ור' שמעון דיברו על שעת החטא, שהרי בדברי ר' יהודה, החולק עליהם באופן ישיר, הדבר מפורש, ויוצא איפוא שלא כדברי הרמב"ם בפיהמ"ש. אך באמת יש כאן קושי גדול, כי בשתי נשיו או בשתי אחיותיו הלא מדובר בעריות ולא בשבת, והמתעסק בעריות חייב שכן נהנה, ואם כן נתכוון לבוא על זו ובא על זו צריך להיות חייב לדברי הכל. ובפירוש הספרא המיוחס לרבנו שמואל⁵³ אכן התקשה בדבר זה, וז"ל: "תימה דנקט נשיו ואחיותיו, והא אמר מתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה", ולא תירץ. ובפירוש הראב"ד לספרא⁵⁴ תירץ כך: "ונראה לי דהא דקא תני נדות ואחיות כהדי תאנים, לאו משום מתעסק קא תני להו, דר' יהושע דפטר לאו משום מתעסק קא פטר, אלא כגון שבא על אחת מהן ולא ידע בסוף על אי זו מהן בא, והא דקתני נתכוון לזו כו' [=ובא על זו] שמא בא על זו קאמר, דהוה להו תרי קולי, שהרי יש כאן ספק שינוי בקשתו ויש כאן ספק ידיעה, ולהודיעך כחו דר' אליעזר קאמר, דאפילו בתרי קולי קא מחייב, ור' יהושע דפטר משום ספק ידיעה קא פטר, דבעינן בה, עד שתידוע לו חטאתו, ולר' אליעזר האי בה פרט למתעסק".

51. ר' שינויי הנוסחאות בספרא מהד' פינקלשטיין המורחבת, ניו יורק תשמ"ג, כרך ג', עמ' 232.

52. ואין לומר ש"הא כיצד" וכו' מוסב על דברי ר"ש שזורי ור' שמעון, ואינו המשך דברי ר' יהודה, כי מלבד הדוחק הלשוני שיש בזה, הלא ההמשך בדבר תאנים וענבים, שחורות ולבנות, מפורש במשנתנו בשם ר' יהודה.

53. ספרא מהד' שושנה, ירושלים-קליבלנד חשנ"ב, כרך ג', עמ' רמ"ט.

54. שם. עמ' ס'.

הרי, לדברי הראב"ד, שר' יהודה, הפוטר לפי ר' יהושע אפילו בשם אחד, מדבר גם על הידיעה שלאחר החטא, דהיינו שאם לא ידע באיזה גוף חטא – אף ששני הגופים מאותו שם – אינו חייב חטאת, וממילא אף את דברי רי"ש שזורי ור' שמעון, "לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב, ועל מה נחלקו על דבר שהוא משני שמות", יש להעמיד בידיעה שלאחר החטא, וכמו שפירשם הרמב"ם. וכן מצינו בפירוש המיוחס לר"ש משנץ⁵⁵: "לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שחייב – דלא בעינן שידע במה חטא, כגון שני אילנות ממין אחד לפנינו וליקט מאחד מהן". אמנם, אם מעמידים את דברי רי"ש שזורי ור' שמעון רק בידיעה שלאחר החטא, עדיין קשה הגמ' "ר' יהודה מאי אתא לאשמועינן", שהרי ר' יהודה מדבר על "נתכוון ללקט", דהיינו בשעת החטא. ומשום כך כתב הראב"ד בפירושו שם, שרי"ש שזורי ור' שמעון מדברים גם על ידיעה שאחר החטא וגם על החטאת המטרה בשעת החטא (ר' להלן מניין למדה זאת הגמ'), ובהמשך הוא מסביר שבשעת החטא מדובר באבד מלקט מלבו, כמ"ש הגמ' בכריתות⁵⁶. וכן נראה מדברי המיוחס לר"ש, ע"ש.

ובאשר לטענת התוס' (כ. ד"ה היינו) המובאת לעיל: "דלא מצינו למימר לר' שמעון ור"ש שזורי על מה נחלקו על דבר משום שני שמות כגון שלקט תאנים או ענבים ואינו יודע מה לקט, דמאי קמ"ל [שיטמ"ק: היינו דר' יוסי] – הרמב"ם והראב"ד יוכלו לדחות שמדברי ר' יוסי אודות שתי מלאכות שאינו יודע איזו מהן עשה, עדיין אין אנו שומעים שהוא הדין לתאנים וענבים באותה מלאכה, ור"ש שזורי ור' שמעון הגבילו שהפטור קיים בשני שמות אפילו באותה מלאכה, אך לא בשם אחד.

כג. שיטת הרמב"ם והברייתא בספרא

ראינו איפוא שבברייתא בספרא יש למצוא סימוכין לכך שר' יהודה מתייחס גם לידיעה שאחר החטא, ולפי זה יש לומר שאף רי"ש שזורי ור' שמעון דיברו על ידיעה שלאחר החטא, כמו שכתב הרמב"ם בפיהמ"ש. אך לשיטת הרמב"ם עדיין קשה מה שנתקשינו בו לעיל: אם רי"ש שזורי ור' שמעון דיברו רק על הידיעה שאחר החטא, מה פירוש הגמ' "ר' יהודה מאי אתא לאשמועינן", והלא ר' יהודה

55. ואינו לו, אלא לחכם מאוחר ממנו, כנראה אשכנזי, ר' המבוא לספרא מהד' שושנה, עמ' 11–12.

56. לשון הראב"ד בפ' דברי ר' שמעון: "לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב – פי' כגון שתי גרות דולקות או כבות ונתכוון לכבות או להדליק זו וכיבה או הדליק זו, או שהדליק וכיבה (פי': או כיבה, כדלקמן) ולא ידע אי זו הדליק או כיבה". וברור שבנתכוון להדליק זו והדליק זו כוונתו לאבד מלקט מלבו, כמו שמפרש בהמשך בדברי ר' יהודה על פי הגמ' בכריתות (יובא להלן פסקה כ"ב), שהרי בלא אבד מלקט שיטת הראב"ד היא שהמתכוון להדליק את זו והדליק את זו זה הוא מתעסק הפטור לדברי הכל. כנ"ל פסקה י"ב.

משמיע דבר חדש, ואם רי"ש שזורי ור' שמעון דיברו גם על שעת הידיעה וגם על שעת החטא – במה העמידו את מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע בשני שמות, שהרי הרמב"ם אינו מקבל למסקנה את התירוץ של אבד מלקט מלבו.

ועוד קשה בשיטת הרמב"ם, שבפירוש דעת רי"ש שזורי ור' שמעון כתב: "משם אחד – כגון שתי נשיו נידות עמו בבית או שתי אחיותיו, ושגג באחת מהן ואין ידוע באי זו מהן שגג", וברור מהדוגמאות שהיו לנגד עיניו דברי הספרא, ובסוף המש' כתב: "והלכה כר' יהושע וכמו שביאר ר' יהודה, וכן פסק ההלכה שאם שגג בשתי נשיו נדות, שזה משם אחד, חייב חטאת לדברי הכל", הרי שבענין ידיעה שאחר החטא בשם אחד פסק כדברי רי"ש ור' שמעון שזורי, וכן פסק בהל' שגגות (ב, ה): "שגג בשם אחד מהן והן שני גופין חייב. כיצד, שתי נדות ושגג באחת מהן ואין ידוע אי זו היא, שתי אחיותיו ושגג באחת מהן ואין ידוע אי זו היא, חייב חטאת", ומדוע לא פסק גם בזה כדעת ר' יהודה המפורשת בספרא?

אמנם, בשאלה האחרונה יש בידינו דברים מענינים, שכן בפיהמ"ש בכתב ידו של הרמב"ם (ע' מהד' קאפח הערה 12) היה כתוב מתחילה בסוף המש': "וכן פסק ההלכה שאפילו שגג בשתי נשיו נדות, שהוא משם אחד, חייב אשם תלוי לדעת ר' יהושע"⁵⁷, וחטאת לדעת ר' אליעזר, והלכה גם בזה כר' יהושע, ושוב תוקן כנ"ל: "וכן פסק ההלכה שאם שגג בשתי נשיו נדות, שזה משם אחד, חייב חטאת לדברי הכל". כלומר: מתחילה פסק הרמב"ם כדעת ר' יהודה בספרא, ושוב חזר בו ופסק כר' שמעון. ונראה שטעם הדבר הוא, שמתחילה סבר הרמב"ם שמשנתנו מודה לספרא שר' יהודה חולק על ר' שמעון גם בענין ידיעה לאחר החטא בשם אחד, והלכה כר' יהודה גם בזה, אך אחר כך חזר בו, וסבר שמשנתנו, שלא הזכירה את הכבא "אף דבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פוטר" המובאת בספרא, אינה סבורה שר' יהודה חלק בזה על ר' שמעון, וממילא בזה הלכה כר' שמעון.

ומצינו למפרש הספרא רבנו הלל, שבגלל הסוגיה בכריתות רוצה לתקן את הנוסח בספרא, ולהשמיט מדברי ר' יהודה את הכבא אודות שם אחד. ואלו דבריו⁵⁸: "הכי תניא א"ר יהודה אפילו נתכוון ללקוט ענבים וליקט תאנים וכו', והכי גרסינן בכריתות, דאי כדתני הכא, לאו דוקא היא, דתני א"ר יהודה אף בדבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פוטר, הא כיצד ב' נשים נדות וכו' ומסיים בסיפא ר"מ (צ"ל: ר"א) מחייב חטאת ור' יהושע פוטר, דתינת ב' נשים נדות או ב' אחיותיו

57. מ"ש הרמב"ם שחייב אשם תלוי לר' יהושע – ר' הערת הרב קאפח 8 שהרמב"ם חזר בו מזה, שמתחילה סבר שר' יהודה שאמר "פוטר היה ר' יהושע אף מאשם תלוי" חולק על ת"ק, ולת"ק חייב אשם תלוי, והלכה כמותו, ושוב חזר לומר שר' יהודה אינו חולק על ת"ק בזה, אלא מפרש, והלכה כר' יהודה.

58. מהד' קולידצקי, ירושלים תשכ"א. הנוסח תוקן במקום הצורך על פי חילופי הנוסחאות שבגיליון שם.

עמו דהוה ליה שם אחד ואתא לאשמועינן דאף בדבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פוטרן, אלא תאנים וענבים ב' שמות נינהו, וממה נפשך ר' שמעון שזורי נמי הכי קאמר, אלא ש"מ לאו דוקא הוא, אלא כדגרסינן לה בכריתות בפ' דהמביא אשם תלוי, ותו דאי כדתני הכא היכי פריך התם היינו ר"ש שזורי הא איכא בינייהו טובא, דר"ש שזורי קאמר לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב ור' יהודה קאמר אף בדבר שהוא משם אחד היה ר' שמעון (צ"ל: יהושע) פוטר, אלא ש"מ לאו דוקא הוא."

רבנו הלל טוען איפוא שתי טענות נגד הגירסה שלפניו: א. מדוע עובר ר' יהודה מדוגמאות של שם אחד לדוגמאות של שני שמות? ב. אם ר' יהודה חולק על ר' שמעון ופוטר גם באי ידיעה בשני גופים משם אחד – מדוע לא אמרה הגמ' בכריתות שזוהי המחלוקת ביניהם?

והנה, על הטענה הראשונה אפשר לענות על פי הראב"ד שבדוגמאות של שני שמות הרבותא היא לר' אליעזר, שאפילו בשני שמות הוא מחייב, ובשם אחד הרבותא היא לר' יהושע, שאפילו בשם אחד הוא פוטר. לשון הראב"ד: "ובכריתות שנינו אמר ר' יהודה אפילו נתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים, שחורות וליקט לבנות, ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר. הא דקא תני התם אפילו – אליבא דר' אליעזר, דאפילו בשני שמות מחייב חטאת, והאי דקא תני הכא אף בדבר שהוא משם אחד – אליבא דר' יהושע". ועל הטענה השניה אפשר לענות, שמלשון ר' יהודה "אפילו נתכוון" וכו' הבינה הגמ' שר' שמעון דיבר גם על החטאה בשעת החטא, כי אחרת דברי ר' יהודה אינם מתייחסים למה שקדם להם, וגם על אי ידיעה אחר החטא, כהמשך לדברי התנאים הקודמים, כנ"ל, ומשום כך שאלה הגמ' מה בין ר' יהודה לר' שמעון בענין החטאה בשעת החטא.

ומכל מקום, אולי גם הרמב"ם סבר שיש למחוק את הכבא של שם אחד מהספרא, וזהו טעם חזרתו בפיהמ"ש. או שסבר שהמש' חולקת, כאמור לעיל.

כד. שיטת הראב"ד בדין מתעסק

נדקדק יותר בפירוש הראב"ד לכריתתא. ז"ל הראב"ד בפירוש דברי ר' יהודה: "כיצד היו שתי נשיו נדות וכו' נתכוון לבוא על זו ובא על זו – זהו משם אחד. תאנים וענבים לפניו וכו' – זהו משני שמות. ובכריתות שנינו... (כאן מופיעים הדברים שצוטטו בסוף הפסקה הקודמת). אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק – מפרש התם דכה"ג נמי מתעסק הוא, הואיל ומתכוון לזה ועשה את זה, לפי שאינה מלאכת מחשבת, שהרי לא חשב לעשות כך, אלא הכא כגון שנתכוון ללקט ענבים, ושכח וכסבור תאנים בעינא והלכה ידו על ענבים, דר' אליעזר סבר הרי נעשית כוונתו ולא מתעסק הוא. ור' יהושע סבר לא נעשת בקשתו והרי הוא

מתעסק והמתעסק בשבת פטור".

הראב"ד מפרש איפוא את דברי ר' יהודה על פי התירוץ הראשון בגמ' בכריתות, אך הבעיה היא שהגמ' שם אומרת שלר' יהודה באבד מלקט מלבו לא שנא בשם אחד ולא שנא בשני שמות פליגי, ואילו הראב"ד מדבר על תאנים וענבים, דהיינו על שני שמות. ואין לומר שפירש את תירוץ הגמ' כמו שהבנו לעיל פסקה י"ח לפי הרמב"ם, ש"שם אחד" כאן היינו שחורות ולבנות, ור' שמעון ור' יהודה נחלקו האם דין שחורות ולבנות כדין תאנים וענבים לענין זה או לא, שכן דוקא על דברי ר' שמעון כתב הראב"ד: "על מה נחלקו על דבר שהוא משני שמות – מפרש בכריתות דאפילו בשחורות ולבנות וענבים ותאנים הוו שני שמות".

ומצינו שגם את התירוץ "ליקדם איכא בינייהו" מעמיד הראב"ד בשני שמות, כרמב"ם, ולא בשם אחד כרש"י (ע' לעיל פסקה כ"א), שכן בהשגות על הרמב"ם (הל' שבת א, י), אחר שהוכיח שהמתכוון להדליק את זו והדליק את זו פטור, כתב: "אלא על כרחך מתני' דנרות כלה בליקדם היא (ע' לעיל פסקה י"ב), שאם נתכוון לכבות את זו תחילה וכיבה את זו, או להדליק את זו תחילה והדליק את זו – חייב, דכיון דחדא מלאכה היא וחד מינא, בהקדמת זו לזו לאו שינוי מחשבה הוא, אבל בכיבוי והדלקה אם שינה בהקדמתו פטור. וכן ענבים ותאנים דאמר ר' יהודה, דקדם קאמר, נתכוון ללקט תאנים תחילה וליקט ענבים ר' יהושע פוטר, אבל בחד מינא לקדם חייב".

נראה איפוא שהראב"ד הבין, שתירוצו של רבא "ליקדם איכא בינייהו" בא להחליף רק את התירוץ הקודם, שאבד מלקט מלבו בחד מינא איכא בינייהו, ולא כרש"י שהוא בא להחליף גם את תירוצו של שמואל על הקושיה השניה "כגון שאבד מלקט מלבו", ע' לעיל פסקה כ"א. כלומר: ר"ש שזורי ור' שמעון סוברים שבאבד מלקט מלבו בשני מינים נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע, ור' יהודה מסכים עמהם, ומוסיף עליהם שגם בליקדם בשני מינים נחלקו (ובזה אין הם מודים לו), אבל במין אחד גם ר' יהודה מחייב, בין באבד מלקט מלבו ובין בליקדם.

ולפי זה י"ל, שהואיל והמחלוקת בין ר' יהודה לר' שמעון בענין שם אחד בשעת הידיעה מפורשת ברישא, לא מצא הראב"ד צורך להזכיר בענין תאנים וענבים את המחלוקת הנוספת שיש ביניהם, בענין ליקדם, אלא הסתפק בכך שאמר שאין להבין את המתכוון לזה ועשה את זה בהחטאה רגילה, כי בזה לדברי הכל פטור, אלא באבד מלקט מלבו בשני שמות, וזה נכון הן לר' שמעון והן לר' יהודה.

קושי אחר בפירוש הראב"ד הוא, שלפי מה שפירש ש"נתכוון לבוא על זו ובא על זו" היינו שמא בא על זו, שלא נודע לו על מי משתייהן בא, לכאורה צריך להעמיד את דברי ר' יהודה לצדדים: לגבי שתי נשיו צריך לומר שהיתה לו גם החטאה בשעת החטא וגם ספק בשעת הידיעה, אבל לגבי תאנים וענבים צריך לומר שלא היה לו ספק בשעת הידיעה, כי אילו היה לו ספק כזה – הרי ר' יהושע פוטר

מחמת אי הידיעה, ואין אנו יכולים לדעת שהוא פוטר גם באבד מלקט מלבו או בליקדם.

בפירוש הראב"ד לספרי מוצאים אנו גם את שיטתו בעצם הפטור של מתעסק. אחרי מה שצוטט לעיל שבלא אבד מלקט מלבו המתכוון לעשות את זה ועשה את זה פטור, כי לא נעשתה מחשבתו, מוסיף הראב"ד: "ואי קשיא לך, והא בין לאביי בין לרבא היכא דנתכוון לחתיכה דאיסורא אע"ג דלא עבד מאי דקא מתכוון חייב, דעד כאן לא פליגי אלא היכא דנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, דאביי מחייב הואיל ומכוין לחתיכה בעולם ורבא פטר הואיל ולא מכוין לחתיכה דאיסורא אבל היכא דמכוין לחתיכה דאיסורא אע"ג דמיחלף ליה מיחייב. ואיכא למימר, התם דליכא חילוף החפץ, כגון שראה צנון בקרקע והיה סבור שהוא תלוש וחתך ממנו ונמצא שהוא מחובר, אביי מחייב הואיל וקא מיכוין לחתיכה בעולם ובאותו צנון עצמו, ורבא פוטר הואיל והיה סבור שהוא תלוש, אבל אם היה יודע שהוא מחובר, אלא היה סבור שהוא ארוך ונמצא קצר, או מתוק ונמצא מר, הואיל ולחתיכה דאיסורא ובצנון אחד היתה כוונתו ומעשיו, חייב". הרי שהראב"ד מפרש את מחלוקת אביי ורבא במתעסק כשיטת התוס' הנ"ל פסקה א', שמדובר בחפץ אחד שטעה בו. אך צ"ע האם שיטת הראב"ד היא ממש כשיטת התוס', דהיינו שפטור "אשר חטא בה" לחוד ופטור מלאכת מחשבת לחוד, ומה שכתב על "אם כן למה נאמר אשר חטא בה פרט למתעסק", שגם נתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים "מפרש התם דכה"ג נמי מתעסק הוא, הואיל ומתכוון לזה ועשה את זה, לפי שאינה מלאכת מחשבת, שהרי לא חשב לעשות כך" (צוטט לעיל בראש הפסקה), פירושו שמלאכת מחשבת לומדים שבשבת יש עוד סוג של מתעסק שפטור, והיינו בשני חפצים; או שכוונתו ש"אשר חטא בה" ומלאכת מחשבת היינו הך, כשיטת הרמב"ם, אך בהבדל מהרמב"ם סובר הראב"ד שגם במקרה של טעות באותו החפץ עצמו, שחשב שהוא היתר ונמצא איסור, אין זו מלאכת מחשבת (ואולי לומדים מ"אשר חטא בה" להרחיב את פטור מלאכת מחשבת גם למקרה זה, שלא כמו שאמרנו לפי הרמב"ם, שטועה באותו החפץ אינו מתעסק, ומ"אשר חטא בה" לומדים לכלול במלאכת מחשבת גם מתעסק שלא נתכוון למעשה מסוים, ע' לעיל פסקה י"ד).

כה. סיכום להלכה

דיני מתעסק לא נדונו בטוש"ע ונושאי כליהם, שכן הנפקא מינה העיקרית מהם היא רק לחיוב חטאת. ננסה בכל זאת לערוך את סיכום שיטות הראשונים להלכה, על פי מה שנתברר בפסקאות הקודמות.

א. מקרה בסיסי שנחלקו בו הראשונים הוא כשהיה לפניו רק חפץ אחד, דהיינו

שנתכוון לחתוך את התלוש ונמצא שהוא מחובר. לשיטת רש"י (פסקה א'), וכנראה גם לשיטת הרמב"ם (פסקה י"ד), חייב חטאת, כי אין כאן פטור של "אשר חטא בה", וגם נחשב למלאכת מחשבת, כי בתפץ שרצה לפעול בו פעל, ואי-ידיעתו את מצב החפץ היא שגגה. לשיטת התוס', הרא"ש, הרמב"ן וסיעתו (פסקה א') והראב"ד (פסקה כ"ג) – פטור מחטאת, כי זהו מתעסק הנלמד מ"אשר חטא בה" (פסקאות א', כ"ג). ולדעת ה'מגיד משנה' אולי סובר כך גם הרמב"ם.

ב. כאשר היו לפניו שני חפצים והחטיא את מטרותו, יש להבדיל בין מקרים שונים. התכוון לחתוך תלוש זה וחתך מחובר אחר – בשבת פטור לדברי הכל, כי אין זו מלאכת מחשבת. לרש"י ולרמב"ם פטור גם בכל התורה, כי זהו עיקר דין מתעסק; לפי התוס' והרא"ש נחלקו בזה האחרונים: למהרש"א ומהר"ם אף הוא בכלל מתעסק של כל התורה ופטור מ"אשר חטא בה", ואילו לערוך לגר' ו'אור שמח' בכל התורה חייב (פסקה ג'); ולריטב"א פטור משום שממלאכת מחשבת לומדים לכל התורה (פסקה ט').

ג. נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר משם אחד – לרמב"ם חייב חטאת אפילו בשבת, כי נחשב למלאכת מחשבת ואין כאן פטור מתעסק (פסקה י"ב); לתוס' ולרא"ש בכל התורה חייב, כי אינו מתעסק של "אשר חטא בה", אך בשבת פטור, כי אין זו מלאכת מחשבת (פסקה א'); לריטב"א פטור גם בכל התורה, כי אין זו מלאכת מחשבת, ומשבת לומדים לכל התורה (פסקה ט'). לרש"י שמואל פוטר בזה בשבת (ולדרך ב' ברש"י – גם בכל התורה, [פסקה ח']), אך יש ספק כלשהו האם הלכה כשמואל, ע' לעיל פסקה י"א (אות ג').

ד. נתכוון לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר משני שמות (תאנים וענבים או שחורות ולבנות) – בשבת לדברי הכל פטור, כי אינה מלאכת מחשבת. בכל התורה – לריטב"א (פסקה ט'), וכנראה גם לרמב"ם (פסקה י"ד), ודאי פטור, כי לומדים ממלאכת מחשבת לכל התורה, וכנראה שגם לרש"י, תוס' ורא"ש פטור, כי "אשר חטא בה" ממעט גם החטאה מאיסור לאיסור בשני מינים (פסקאות יט-כ).
ה. אבד מלקט מלבו בשם אחד (התכוון לחתוך תאנה זו, ושכח וכסבור שרצה אחרת, והחטיא וחתך את הראשונה) – בהנחה שיש לפסוק כתירוץ של דבא, המחליף לפחות את התירוץ הקודם לו, אבד מלקט מלבו בשם אחד חייב לדברי הכל אפילו בשבת.

ו. אבד מלקט מלבו בשני שמות (התכוון לחתוך תאנים, ושכח וכסבור שרצה ענבים, והחטיא וחתך תאנים) – לשיטת הרמב"ם, וכנראה גם לשיטות רש"י, תוס' ורא"ש, חייב אפילו בשבת, כי תירוץ של רבא מבטל את התירוץ של אבד מלקט מלבו (פסקה כ"א); לשיטת הראב"ד פטור לפחות בשבת, ואולי גם בכל התורה (פסקה כ"ג).

ז. התכוון לחתוך תאנה זו ואחר כך את חברתה, והפך את הסדר – לשיטת רש"י

לשמואל פטור בשבת (ולדרך ב' ברש"י – גם בכל התורה), אך יש ספק כלשהו האם הלכה כשמואל, כנ"ל. לשיטות ר"י, הרמב"ם והראב"ד חייב אפילו בשבת, כי תירוצו של רבא אינו עוסק במין אחד (פסקאות י"ט, כ"ב).

ח. התכוון לחתוך תאנים ואחר כך ענבים, והפך את הסדר – בשבת פטור לדברי הכל, כתירוצו של רבא (פסקה כ"א). בכל התורה – לריטב"א, וכנראה גם לרמב"ם, ודאי פטור, כי ממלאכת מחשבת לומדים לכל התורה (פסקאות ט', י"ד), וכנראה שגם לרש"י, תוס' ורא"ש פטור, כנ"ל אות ד'.

ט. מי שלא נתכוון לעשות מעשה מסוים דוקא, אלא התעסק ושיחק במשהו בסביבת החפץ, ומבלי משים עשה את מעשה האיסור – לשיטת הרמב"ם פטור בשבת ובכל התורה (פסקה י"ג). ומסתבר שגם שאר הראשונים מודים לו.

עוד ראינו (פסקה ה') שהאתרוגים נחלקו האם המתעסק נחשב כעובר עבירה, אלא שהוא פטור מקרבן, דהיינו שהוא נחשב כשוגג הקרוב לאונס; או שהוא נחשב כאונס גמור, ולא עבר עבירה כלל. לפי הדעה הראשונה צריך למנוע אדם מלעבור עבירה במתעסק, אך ייתכן שגם לדעה השניה כך, כי גם על מעשה הנעשה באונס, שאינו מתייחס אל העושה, יש שם של מעשה עבירה שראוי למנועו (שם הערה 13).